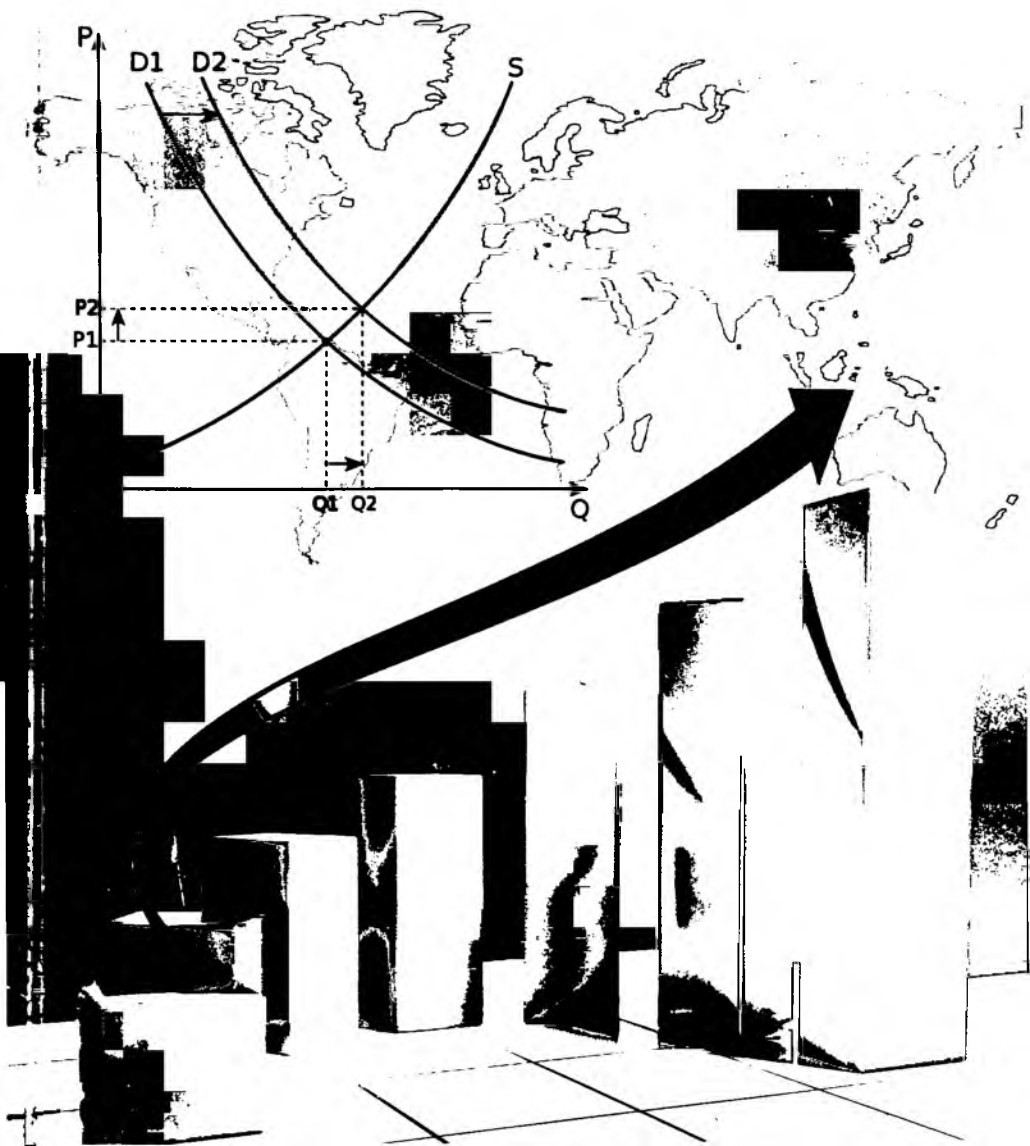

XORIJIY INVESTITSIYALAR

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**A.SH. Bekmurodov, YA.K. Karriyeva, I.U. Nematov,
D.H. Nabiyev, N.T. Kattayev**

XORIJIY INVESTITSİYALAR

Oliy va o'рта maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv-uslubiy birlashmalari faoliyatini
Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya
etilgan
2010-yil 17-iyun 234-sonli buyrug'i asosida berilgan 234-17-guvoxnoma asosida tavsiya etilgan

330.3 (071)

№.76 Bekmurodov A.SH., Karriyeva YA.K., Nematov I.U., Nabiyev D.H., Kattayev N.T. Xorijiy investitsiyalar: O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 150 b.

Ushbu o'quv qo'llanmada xorijiy investitsiyalar haqida tushuncha va uning mohiyati, shakl va turlari, globallashtirish hamda iqtisodiy integratsiyalashuvning kuchayib borishida investitsiya jarayonlari, xorijiy investorlar huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlari, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ilmiy - uslubiy asoslari hamda ularni jalb qilishni rag'batlantirishning zamonaviy shakl va usullari, xorijiy investorlar uchun O'zbekiston iqtisodiyotini jalb qiluvchanligini oshirishning asosiy yo'nalishlari, O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyati xorijiy investitsiyalar yordamida rivojlantirish masalalari, xorijiy investitsiyalarni iqtisodiy samaradorligini aniqlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ularni sug'urtalash to'g'risida talabalarga bilim berish maqsadida asosiy masalalar atroflicha yoritib berilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlari talabalariga uchun tavsiya etiladi. Shu bilan birga qo'llanmadan o'qituvchilar, ilmiy xodimlar, aspirant va tadqiqotchilar, xorijiy investitsiyalarni o'rganishga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir i.f.d., prof. N.X. Jumayev

**Taqrizchilar: i.f.n., dotsent U.V. G'afurov,
i.f.n., dotsent SH.E. Mustafakulov**

Бекмуродов А.Ш., Карриева Я.К., Нематов И.У., Набиев Д.Х., Каттаев Н.Т. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. – Т.: Иқтисодийот, 2010. – 151 стр.

В данном учебном пособии излагаются понятие об иностранных инвестициях и их значение, формы и виды иностранных инвестиций, инвестиционные процессы в усилении глобализации и экономических интеграций, особенности правового положения иностранных инвесторов, научно-методические основы привлечения иностранных инвестиций, современные формы и методы стимулирования привлечения иностранных инвестиций, основные направления повышения привлекательности экономики Республики Узбекистан для иностранных инвесторов, основные аспекты развития внешнеэкономической деятельности с помощью иностранных инвестиций в Республике Узбекистан, страхование иностранных инвестиций и риски, определение экономической эффективности иностранных инвестиций, привлечения иностранных инвестиций в малый бизнес и частное предпринимательство в условиях мирового финансово-экономического кризиса.

Данное учебное пособие рекомендовано для студентов высших учебных заведений. Учебным пособием также могут пользоваться учителя, научные сотрудники, аспиранты и соискатели, интересующиеся иностранными инвестициями.

Ответственный редактор д.э.н., проф. Н.Х. Жумаев

**Рецензенты: к.э.н., доцент У.В. Гафуров,
к.э.н., доцент Ш.Э. Мустафакулов**

Bekmurodov A.Sh., Karrieva Y.K., Nabiev D.H., Nematov I.U., Kattayev N.T. Foreign investments: Textbook. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 151 p.

In this textbook presents the concept of foreign investment and their implications, forms and types of foreign investment, the investment processes of globalization and increasing economic integration, particularly the legal status of foreign investors, scientific and methodological foundations for attracting foreign investment, modern forms and methods of promoting foreign investment, the main directions of improving the attractiveness of the Uzbek economy to foreign investors, the main aspects of foreign trade through foreign investment in the Republic of Uzbekistan, foreign investment and insurance risks, the definition of economic efficiency of foreign investment, attracting foreign investment in small business and private enterprise in the world financial economic crisis.

This textbook is recommended for students of higher educational institutions. A textbook may also enjoy the teachers, researchers, graduate students, and applicants, interested in foreign investments.

Editor in chief prof. N.X. Jumayev

**Reviewers: p.h.d., U.Gafurov
p.h.d., Sh. Mustafakulov**

ISBN 978-9943-333-40-6

8375₂56 yab

© «Iqtisodiyot», 2010.

MUNDARIJA

	KIRISH	5
1-bob.	Xorijiy investitsiyalar haqida tushuncha va uning mohiyati.....	7
1.1.	Investitsiya haqida tushuncha.....	7
1.2.	Investitsiya munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solinishi.....	9
1.3.	Xorijiy investitsiyalar va ularni jalb qilinish sabablari.....	12
1.4.	O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli..	14
1.5.	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari.....	16
2-bob.	Xorijiy investitsiyalarning shakl va turlari.....	19
2.1.	Xorijiy investitsiyalarning turlari.....	19
2.2.	Investitsiya faoliyatiga tegishli huquqiy munosabatlarning obyeksi va subyekti.....	24
2.3.	Bevosita va portfelli xorijiy investitsiyalar.....	26
3-bob.	Globallashuv hamda iqtisodiy integratsiyalashuvning kuchayib borishida investitsiya jarayonlari.....	30
3.1.	Jahon iqtisodiyotining globallashuvida xorijiy investitsiyalarning o' rni ..	30
3.2.	Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi doirasida investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish.....	31
3.3.	O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihalarini ishlab chiqish.....	34
3.4.	Investitsiyalar eksporti va importi.....	39
4-bob.	Xorijiy investorlar huquqiy holatining o' ziga xos xususiyatlari.....	43
4.1.	O'zbekiston Respublikasida xorijiy investorlarning huquqlari.....	43
4.2.	O'zbekiston Respublikasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning huquqiy asoslari.....	44
4.3.	Investitsiya shartnomalari.....	46
5-bob.	Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ilmiy - uslubiy asoslari.....	52
5.1.	Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va iqtisodiyotga jalb qilishning obyektiv zarurligi.....	52
5.2.	O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati.....	54
5.3.	Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish shakllari va uni tartibga solishning jahon tajribasi.....	56
5.4.	O'zbekiston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yo' nalishlari.....	59
5.5.	O'zbekiston Respublikasining investitsiya dasturi.....	61
6-bob.	Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag' batlantirishning zamonaviy shakl va usullari.....	68
6.1.	O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar uchun imtiyozlar.....	68
6.2.	Qo' shma korxonalarini tashkil etishda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag' batlantirish.....	71
6.3.	To' g' ridan-to' g' ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag' batlantirish.....	72

7-bob.	Xorijiy investorlar uchun O'zbekiston iqtisodiyotini jalb qiluvchanligini oshirishning asosiy yo'nalishlari.....	78
7.1.	Xorijiy investitsiyalarni mamlakat iqtisodiyotiga jalb qilish uchun amalga oshirilayotgan ishlar.....	78
7.2.	O'zbekiston iqtisodiyotini jalb qiluvchanligini oshirishning asosiy yo'nalishlari.....	82
7.3.	Xorijiy investitsiyalarni jalb etishga hududiy jihatdan yondashuv.....	82
7.4.	Strategik ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni amalga oshirishda investitsiyalarning o'rni.....	86
8-bob.	O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatni xorijiy investitsiyalar yordamida rivojlantirish masalalari.....	89
8.1.	Mamlakatimizning eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	89
8.2.	O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish konsepsiyasi.....	96
8.3.	Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni kreditlash.....	97
8.4.	Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining tashqi iqtisodiy faoliyati.....	98
9-bob.	Xorijiy investitsiyalarni sug'urtalash va tavakkalchilik.....	100
9.1.	O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorining rivojlanishi.....	100
9.2.	Xorijiy investitsiyalarni sug'urtalash.....	101
9.3.	O'zbekiston Respublikasida xalqaro kafolatlarni qo'llash masalalari.....	103
9.4.	Investitsiyalarning tavakkalchilik darajasi.....	104
10-bob	Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini aniqlash.....	106
10.1.	Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy samarasi aniqlash.....	106
10.2.	Investitsiya loyihalarini iqtisodiy samaradorligini baholash usullari.....	108
10.3.	Investitsiya loyihalarini baholash muammolari.....	113
11-bob	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka xorijiy investitsiyalarni jalb etish.....	117
11.1.	Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati.....	117
11.2.	O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda investitsiya muhitining roli.....	121
11.3.	O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli.....	124
11.4.	Kichik biznes subyektlarining investitsiya loyihalarini xorijiy kredit liniyalari hisobidan moliyalashtirish.....	127
11.5.	Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha belgilangan chora-tadbirlar va ularning mohiyati....	131
	Izohli lug'at.....	133
	Foydalanilgan adabiyotlar.....	142

Kirish

Bugungi kunda har bir mamlakat iqtisodiyotining kelgusi taraqqiyoti, asosan, investitsiyalarga bog'liqligini deyarli har bir mutaxassis va xo'jalik yurituvchi subyekt yaxshi anglaydi. Shunga ko'ra, hozirgi kunda respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni, xususan, xorijiy investitsiyalarni kengroq jalb etish ularning mamlakatimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali ijrosini ta'minlashning muhim asosiga aylanganligi bilan bog'liqligini tushunib olish qiyin emas. Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarning, jumladan xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir. Ma'lumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda, jahon tajribalarini o'rganmasdan, dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma'ruzasida quyidagi fikrlarni ta'kidladi: “Barchamiz oddiy bir haqiqatni yaxshi anglab olishimiz darkor – investitsiyalarsiz modernizatsiya ham, xanqilanish ham bo'lmaydi.”¹.

Shuningdek, ma'ruzada uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan, mamlakatimizning salohiyati, qudrati va iqtisodiyotimizning raqobatdoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadigan muhim ustuvor yo'nalishlardan biri – bu asosiy etakchi sohalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, transport va infratuzilma kommunikatsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan strategik ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun faol investitsiya siyosatini olib borishdan iboratligi hamda 2010-yilda mamlakatimizda muhim strategik loyihalarni amalga oshirish uchun 3 milliard AQSh dollaridan ziyod yoki o'tgan yilga nisbatan 30 foiz ko'p xorijiy investitsiyalar jalb qilinishini va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 46 foizga oshishi rejalashtirilayotganligi alohida e'tirof etildi.

2008-yilda boshlangan va 2009-yilda jahonning ko'plab mamlakatlari iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz salbiy ta'sir oqibatlarining oldini olish turli darajalardagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni amalga oshirishda o'ziga xos izchillikni, xatti-harakatlarning har tomonlama o'ylanganligi va asoslanganligini, tub islohotlarni amalga oshirishning bosqichma-bosqichligini, reja va maqsadlarga tomon harakatdagi sobitqadamlikni taqozo etadi. Mamlakatimizda chuqurlashgan jahon-moliyaviy inqirozi sharoitlarida barqaror o'sish sur'atlarining saqlanib qolishi esa tanlangan mustaqil taraqqiyot yo'limiz va unga muvofiq amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatimizning nechog'liq to'g'ri ekanligini yana bir bor tasdiqlamoqda. Respublikamizda doimo qisqa muddatli spekulativ kreditlardan voz kechib, chet el investitsiyalarini uzoq muddatlarga, imtiyozli foiz stavkalari bo'yicha jalb etildi. Natijada milliy iqtisodiyotimizning

¹ Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – Prezidenti Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2010-yil 30-yanvar.

xalqaro kreditlar bozoridagi konyunkturaga keskin bog'liqligini va moliyaviy inqirozning salbiy oqibatlarining oldi olindi.

Mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlangan yangi korxonalarni barpo etish va rekonstruksiya qilish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish nechog'lik katta hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu avvalambor, aholi bandligi, uning ish haqi va daromadlarini oshirish kabi eng muhim ijtimoiy muammolarni yechish imkoniyatini beradi. Shu boisdan ham mamlakatimizga xorijiy investitsiyalar jalb etayotgan korxonalarni iqtisodiy rag'batlantirish va zaruriy sharoitlarni yaratib berish o'ta muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etmay, ayniqsa, yetakchi tarmoqlarda chet el investitsiyalari ishtirokini kengaytirmay turib, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va modernizatsiyalash, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish mumkin emas. Mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarida ichki imkoniyatlar va rezervlarni ishga solish, yangi texnika va texnologiyani, eksportbop tovarlarni o'zlashtirishga, ularni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali davlatimiz iqtisodiy qudratini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quv qo'llanmada O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Markaziy banki va boshqa qator vazirlik va idoralarning ma'lumotlaridan, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining o'rinbosarlari, ma'naviy-marifiy ishlar bo'yicha yordamchilari, tuman va shahar hokimlarining 2010-yil yanvar-fevral oylarida bo'lib o'tgan mintaqaviy seminarlari materiallaridan keng foydalanilgan.

Ushbu maxsus kursni keng o'rganishga yordam beruvchi elektron-vizual va interaktiv vositalar, jumladan, «Iqtisodiyot» nashriyoti tomonidan 2009-yilda chop etilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma (Xodiev B.Yu., Bekmurodov A.Sh., G'afurov U.V., Tuxliev B.K., o'zbek va rus tillarida), «Ommabop iqtisodiyot: mohiyati va asosiy tushunchalari» (Bekmurodov A.Sh., Gimranova O.B., Shamshiyeva N.N., o'zbek va rus tillarida) ilmiy-ommabop qo'llanma, «O'zbekiston iqtisodiyotni liberallashtirish va modernizatsiyalash yo'lida» (Bekmurodov A.Sh., Berkinov B.B., Usmonov B.B., Hamidov O.M., G'afurov U.V. va Ne'matov I.U., o'zbek tilida) ekspress-prospekti, «2008-yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to'g'risida» (Bekmurodov A.Sh., Amonboyev M.A., Kattayev N.T.) ekspress-testlar hamda ularning elektron-vizual versiyalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi.

1-bob. XORIJIY INVESTITSİYALAR HAQIDA TUSHUNCHA VA UNING MOHIYATI

1.1. Investitsiya haqida tushuncha

O'zbekiston Respublikasida investitsiya xususida qonuniy hujjatlar 1991-yildan boshlab qabul qilingan bo'lib, ular o'tgan vaqt ichida ancha takomillashtirildi. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya to'g'risida"gi qonunida ko'rsatilishicha, "investitsiya - bu iqtisodiy samara (foyda, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag'lari, banklarga qo'yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog'ozlar (aksiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boyliklardir"¹. Bu iqtisodiy tarif investitsiyaning bozor iqtisodiyoti sharoitiga mos kelishini to'raligicha tasdiqlaydi. Jumladan, unda, birinchidan, investitsiyaning o'ziga va investitsiya faoliyatining obyektlariga keng tarif berilgan. Ikkinchidan, investitsiyaning bevosita iqtisodiy va ijtimoiy samara olishga muqarrar bog'liqligi ta'kidlab o'tilgan. Demak, investitsiyaga bozor munosabatlaridan kelib chiqib berilgan tarifning o'zidayoq investitsiya jarayonining hajmi, asosiy bosqichlari, ya'ni jamg'armalar (resurslar), qo'yilma mablag'lar (sarf-xarajatlar), samara (daromad, foyda) aniq va ravshan ko'rsatib o'tilgan. Xuddi shu kabi yondashuv investitsiya faoliyatining bozor munosabatlariga o'tishi uchun zamin yaratadi, bu esa, moliyaviy moddiy va aqliy boyliklarni qayta taqsimlashning vertikal va gorizontaal usullaridan bir xilda foydalanishni ta'minlab beradi.

«Investitsiya» atamasi lotin tilidagi «invest» so'zidan kelib chiqqan bo'lib «qo'yish», «mablag'ni safarbar etish», «kapital qo'yilmasi» ma'nosini beradi. Keng ma'noda investitsiya mablag'ni ko'paytirib va qaytarib olish maqsadida kapitalni safarbar etishni bildiradi. Ko'pgina hollarda «investitsiya» tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlar tarzida tariflanadi. Investitsiya deyilganda barcha turdagi milliy va intellektual boyliklar tushunilib, ular tadbirkorlik faoliyati obyektlariga yo'naltirilib daromad keltirishi yoki biror-bir ijobiy samaraga erishishi zarur. Investitsiya kiritishdan asosiy maqsad daromad olish va ijobiy ijtimoiy samaraga erishishdir.

Investitsiya kiritishda, avvalo:

- investitsiya faoliyati subyektlarning mustaqilligi va tashabbuskorligi ta'minlanishi;

- kiritilayotgan moddiy ne'matlarga investitsiya maqomini berish (fuqarolarning o'zlarining ehtiyojlarini qondirish uchun sotib olgan buyumlari investitsiya bo'la olmaydi);

- qonun bilan belgilangan investitsiya faoliyatini amalga oshirish imkoniyati yaratilishi zarur bo'lib hisoblanadi.

Investitsiya tushunchasiga yangi kapitalni barpo etish uchun sarflangan xarajat sifatida ham tarif berish o'rinli. Investitsiyalar yangi korxonalar qurilishiga, mashina va asbob-uskunalar sotib olishga, ya'ni yangi kapitalni barpo etishga ketgan

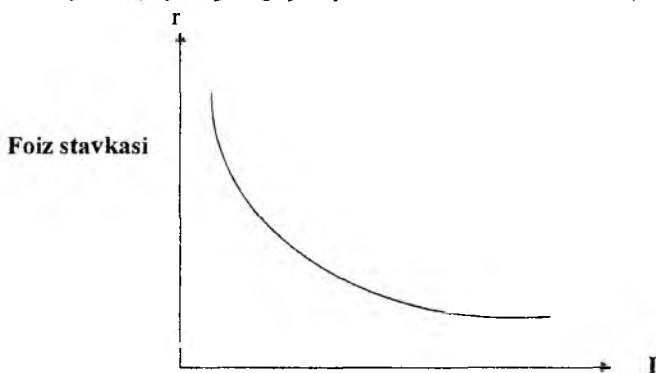
¹ O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonuni, 30.04.1998 y.

xarajatlardir. Investitsiya tushunchasining mazmunini to'liq ochib berish uchun unga berilgan tariflarni keltirish joiz. Investitsiyalar hali mahsulot ko'rinishiga keltirilmagan, lekin ishlab chiqarish vositalariga qo'yilgan kapitaldir. O'zining moliyaviy shakliga ko'ra, ular foyda olish maqsadida xo'jalik faoliyatiga qo'yilgan aktivlar hisoblansa, iqtisodiy xususiyatiga ko'ra, u yangi korxonalar qurishga, uzoq muddatli xizmat ko'rsatuvchi mashina va asbob-uskunalariga hamda shu bilan bog'liq bo'lgan aylanma kapitalning o'zgarishiga ketgan xarajatlardir.

Investitsiyalar xususiy sektor va davlat tomonidan mamlakat ichkarisida va uning tashqarisida turli ishlab chiqarishlarga va qimmatli qog'ozlarga (masalan, aksiyalar, obligatsiyalar) qo'yilishi mumkin. Investitsiyaga ketgan xarajatning miqdori ikki omilga bog'liq: birinchisi – sof foydaning kutilayotgan me'yori, qaysiki uni tadbirkorlar investitsiyaga ketgan xarajatlardan olishni mo'ljallaydi; ikkinchisi – foiz stavkasi. Agar, kutilayotgan foyda me'yori foiz stavkasidan yuqori bo'lsa, investitsiyalash foydali va aksincha, foiz stavkasi kutilayotgan foyda me'yoridan yuqori bo'lsa, investitsiyalash foydali bo'lmay qoladi.

Investitsiya xarajatlari foyda keltirishini aniqlashda nominal foiz stavkasi emas, balki real foiz stavkasi hisobga olinadi. Real foiz stavkasi narxlar darajasining o'zgarishini aks ettirib, nominal stavkadan inflatsiya darajasini ayirmasi ko'rinishida aniqlanadi. Masalan, nominal foiz stavkasi 16 %ga teng bo'lsa, inflatsiya darajasi yiliga 12% ni tashkil etsa, unda real foiz stavkasi 4 % (16 %-12 %)ni tashkil etadi. Agar, bu miqdor kutilayotgan sof foyda me'yoridan past bo'lsa, investitsiya xarajatlari o'sib boradi.

Investitsiya talabining egri chizig'i istalgan investitsiya hajmi (I) va real foiz stavkasi miqdori (r) o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatadi. Real foiz stavkasi, ya'ni pul kapitalini qarzga olish narxi qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalashni xohlovchilar shuncha kam bo'ladi va aksincha real foiz stavkasi qanchalik past bo'lsa, foyda keltiradigan investitsiya loyihalari shuncha ko'p bo'ladi. Shuning uchun ham investitsiya funksiyasi grafigi pasayuvchan ko'rinishda bo'ladi (1.1.1-chizma).

Investitsiya hajmi

1.1.1-chizma. Investitsiya funksiyasining grafigi

Makroiqtisodiy siyosatda foiz stavkasi bilan investitsiya hajmi o'rtasidagi mavjud bog'liqlik hisobga olinadi va keng foydalaniladi. Foiz stavkasining miqdori pul-kredit siyosatining muhim quroli hisoblanadi. Davlat uni o'zgartirish orqali mamlakatdagi pul taklifini tartibga solib turadi. Foiz stavkasini ko'tarilishi pulning qimmatlashuvi va unga bo'lgan talabning qisqarayotganini bildiradi. Demak, investitsiya xarajatlari ham qisqarib boradi. O'z navbatida, investitsiya xarajatlarining qisqarishi, kelajakda milliy ishlab chiqarish hajmining pasayishini bildiradi.

Investitsiyalashda aylanma kapitalga ustuvorlik berilishini faqat kapitalning tarkibiy tuzilishi bilan tushuntirish yetarli emas. Gap shundaki, dastlabki kapital jang'arish davrida pulni tez to'plash uchun uni kapital aylanishi tez sohalarga joylashtirilishi yuz beradi, chunki bunda yuqori foyda me'yori yuzaga keladi. Foyda me'yori yuqori joyda esa, uni kapitallashtirish imkoni katta bo'ladi. Bu omil ham xususiy sektorda pulni aylanma kapitaliga aylantirish uchun rag'bat yaratadi. Bozor talablariga binoan tejamli xo'jalik yurita bilmaslik tannarxning ortishiga olib keladi, bu narx o'zgarmagan sharoitda ham zararga olib keladi. Bu albatta, investitsiyalarni o'z mablag'i hisobidan ta'minlash imkonini cheklab qo'yadi.

Investitsiyalarni jalb etilishi ko'p jihatdan investitsiya bozorini har tomonlama o'rganish, uni bashorat qilish bilan uzviy bog'liqdir. Investitsiya bozori investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish uchun zamin yaratib beradi. Investitsiya bozori ishlab chiqarish fondlarining aktiv qismi va investitsiya xizmatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Uning asosiy unsurlariga talab, taklif, raqobat va baho kiradi. Bu unsurlar doimo o'zgarib turadi, ushbu o'zgarishlar iqtisodiyotdagi va bozor ichidagi omillar ta'sirida yuz beradi. Har bir investor uchun investitsiyaga bo'lgan talabni o'rganish, investitsiya bozorini tahlil etib, buning zaminida o'zining investitsiya dasturini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi

1.2. Investitsiya munosabatlarining davlat tomonidan tartibga solinishi

Investitsiya munosabatlarining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, bu faoliyat subyektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi. Investitsiya munosabatlarining mohiyati bu faoliyat ishtirokchilari doirasida va darajasida o'z ifodasini topadi. O'zbekistonda investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishining asosiy yo'nalishlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- 1) Investitsiya faoliyatining qonunchilik negizini takomillashtirish.
- 2) Soliq to'lovchilar va soliq solish obyektlarini, soliq stavkalari va ularga doir imtiyozlarni tabaqalashtiruvchi soliq tizimini qo'llash.
- 3) Normalar, qoidalar, standartlarni belgilash.
- 4) Monopoliyaga qarshi choralarni qo'llash.
- 5) Kredit siyosati va narx siyosatini o'tkazishga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish shartlarini belgilash.
- 6) Investitsiya loyihalarini ekspertiza qilish mexanizmlarini belgilash.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish, huquqiy nuqta nazaridan, turli mulkdorlar o'rtasida moddiy va nomoddiy aktivlarni takror ishlab chiqarish xususidagi o'ziga xos, murakkab, ijtimoiy zarur iqtisodiy (investitsiya) munosabatlarini shakllantirish

me'yorlarini nazarda tutadi. Investitsiya jarayonining barcha subyektlari – chet ellik investorlardan boshlab, davlat, yuridik va jismoniy, shu jumladan chet ellik shaxslar (rezidentlar va nerezidentlar)gacha bu munosabatlarning ishtirokchilariga aylanadilar. Huquq nuqtai nazaridan chet el investitsiyalari boshqa davlat hududida kapitalga egalik qilish, undan foydalanish va tasarruf etish bilan bog'liq. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa ularning hududiy, zamon va makondagi harakati ko'pdan-ko'p qo'shimcha risklar bilan to'qnashish ehtimoliga ega bo'ladi.

Respublikada investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish birinchi navbatda davlatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish maqsadlarini ko'zlaydi. Respublika qonun hujjatlariga muvofiq chet el investitsiyalari milliy lashtirilishi, davlat tasarrufiga olinishi mumkin emas. Chet el investitsiyalari tabiiy ofatlar, falokatlar, epidemiyalar hollarini mustasno qilganda, rikkvizisiya qilinmaydi. Chet el investorlarga qonuniy faoliyat natijasida olingan o'z foydasi va boshqa mablag'larini chet el valutasida chetga o'tkazish kafolatlanadi. Qonun hujjatlarida chet ellik investorlarga ularning davlat boshqaruvining vakolatli organlari bilan tuzadigan konsessiya shartnomalari asosida tabiiy resurslarni qidirish, foydalanishga tayyorlash va foydalanish hamda boshqa xo'jalik faoliyatini joriy qilish uchun konsessiyalar berish nazarda tutilgan. Respublika qonun hujjatlari bilan taqiiqlanmagan faoliyatning hamma sohalari va turlari bo'yicha konsessiya berilishi mumkin. Chet ellik investor qarori bilan investitsiyalarga hamda ularning natijalariga egalik qilish, ulardan foydalanish, tasarruf etish huquqi respublika qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga berilishi mumkin.

Investitsiya faoliyatini amalga oshirishni muhim shartlaridan biri muomalada bo'lgan pul birligini qadrsizlanishini oldini olishdir. Investitsiya faoliyatidan olinadigan samarani ko'paytirish maqsadida investitsiyalar hajmini, yo'nalishlarini va manbalarini aniqlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu bilan birgalikda yangi moliyalashtirish, kredit bilan ta'minlash, bahoni tahlil qilish, soliqqa tortish tizimlarini takomillashtirishdir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, investitsiya faoliyatini tartibga solishda eng muhim va asosiy muammolardan biri chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni respublika mintaqalari bo'ylab bir tekis joylashtirishdir.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish va chet el investitsiyalarini jalb qilishning kengayib borishi darajasiga qarab investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, bevosita chet el investitsiyalarini yangi loyihalarga, shuningdek xususiy tadbirkorlik subyektlarining katta qismini investitsiya faoliyatiga jalb qilishni ham nazarda tutadi. Bunda chet el investitsiyalar oqimini rag'batlantirish, shu bilan birga milliy iqtisodiyot subyektlarining bu faoliyatda ishtirok etishini taqdirlash muhim o'rinda turadi. Shunday qilib davlat tomonidan investitsiya munosabatlarini tartibga solishning vazifasi, bir tomondan, bevosita chet el investitsiyalari oqimini oshirishdan, ikkinchi tomondan, milliy iqtisodiyotdagi xususiy mulkchilik subyektlarining qo'yilmalarini kengaytirishdan iborat bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida chet el investitsiyalarini tartibga solish va jalb etish bilan shug'ullanadigan rasmiy muassasalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasida chet el investitsiyalarini tartibga solish va jalb etish bilan shug'ullanadigan rasmiy muassasalar

Rasmiy muassasa nomi	Muassasaning chet el investitsiyalarini tartibga solish va jalb etish bilan bog'liq faoliyat doirasi
Vazirlar Mahkamasining tashqi iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish departamenti	<p><i>Quyidagi joriy jarayonlarni muvofiqlashtiradi:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - investitsiya faoliyatini, birinchi navbatda chet el investitsiyalari bilan amalga oshiriladigan loyihalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha zarur hukumat qarorlarini ishlab chiqish; - davlat boshqaruvi idoralari, vazirliklar va idoralar ishini tashkil etish
Iqtisodiyot vazirligi	<p><i>Investitsiya siyosatini va dasturlarini ishlab chiqish</i></p>
Tashqi Iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi	<ul style="list-style-type: none"> - Mamlakat va xorij investorlarining investitsiya takliflari to'g'risida ma'lumotlar bankini shakllantirish; - investitsiya muhitini o'rganish; - xorijiy investorlarga axborot va boshqa xizmatlar ko'rsatish; - investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat va xorij investorlariga yordam ko'rsatish; - chet el kapitali ishtirokida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining bajarilishini kuzatish (monitoring); - korxonalarni tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari tarzida ro'yxatga olish va xorijiy kompaniyalar vakolatxonalarini akkreditatsiyalash
Davlat mulkini boshqarish qo'mitasi	<p><i>Davlatga tegishli mulkni xususiyalashtirish va tasarruf etish jarayonlarida chet el investitsiyalarini tartibga solish</i></p>
Moliya vazirligi	<p><i>Qarz siyosati va hukumat kafolatlarini berish.</i></p>
Adliya vazirligi	<p><i>Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni ro'yxatga olish</i></p>
Tashqi ishlar vazirligi	<p><i>Xorijiy investorlarga va O'zbekistonda ishlayotgan xorijiy fuqarolarga vizalar berish</i></p>
Ichki ishlar vazirligi	<p><i>Xorijiy investorlarni va O'zbekistonda ishlayotgan xorijiy fuqarolarni turar joyi bo'yicha ro'yxatga olish</i></p>
Davlat soliq qo'mitasi	<p><i>Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni soliqqa tortish va ularning bojxona bilan bog'liq faoliyatini tartibga solish</i></p>

Markaziy bank	<i>Konvertatsiya tartib-qoidalarini, shuningdek uning o'tkazilishini, valuta mablag'laridan foydalanishni tartibga solish, qarz siyosati</i>
Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki	<i>Tashqi iqtisodiy faoliyatga bank xizmati ko'rsatish va loyihani moliyalashni amalga oshirish</i>
«O'zbekinvest» davlat sug'urta kompaniyasi va «O'zbekinvest-interneshnl» qo'shma korxonasi	<i>Chet el investitsiyalarini investitsiya tavakkalchiligidan va xavf-xatarlardan sug'urtalash</i>
«O'zbekinvestloyiha» milliy injiniring kompaniyasi	<i>Dastlabki texnik-iqtisodiy asosnomani va investitsiya loyihalari texnik-iqtisodiy asosnomalarini tayyorlash</i>
Davlat mulki qo'mitasi huzuridagi qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi	<i>Qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish, rivojlantirish, nazorat qilish va tartibga solish sohalarida davlat siyosatini amalga oshirish. Mamlakat va xorijiy emitentlarning qimmatli qog'ozlarini sotib olish orqali majmua investitsiyalarini amalga oshirish</i>

Davlat xorijiy investitsiyalarni tartibga solishning quyidagi usullaridan foydalanadi:

1) moliyaviy: jadallashtirilgan amortizatsiya; soliq imtiyozlari; subsidiyalar, qarzlarni berish; kreditlarni sug'urtalash va kafolatlash;

2) nomoliyaviy: yer uchastkalari ajratish; zaruriy infratuzilma obyektlari bilan ta'minlash; texnik yordam ko'rsatish.

1.3. Xorijiy investitsiyalar va ularni jalb qilinish sabablari

Bir davlatdan boshqa davlatga daromad olish uchun yo'naltirilgan har qanday shakldagi mulkni to'la qonli ravishda xorijiy investitsiya deyishimiz mumkin. Ammo shunday mulk shakllari borki, biz ularni xorijiy investitsiya deya olmaymiz. Masalan, elchixonaga chet davlat mulki hisoblanadi, yoki xorijiy fuqaro shaxsiy uy sotib olsa bu xorijiy shaxs mulki hisoblanadi, lekin xorijiy investitsiya bo'la olmaydi.

Xorijiy investitsiyalar - bu chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutlaq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklardir.

1998-yil 30-aprelda qabul qilingan «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 3-moddasida «Chet ellik investorlar asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat obyektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka doir huquqlar, shuningdek chet el investitsiyalaridan olingan har qanday

daromad O'zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari deb e'tirof etiladi»¹. Xorijiy investitsiyalarining umumiy tarifi F. Xeniusning 1947-yil AQSHda chop etilgan tashqi savdo lug'atining 2-nashrida quyidagicha berilgan: «Xorijiy investitsiyalar – bu bir mamlakat hududidan ikkinchi mamlakat hududiga kiritilgan, eksport qilingan investitsiyalar»².

Chet el investitsiyalari deyilganda chet mamlakatlarning milliy iqtisodiyotga moddiy, moliyaviy va nomoddiy ko'rinishidagi muddatli qo'yilmalarning barcha shakllari tushuniladi. Bu quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin: qo'shma korxonalarni tashkil qilishda o'z ulushi bilan qatnashish, xorijiy sarmoyadorlarga to'la tegishli bo'lgan korxonalarni barpo etish, xorijiy shaxslar tomonidan qimmatli qog'ozlarni, shuningdek zayom va kreditlar olish.

Xorijiy investitsiyalar ichki investitsiyalardan farqli holda tashqi moliyalashtirish manbaiga kiradi.

Xorijiy investitsiyalar qo'shma korxonalar tashkil etish, xorijiy investorlarga to'liq tegishli bo'lgan korxonalarni yaratish, xususiy lashtirishda qatnashish, xorijiy sheriklar bilan bank tuzish, qimmatli qog'ozlarni sotib olish, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish huquqiga ega bo'lish, erkin iqtisodiy hududlarda faoliyat olib borishda juda katta va muhim ahamiyatga egadir.

Xorijiy investitsiyalarga asosan 2 guruh omillar ta'sir ko'rsatadi:

1) iqtisodiy omillar:

- ishlab chiqarishning rivojlanishi va iqtisodiy o'sish sur'atlarining bir maromda ushlab turilishi;

- jahon va alohida mamlakatlar iqtisodiyotidagi chuqur tarkibiy siljishlarning amalga oshirilishi (ayniqsa, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlari va jahon xizmatlar bozori taraqqiyoti ta'siri ostida olib borilishi);

- ishlab chiqarishni xalqaro ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvining chuqurlashuvi;

- jahon iqtisodiyoti transmilliy lashtirilishining o'sib borishi (masalan, AQSH transmilliy korporatsiya (TMK)lari xorijiy filiallarining mahsulot ishlab chiqarish hajmi AQSH tovar eksportidan 4 marotaba ortiqdir);

- ishlab chiqarishning baynalminallashuvi va integratsiya jarayonlarining chuqurlashib borishi;

- xalqaro iqtisodiy munosabatlarning faol rivojlanishi va boshqalar.

2) siyosiy omillar:

- kapital eksporti (import)ni erkinlashtirish (erkin iqtisodiy hududlar (EIX), offshor hududlari va boshqalar);

- rivojlanayotgan mamlakatlarda industirlashtirish siyosatini olib borish;

- iqtisodiy islohotlarni olib borish (davlat korxonalarini xususiy lashtirish, xususiy sektor va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash);

- bandlik darajasini ushlab turish siyosatini olib borish va boshqalar.

Investitsiyalar zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan qurollanish, ilmiy-texnik, ishlab chiqarish va aqliy imkoniyatlarini tiklashning asosiy vositasidir. Aynan xorijiy investitsiyalar orqali milliy iqtisodiyot jonlanib, ishlab chiqarish zamonaviy.

¹ O'zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. -T.: Adolat, 1998. -532bet

² Dictionary of Foreign Trade by F.Henus Sec/ Ed. N4., 1947. P. 387.

raqobatbardoshlar tovarlar ishlab chiqarishga ixtisoslashib boradi. Bu esa o'z navbatida yangi ish o'rinlarining tashkil etilishi va mamlakatdagi mavjud iqtisodiy va ijtimoiy muammolarning hal bo'lishiga olib keladi.

1.4. O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli

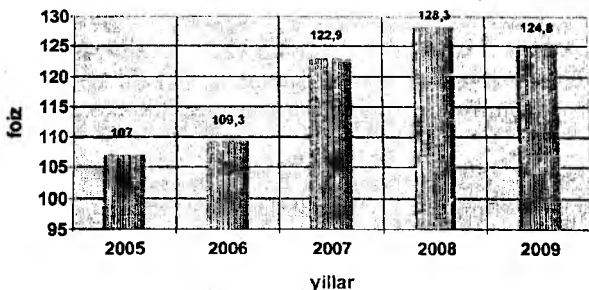
O'zbekiston ulkan xorijiy investitsiyalar yo'naltirilayotgan mamlakatlar guruhiga kirish uchun barcha shart-sharoitlarga, xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun bir qator afzalliklarga ega. O'zbekiston jahon hamjamiyati oldida o'zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, dunyo xaritasida geografik joylashishi, tabiiy resurslarining tarkibi va zaxirasi, hukumat olib borayotgan iqtisodiy siyosat va boshqalar bilan muhim rol o'ynaydi.

Bozor iqtisodiyotining asosiy iqtisodiy tushunchalaridan biri investitsiyalar tushunchasi bugungi hayotimizga keng va tez kirib kelishining o'zi uning mohiyati va ahamiyatini, zarurligini ko'rsatadi. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yangi korxonalarining sonini tobora ortib borishi va barpo etilayotganligi hukumatimizning bu sohaga bo'lgan katta e'tibori va ularga yaratib berayotgan qulayliklari natijasidir. Shu boisdan ham mamlakatimizga xorijiy sarmoyalarni jalb etayotgan korxonalarni iqtisodiy rag'batlantirish va zaruriy sharoitlarni yaratib berish o'ta muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil amalga oshirishda qulay investitsiya muhitining yaratilgani asosiy omil bo'lib kelmoqda. Investitsiya muhiti – mamlakatdagi investitsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi iqtisodiy, siyosiy, me'yoriy-huquqiy, ijtimoiy va boshqa shart-sharoitlar majmui. Investitsiya muhiti eng avvalo quyidagi iqtisodiy omillar orqali belgilanadi: tabiiy shart-sharoitlar, shu jumladan foydali qazilmalar zaxiralari, ishchi kuchi malakasi va o'rtacha ish haqi darajasi, iqtisodiy konyunktura holati, ichki bozor sig'imi hamda tovarlarni tashqi bozorda sotish imkoniyatlari, kredit tizimi holati, soliqa tortish darajasi, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganligi, xorijiy kapitalga nisbatan davlat siyosati, unga nisbatan imtiyozli shart-sharoitlarning belgilanganligi va h.k. Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan buyon qulay investitsiya muhitini yaratish davlatimiz iqtisodiy siyosatining markaziy masalalaridan biri bo'lib kelmoqda.

O'tgan yili iqtisodiyotga investitsiyalar kiritish hajmi 8,2 milliard dollarni tashkil etdi, bu esa 2008-yilga nisbatan 24,8 foizdan ko'p demakdir. Jalb etilgan xorijiy investitsiyalar hajmi 68 foizga o'sdi, eng muhimi, ularning asosiy qismi to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalar bo'lib, ularning hajmi 1,8 barobar oshdi (1.4.1-rasm).

O'zbekiston Respublikasida 2005-2009-yillardagi investitsiyalar suratlari (oldingi yilga nisbatan foizda)

1.4.1-rasm.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarining investitsiya faoliyatini yanada jonlantirish, xorijiy investitsiyalarni, avvalo to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish va ulardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta qurollantirish, yangi ish o'rinlarini shakllantirish va bular asosida milliy iqtisodiyotimizni barqaror va dinamik rivojlanishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1213-sonli «O'zbekiston Respublikasining 2010-yilga investitsion dasturi haqida»gi Qarori¹ tasdiqlangan bo'lib, ushbu dastur asosidagi kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish manbalari tarkibida bank tizimi investitsion kreditlarning ahamiyati yuqori bo'lmoqda. Buni quyidagi jadval ma'lumotlari orqali ko'rishimiz mumkin.

1.4.1-jadval

O'zbekiston Respublikasida 2010-yilgi investitsion dasturi kapital qo'yimlarining asosiy parametrlari

№	Moliyalashtirish manbalarining nomlari	2010 yilgi prognoz. mlrd. so'm	Jamiga nisbatan foizda
	Kapital qo'yimlar, jami	18220,3	100
1.	Markazlashirilgan investitsiyalar	3819,8	20,9
2.	Nomarkazlashirilgan investitsiyalar	14400,5	79,1
2.1.	Korxonalar mablag'lari	7777,7	42,7
2.2.	Tijerat banklari kreditlari	1530,0	8,4
2.2.1	Shu jumladan, ATB «Qishloq qurilish bank»ining imtiyozli kreditlari	256,3	1,4
2.3.	To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar	3876,8	21,2
2.4.	Aholi mablag'lari	1216,0	6,6

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1213-sonli «O'zbekiston Respublikasining 2010-yilga investitsion dasturi haqida»gi Qarori.

¹ Qarang: www.lex.uz

Ushbu jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2010-yilgi investitsion dasturda belgilangan kapital qo'yilmalarning umumiy hajmi 18220,3 mlrd. so'mni tashkil qilib, uning 8,4 foizi tijorat banklari kreditlari hisobiga moliyalashtiriladi.

Mamlakatimizdagi investitsiya jarayonlarining takomillashib borayotganligi namoyon etuvchi yana bir jihat – davlat budgetidan moliyalashtirish tarkibidagi nisbatlarning sezilarli darajada o'zgarib borayotganligi hisoblanadi.

Investitsiya jarayonlariga davlat budgetidan moliyalashtirilgan mablag'lar dinamikasi shuni ko'rsatadiki, agar 2005-yilda davlat budgetdan moliyalashtirilgan mablag'larning 36,2 % respublika budgeti, 63,8 % mahalliy budget hisobiga ta'minlangan bo'lsa, 2009-yilda bu nisbat tegishli ravishda 35,5 % va 64,5 %ni tashkil etishi ko'zda tutilmoqda. Bu esa investitsiya jarayonlarini moliyalashtirishda mahalliy budgetlarning ishtiroki va roli kengayib borayotganligini ko'rsatadi.

1.5. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlarida investitsiyalarni moliyalashtirishning o'ziga xos manbalari shakllantirilgan bo'lib, bunday manbalar korxonalarining o'z-o'zini moliyalashtirish tamoyillariga asoslanadi. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va ishtirokchilari quyidagi jadvalda keltirilgan (1.5.1-jadval).

1.5.1-jadval

Investitsiya loyahasini moliyalashtirish manbalari va ishtirokchilari tasnifi

Guruhlar	Kichik guruhlar	Investitsiya faoliyati ishtirokchilari tashkiliy shakllari
Budget va nobudget fondlar	Davlat budgeti	Hukumat Iqtisodiyot vazirligi Moliya vazirligi
	Mahalliy budgetlar	Mahalliy vakolath organlar
	Nobudget fondlar	Pensiya fondi Bandlik fondi Investitsiya fondi va boshqa fondlar
Kredit tizimi	Banklar Kredit muassasalari	Markaziy bank Davlat g'aznachiligi Investitsion banklar Kredit uyushmalari
Sug'urta tizimi	Sug'urta fondlari va tashkilotlari	Davlat sug'urta kompaniyalari Nodavlat sug'urta kompaniyalari
Moliyalashtirishning jamoaviy shakllari	Investitsion tashkilotlar Investitsion banklar Sug'urta tashkilotlari	Investitsiya kompaniyalari va fondlari Nodavlat pensiya fondlari Sug'urta kompaniyalari Payli investitsion fondlar
Xorijiy investorlar	Chet el davlatlari, hukumatlari, xalqaro moliyaviy institutlar, tijorat banklari, institutsional investorlar, investitsion banklar	Jahon banki Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliyaviy korporatsiya
Korxonalar, jismoniy shaxslar		Mulkchilikning turli shakllaridagi har qanday korxonalar

Hozirgi kunda respublikamizda investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning quyidagi manbalari mavjuddir:

1. Korxonalar va jismoniy shaxslar jamg'armalari.
2. Bank kreditlari hisobidan moliyalashtirish.
3. Davlat budjeti va budjetdan tashqari fondlar mablag'lari hisobiga moliyalashtirish.

4. Xorijiy investitsiyalar.

So'nggi yillarda investitsiyalar tarkibi, xususan, budjetdan ajratiladigan investitsiyalar va bank kreditlari ahamiyati keskin o'zgardi.

Ayni paytda investitsiyalar moliyaviy manbalari tarkibiy tuzilishida ham sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi (1.5.2-jadval).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, investitsiyalar moliyaviy manbalari tarkibida davlat budjetining ulushi 2008-yildagi 9,0 dan 2009-yilda 8,1 foizga qadar, korxonalar va aholi mablag'lari ulushi tegishli ravishda 53,9 foizdan 46,9 foizga qadar pasaygan. Chet el investitsiyalarining ulushi esa, aksincha, 25,8 foizdan 32,4 foizga qadar ko'tarilgan.

1.5.2-jadval
2005-2009-yillarda investitsiyalar tarkibining o'zgarishi, foizda

Moliyalashtirish manbalari	2005-yil	2006-yil	2007-yil	2008-yil	2009-yil
Davlat budjeti	12,7	10,7	9,0	9,0	8,1
Chet el investitsiyalari	19,2	19,0	22,8	25,8	32,4
Korxonalar va aholi mablag'lari	60,3	60,0	59,0	53,9	46,9
Boshqa manbalar	7,8	10,3	9,2	11,3	12,6

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

O'zbekistonda ham investitsiya loyihalarni tuzish va moliyalashtirish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Ular negizida ikki asosiy omil yotadi:

- iqtisodiy barqarorlik;
- inflatsiya jarayonlarini tartibga solish va milliy valuta-so'mning to'lov qobiliyatini oshirishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy siyosat.

Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasida qulay investitsiya loyihalarini tuzish va ularni moliyalashtirish bo'yicha quyidagi omillar mavjud:

- investitsiya loyihalari bilan shug'ullanuvchi shaxslarni rag'batlantirish;
- sanoatning ustuvor sohalari, yoqilg'i, energetika majmualari bo'yicha investitsiya loyihalarini tuzishni jadallashtirish;
- iqtisodiyotda ilm-fanga talab kuchli tarmoqlarida ishlab turgan quvvatlarni yangilash va yangilarini barpo etish bo'yicha intellektual investitsion loyihalarni amalga kiritilishi.

Qisqacha xulosalar

1. Investitsiyalar zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan qurollanish, ilmiy-texnika, ishlab chiqarish va aqliy imkoniyatlarini tiklashning asosiy vositadir. Aynan xorijiy investitsiyalar orqali milliy iqtisodiyot jonlanib, ishlab chiqarish zamonaviy, raqobatdosh tovarlar ishlab chiqarishga ixtisoslashib boradi. Bu esa o'z navbatida yangi ish o'rinlarining tashkil etilishi va mamlakatdagi mavjud iqtisodiy va ijtimoiy muammolarning hal bo'lishiga olib keladi.

2. Investitsiya munosabatlarining davlat tomonidan tartibga solinishi huquqiy sharoitlar yaratish, ushbu faoliyatni yuritish uchun kafolatlar berish, bu faoliyat subyektlarini sug'urtalash va boshqa vositalar orqali ijtimoiy yoki davlat manfaatlarini amalga oshirish yo'lida tashkil etiladi.

3. Xorijiy investitsiyalar - bu chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutlaq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklardir. Xorijiy investitsiyalar qo'shma korxonalar tashkil etish, xorijiy investorlarga to'liq tegishli bo'lgan korxonalarni yaratish, xususiyashtirishda qatnashish, xorijiy sheriklar bilan bank tuzish, qimmatli qog'ozlarni sotib olishi, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish huquqiga ega bo'lishda, erkin iqtisodiy hududlarda faoliyat olib borishda juda katta va muhim ahamiyatga egadir.

4. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlarida investitsiyalarni moliyalashtirishning o'ziga xos manbalari shakllantirilgan bo'lib, bunday manbalar korxonalarining o'z-o'zini moliyalashtirish tamoyillariga asoslanadi.

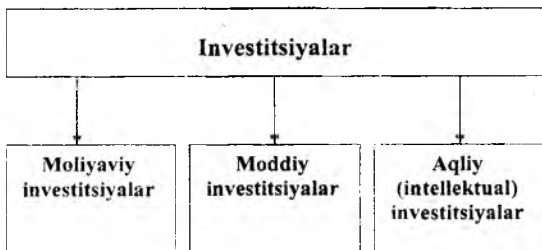
Nazorat uchun savollar

1. Investitsiya tushunchasiga tarif bering.
2. «Investitsiya» atamasi qanday ma'noga ega?
3. Investitsiya kiritishdan asosiy maqsad nima?
4. Xorijiy investitsiya tushunchasiga tarif bering.
5. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni tushuntirib bering.
6. Investitsiya munosabatlari davlat tomonidan qanday qilib tartibga solinadi?
7. Xorijiy investitsiyalarning mohiyatini yoritib bering va ularni jalb qilinish sabablari tushuntirig.
8. O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalar qanday ahamiyat kasb etadi?
9. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning qanday manbalari mavjud?

2-bob. XORIJIY INVESTITSIYALARNING SHAKL VA TURLARI

2.1. Xorijiy investitsiyalarning turlari

Xorijiy mamlakatlarning tajribasi va investitsiya to'g'risida mamlakatimizda qabul qilingan qonunlarning tahlilidan kelib chiqib, investitsiyaning shartli ravishda uchta turini ajratish mumkin. (2.1.1-chizma)

2.1.1-chizma. Investitsiya turlari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir investitsiya turining o'ziga xos o'ri bo'ladi. **Moliyaviy investitsiyalar** tarkibiga mahalliy va xorijiy mamlakatlarning pul birliklari, banklardagi omonatlar, depozit sertifikatlar, aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlar hamda tenglashtirilgan boyliklar kiradi.

Moddiy investitsiyalar tarkibiga asosiy fondlar, ya'ni binolar, asbob-uskunalar inshootlar, kommunikatsiyalar va boshqa turdagi asosiy ishlab chiqarish fondlarining aktiv va passiv qismlari kiradi.

Aqliy (intellektual) investitsiyalar miqdori juda rang-barangdir, ya'ni ular mulkiy huquqlar shaklidagi investitsiyalar, aqliy mehnatga oid shakldagi investitsiyalar va tabiiy resurslardan foydalanish shaklidagi investitsiyalardan iborat. Mulkiy huquqlar guruhiga kiradigan investitsiyalarning turlari bozor munosabatlarining nechog'lik rivojlanganligiga, milliy bozorlarning o'ziga xos tomonlariga qarab har xil bo'ladi. Aqliy mehnatga oid haq-huquqlar shaklidagi investitsiyalar tarkibiga mualliflik huquqlari, "nou-xau", kashfiyotlar, tovar belgilariga beriladigan litsenziyalar va boshqa xil egalik huquqlari kiradi.

Tarkibiy tuzilishiga ko'ra investitsiyalar yalpi va sof investitsiyalarga ajratiladi. **Yalpi investitsiyalar** - bu ishlab chiqarish vositalarining iste'mol qilingan qismini qoplash hamda ularni qo'shimcha o'sishi maqsadida ishlab chiqarish jamg'armalari va aholi mablag'lari qo'yilmalaridir. Boshqacha so'z bilan aytganda, yalpi investitsiyalar o'z ichiga amortizatsiya va sof investitsiyalarni oladi. **Sof investitsiyalarni** aniqlash uchun yalpi investitsiyalardan amortizatsiya ajratmalari chiqarib tashlanadi. Yalpi investitsiyalar va amortizatsiya o'rtasidagi nisbatga qarab iqtisodiyotning ahvoli qanday ekanligini, ya'ni yuksalish, yo turg'unlik yoki pasayish davrini boshidan kechirayotganligini aniqlash mumkin. Agarda, yalpi investitsiyalar amortizatsiyadan ortiq, ya'ni sof investitsiya yuqori bo'lsa, iqtisodiyot yuksalishda

bo'ladi, chunki uning ishlab chiqarish quvvatlari o'sadi. Yalpi investitsiya va amortizatsiya bir-biriga teng bo'lgan chog'da iqtisodiyotda turg'unlik holati vujudga kelishi mumkin. Bu vaziyatda sof investitsiyalar nolga teng bo'lib, iqtisodiyotda shu yili qancha kapital iste'mol qilingan bo'lsa, uni qoplash uchun shuncha kapital qo'yilmalar kerak bo'ladi.

Iqtisodiy faollik pasayib borayotgan iqtisodiyot uchun yalpi investitsiyalar amortizatsiyadan kam bo'lgan holdagi vaziyat xosdir, ya'ni iqtisodiyotda yil davomida kapital ishlab chiqarilganiga nisbatan ko'proq iste'mol qilinadi. Bunday holatda sof investitsiyalar ishorasi manfiy bo'lib, uning mutlaq qisqarishini bildiradi. Natijada, yil oxirida kapital hajmi yil boshidagiga qaraganda kam bo'ladi. Investitsiyalarni xorijga chiqarish, ularning mamlakatlar o'rtasidagi faol harakati zamonaviy jahon xo'jaligi va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ajralib turuvchi xususiyatlariga aylandi. Investitsiyalarni chetga chiqarish jahon xo'jaligidagi tovarlarni chetga chiqarish monopoliyasini tugatdi. Hozirgi vaqtda xalqaro investitsiyalarning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 30 %dan oshadi. Bu ko'rsatkich jahon savdosining o'sish sur'atlaridan deyarli 5 marotaba ortiqdir. Xalqaro investitsiyalar o'zida moddiy boylik barpo etish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish, pul va tovar shakllarida jang'arilgan zaxiralarni mujassamlashtiradi. Ushbu investitsiyalar doimiy ravishda mamlakat ichida bir tarmoqdan boshqasiga, hamda davlatlararo harakatda bo'ladi.

Investitsiyalar turli shakllarda amalga oshiriladi va ularni tahlil qilish, rejalashtirish uchun alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda guruhlashtiriladi. Xorijiy investitsiyalarning quyidagi turlari mavjud: kapital, innovatsiya va ijtimoiy investitsiya.

Kapital investitsiya jumlasiga asosiy fondlarni vujudga keltiruvchi va takror ishlab chiqarishga, shuningdek, uning boshqa shakllarini ishlab chiqarishga qo'shiladigan investitsiyalar kiradi.

Innovatsiya investitsiyalar jumlasiga texnika va texnologiyalarning yangi avlodini ishlab chiqish va o'zlashtirishga qo'shiladigan investitsiyalar kiradi.

Ijtimoiy investitsiyalar jumlasiga inson salohiyatini, malakasi va ishlab chiqarish tajribasini oshirishga, shuningdek, nomoddiy ne'matlarning boshqa shakllarini rivojlantirishga qo'shadigan investitsiyalar kiradi. Xorijiy investitsiyalar ko'lamiga qarab xalqaro doiradagi, ya'ni xalqaro investitsiyalar ko'rinishiga ham ega bo'ladi. Qurilish obyektiga, yo'naltirilayotgan sohalar va ularni ishlatishdan olinadigan natijalarga qarab investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga ajratiladi.

Real investitsiyalar – pul mablag'lari korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga sarflanishidan iborat. **Moddiy investitsiyalar** asosiy kapitalning elementlarini sotib olish bilan bog'liq bo'lib, ko'pchilik hollarda investitsiya loyihalari doirasida amalga oshiriladi. Shuningdek, real investitsiyalar real kapitalning o'sishini, ya'ni ishlab chiqarish mablag'lari, moddiy boyliklarning o'sishini ta'minlashi zarur.

Moliyaviy investitsiyalar deb aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlar uchun sarflangan qo'yilmalarga aytiladi. Bu qo'yilmalar buyum ko'rinishdagi kapitalning o'sishini o'zida mujassam etmasada, lekin foyda, shu jumladan, spekulyativ foyda, ya'ni qimmatli qog'ozlar kursi o'zgarishi natijasida

vujudga keladigan foyda keltiradi. Moliyaviy investitsiyalar ikki xil ko'rinishi bo'ladi. Aksiyalarni sotib olish real moddiy ko'rinishdagi kapitalni yaratmaydi. Lekin kelajakda spekulativ ko'rinishda foyda olish mumkin bo'ladi. Aksiyalarni sotishdan tushgan mablag'ni ishlab chiqarish uchun, asbob uskunalar sotib olish uchun sarflaganda u real kapitalga aylanadi va real investitsiya ko'rinishini oladi. Shu sababdan qimmatli qog'ozlarni oldi-sotdi operatsiyalari natijasida olinadigan spekulativ foyda keltiruvchi moliyaviy investitsiyalar va qimmatli qog'ozlarni sotish natijasida pul ko'rinishdagi real moliyaviy investitsiyalarni farqlash lozim.

Fan-texnika taraqqiyotini tezlashuvi bilan intellektual salohiyat ishlab chiqarishning eng kuchli omiliga aylandi, uning jiddiy unsuri bo'lib qoldi. XX asr boshlarida fan ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish uchun sarflanadigan qo'yilmalar oshib bordi. Shuning uchun ham jahonda real investitsiyalar tarkibida ilmiy izlanishlar, fan, ta'lim, kadrlar tayyorlash uchun sarflanadigan xarajatlari o'sib bordi. Masalan, AQSH, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda fan va ilmiy izlanishga sarflanadigan qo'yilmalar o'sish sur'atlari asosiy fondlarga sarflanadigan investitsiyalardan ustundir. Jahon bozoriga kirib borish, keng ko'lamda marketingni rivojlantirish, batafsil axborotga ega bo'lish, yuqori darajadagi kompyuterlashgan tizimlarini tashkil etishni, yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va mazkur sohada dunyodagi rivojlangan davlatlar darajasiga erishishni talab etadi.

Shuning uchun ham jadal sur'atlar bilan rivojlanishda real investitsiyalar tarkibida fan-texnika, ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash uchun sarflanadigan real investitsiyalar asosiy o'rinlardan birini egallashi zarur. Asosiy fondlarga sarflangan real investitsiyalar maqsadi sarflanish yo'nalishlari va boshqa ko'rsatkichlarga ko'ra hududlararo, tarmoqlararo, texnologik, qayta ishlab chiqarish tarkiblariga ega. Asosiy fondlarga sarflangan investitsiyalarni, ularning aktiv (mashinalar, asbob-uskunalar) va passiv (bino, inshootlar) qismlarini tashkil etish uchun sarflangan umumiy harakat yig'indisidagi ulushi texnologik tarkibini tashkil etadi. Investitsiyalarning qayta ishlab chiqarish tarkibi ularning qanday maqsadlarga yo'naltirilganligi yangi qurilishga, faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni kengaytirishga, rekonstruksiyaga va yangi texnika bilan qayta qurollantirishga jalb qilingan xarajatlarni umumiy xarajatlardagi har birining nisbiy jihatdan ulushini ko'rsatadi. Investitsiyalarning hududlararo va tarmoqlararo tarkibi esa ularning nisbiy jihatdan hududlar va tarmoqlar bo'yicha taqsimotini bildiradi.

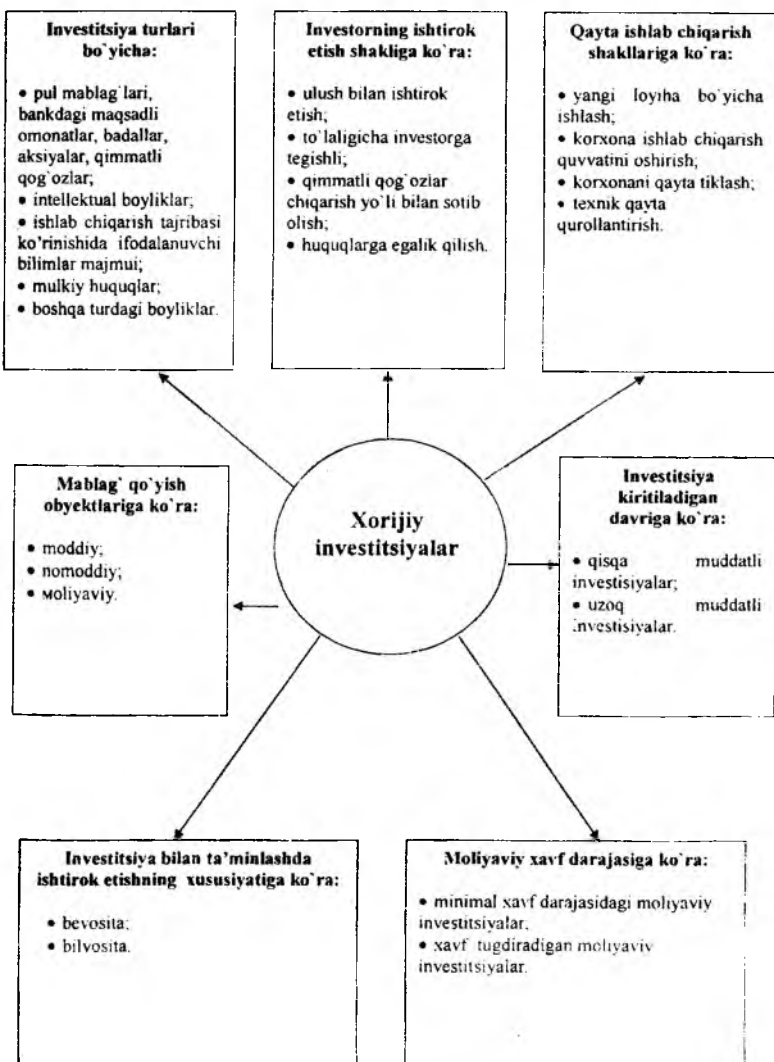
Rivojlangan mamlakatlarda real investitsiyalarning asosiy qismini xususiy investitsiyalar tashkil etadi. Davlat sektorida real investitsiyalar sarfi muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy muvofiqlashtirish siyosati asosida kreditlar, subsidiyalar ajratiladi, davlat kapital qo'yilmalari muvozanatlashtiriladi va real investitsiyalar o'zlashtiriladi. Davlat tomonidan o'zlashtiriladigan investitsiyalar dastlabki bozor infratuzilmasini va u bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirishga sarflanadi. Investitsiyalarning samaradorligini oshirish asosiy kapitalning faol qismlarini vujudga keltirish va o'stirish hisobiga amalga oshiriladi. Real investitsiyalarni tavsiflash ularning hajmi va daromad keltirishi asosida amalga oshiriladi. Moliyaviy investitsiyalar kapitalni, to'lov va moliyaviy majburiyatlarning barcha turlarini o'zida mujassamlashtiruvchi, moliyaviy aktivlarga joylashtirilishini anglatadi. Ushbu moliyaviy vositalarning eng muhimlari qimmatli qog'ozlardir: ulushli (aksiyalar) va

qarz (obligatsiyalar). Real investitsiyalardan farqli o'laroq moliyaviy investitsiyalarni ko'proq portfel investitsiyalar deb atashadi, chunki bu holda investorning asosiy maqsadi bo'lib moliyaviy aktivlarning mukammal yig'masini (investitsiyalar portfelini) shakllantirish va qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan turli operatsiyalarni boshqarish hisoblanadi. Moliyaviy investitsiyalar shaxsiy kompaniyalar va davlat idoralari tomonidan muomalaga chiqarilgan aksiyalarga, obligatsiyalarga va boshqa qimmatli qog'ozlarga va bank depozitlariga, uzoq muddatga jalb qilinadigan qo'yilmalardir. Moliyaviy investitsiyalarning asosiy qismi kapitalni noishlab chiqarish sohasiga sarflanishini bildiradi. Moliyaviy investitsiyalar aksariyat holatlarda real investitsiyalarning manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Moliyaviy investitsiyalar erkin bozor infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda, qimmatli qog'ozlar bozori orqali kapitalni sohaslar bo'yicha taqsimlanishida muhim ahamiyatga bo'lgan davlatlarda ko'proq tarqalgan.

Quyida keltirilgan chizmada xorijiy investitsiyalarning tasniflash belgilari keltirilgan (2.1.2.-chizma). Xorijiy investitsiyalar investitsiya turlari, investorning ishtirok etish shakliga, qayta ishlab chiqarish shakliga, mablag' qo'yish obyektiga, investitsiya kiritiladigan davriga, investitsiya bilan ta'minlashda ishtirok etishning xususiyatiga va moliyaviy xavf darajasiga ko'ra tasniflanadi.

Investitsiyada qatnashish tavsifiga ko'ra investitsiyalar bevosita va portfel (bilvosita) investitsiyalarga ajratiladi. Bevosita investitsiyalar investorning o'z moliyaviy mablag'larini joylashtirish obyektini barpo etish imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar esa tijorat banklari, investitsion kompaniyalar va fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha) va uzoq muddatli (bir yildan ortiq) bo'ladi. Masalan, oddiy aksiyalarning muomalada bo'lishi umuman biror-bir muddat bilan cheklanmaydi. Depozit sertifikatini (olti oy muddatga berilishi mumkin) qisqa muddatli qo'yilma turi bo'lsa, obligatsiyalar (masalan, 20 yilda qaytarish muddati bilan) uzoq muddatli qo'yilma turiga kiradi. Lekin, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarni sotib olish va qisqa muddatda, masalan olti oy o'tgandan so'ng, investor uzoq muddatli vositalardan qisqa muddatli maqsadlar uchun foydalanishi mumkin. Ko'pincha investorlar ana shunday vositalarni tanlaydilar va o'z pullarini qisqa muddatlarga qo'yishni xohlaydilar. Masalan, yaqin olti oy mobaynida investor kerak bo'lmaydigan mablag'ga olti oylik muddatga ega bo'lgan depozit sertifikatini sotib olishi mumkin. Qirq yoshga to'lgan investor pensiyaga chiqquncha pul yig'ish uchun biron-bir kompaniya'ning obligatsiyasini 20 yilga sotib olishi mumkin. Odatda uzoq muddatli investitsiyalar kapital qo'yilmalar shaklida namoyon bo'ladi.

Mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga ajratiladi. **Xususiy investitsiyalar** nodavlat yuridik shaxslari va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati obyektlariga qo'yilishini anglatadi.

2.1.1-chizma. Xorijiy investitsiyalarning tasniflanishi

Davlat investitsiyalari - davlat tomonidan milliy daromadning davlat budjeti mablag'lari ko'rinishida mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun sarflayotgan mablag'laridir. Investitsiya munosabatlari shu darajada murakkab va ko'p qirraliki, ko'pincha davlatlar o'rtasidagi munosabatlar xususiy shaxslar o'rtasidagi munosabatlar bilan uzviy bog'langan bo'ladi. Bunday aloqa investor huquq va talablarni davlatga topshirganda yaqqol ko'rinadi. Xorijiy investitsiyalar ham davlat yoki xususiy investitsiyalar shaklida bo'lishi mumkin. Birinchi shaklda davlat investitsiyalari ishtirok etib, bunda bir davlat boshqa davlatga kreditlar yoki boshqacha shakldagi qarzar berishi mumkin. Bunday munosabatlarga xalqaro huquq normalari qo'llaniladi. Ikkinchi shaklda esa, bir mamlakat xususiy firmalari, kompaniyalari yoki fuqarolari boshqa mamlakatning tegishli subyektlariga beradigan investitsiyalar tushuniladi.

Hududiy joylashtirilishi bo'yicha investitsiyalar ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.

Hozirgi davrda bir qator davlatlarda moddiy ishlab chiqarish jarayonidagi investitsiyalashdan tashqari ijimoiy-madaniy sohalar uchun, fan tarmoqlari uchun, madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport sohalar uchun, informatika sohasi, tabiatni muhofaza qilish uchun investitsiya mablag'lari ajratilmoqda. Bu investitsiyalar xorijiy adabiyotlarda «inson investitsiyasi», «inson kapitaliga investitsiya qilish» deb atalmoqda. Bu investitsiyaning alohida bir ko'rinishi bo'lib, asosan kishilarning sog'lig'ini saqlash, aqliy va ma'naviy rivojlanishi uchun, hayotini uzaytirish hamda kishilarning ish faoliyatida ijodiy qatnashishi va uning samaradorligini oshirish uchun sarflanadi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida investitsiyaning asosiy qismlari sog'liqni saqlash, maorif uchun sarflanmoqda. Bunga misol qilib, qishloq joylarda vrachlik ambulatoriya punktlari, kollej va litseylar qurish dasturlarini misol qilib keltirish mumkin.

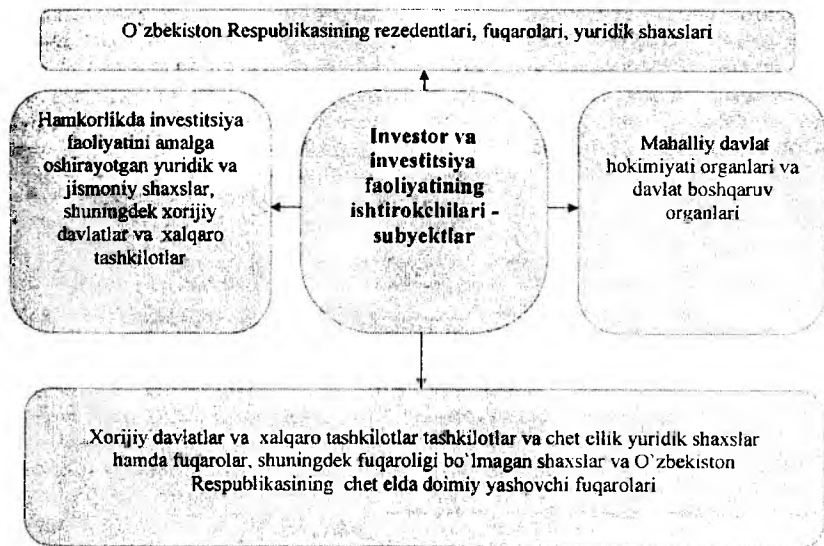
2.2. Investitsiya faoliyatiga tegishli huquqiy munosabatlarning obyekti va subyekti

Investitsiyalar iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlar hisoblangan, investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq harakatlari majmui **investitsiya faoliyati** deb yuritiladi. Investitsiya faoliyati tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning bir ko'rinishidir, shuning uchun ham tadbirkorlikka xos bo'lgan belgilar, ya'ni mulkiy mustaqillik, tashabbuskorlik va tavakkalchilik unga ham xos bo'lgan xususiyatdir.

Investitsiya faoliyatining obyekti moddiy va nomoddiy ne'matlar ishlab chiqarish obyektlari hisoblanadi.

Investitsiya faoliyatining subyektlaridan biri investor bo'lib, u o'z mablag'larini, qarzga olingan va jalb etilgan mablag'larni, mulkiy boyliklarni va ularga doir huquqlarni, shuningdek intellektual mulkka doir huquqlarni investitsiya faoliyati obyektlariga jalb etishni amalga oshiradi. Bunday o'ziga xos faoliyat subyektlarining yana bir katta guruhi mavjud bo'lib, ular investitsiya faoliyati ishtirokchilari deb yuritiladi va ularning asosiy vazifasi investorning buyurtmalarini bajaruvchi sifatida investitsiya faoliyatini ta'minlash bo'lib hisoblanadi.

Investitsiya faoliyatining ishtirokchilari

Investorlar buyurtmachi (mablag' kirituvchi), kreditor, sotib oluvchi bo'lishlari, shuningdek investitsiya faoliyati ishtirokchisi vazifasini bajaruvchi ham bo'lishlari mumkin.

Investitsiya faoliyatini amalga oshiruvchilar (investorlar) quyidagi belgilari bo'yicha tasniflanadi.

1. Joriy faoliyatning yo'nalishlari bo'yicha institutsional va individual investorlar. Institutsional investorlar rovida sanoat, savdo, transport, aloqa va boshqa sohalardagi aksiyadorlik jamiyatlari namoyon bo'lsalar, individual investorlar rovida fuqarolar namoyon bo'ladi.

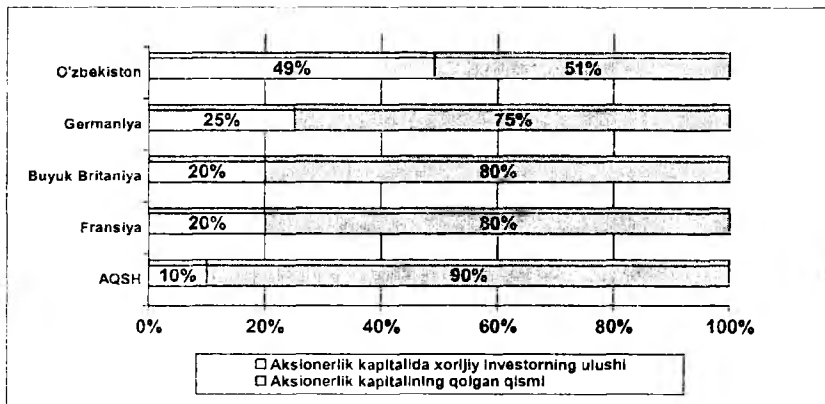
2. Investitsiyalash maqsadlari bo'yicha strategik va bevosita investorlar. Ular o'z oldiga kompaniyalarni boshqarish huquqini olishni maqsad qilib qo'yadilar. Buni ular boshqa kompaniyalar aksiyalarining nazorat paketini sotib olish yoki ularning ustav kapitalining katta qismini egallash orqali amalga oshiradilar.

3. Rezidentlikka tegishliligi bo'yicha investorlar milliy va xorijiy investorlarga ajratiladi.

2.3. Bevosita va portfelli xorijiy investitsiyalar

Maqsadiga ko'ra xorijiy investitsiyalar bevosita va portfel investitsiyalarga bo'linadi. **Bevosita investitsiyalar** – kapitalning to'g'ridan-to'g'ri eksporti bo'lib, investitsiya kirituvchiga shu korxonada ustidan nazorat qilish huquqini beradi. Bunda korxonada asosiy kompaniya'ning xorijdagi shohobchasiga aylanadi. Bevosita xorijiy investitsiyalar (BXI) asosan xususiy tadbirkorlik kapitali shaklida bo'ladi.

Xalqaro statistikada investitsiyalarni BXIlar turiga kiritish bo'yicha har xil yondashuvlar mavjud. Xorijiy investorlar tomonidan nazorat qilish huquqini belgilovchi ko'rsatkich sifatida ular ega bo'lgan aksionerlik kapitalining hissasi ko'rsatkichidan foydalaniladi (2.3.1-rasm).

2.3.1-rasm. Bir qator mamlakatlarda aksionerlik kapitalida xorijiy investorning nazorat qilish huquqini beruvchi hissasi

Bu ko'rsatkich AQSHda 10 %, Fransiya va Buyuk Britaniyada 20 %ga yaqin, Germaniyada 25 %dan 50 %gacha, O'zbekistonda esa 49 % darajasida belgilangan. Shuningdek, shu korxonaning boshqaruvida bevosita amalga oshirilayotgan investitsiyalarning uzoq muddatli ekanligi ham uning muhim belgilaridan biridir. Investitsiyaning bu ko'rinishi tavakkalchilikni, investitsiyalardan foydalanish samaradorligi uchun mas'uliyatni davlat va aholi zimmasiga yuklamasdan, balki ularni tadbirkorlik tizimlari o'rtasida taqsimlashning eng yaxshi va sinalgan usuli hisoblanadi.

BXI borasidagi yana bir yondashuv bu turdagi investitsiyalarni faqat mulkchilik ko'lami bilan, ya'ni aksionerlik kapitalidagi ulushi bilan bog'liq, deb ko'rsatadi. Unga muvofiq BXI'larni:

- xorijda aksiyalarni sotib olish orqali;
- foydani qayta investitsiyalash yordamida;
- firma ichki qarzlari va qarzdorliklari orqali amalga oshirish mumkin.

Ko'pchilik iqtisodchilar bu shakllar yetarli emas, deb hisoblaydilar va asosli ravishda turli xil noaksioner shakllar orqali bu ro'yxatni davom ettirishadi:

subkontraktlar, boshqaruv kelishuvlari, franchayzing, litsenzion kelishuvlar va boshqalar.

BXlarning shakl va usullariga bog'liq tushunchalar bilan bog'liq turli xil yondashuvlarning ko'payishi qator muammolarni keltirib chiqardi. Bu muammolar umumbashariy tavsifga ega bo'lib, nostandart yondashuvlar yechimini talab etadi.

Bevosita investitsiyalar asosan ikki guruhga ajratiladi:

1. Transkontinental kapital qo'yilmalar.

2. Transmilliy qo'yilmalar.

Transkontinental kapital qo'yilmalar - investitsiya kiritish uchun qulay bozor sharoiti bo'lgan boshqa bir davlat yoki qit'aga investitsiya eksportini amalga oshirishdir. Asosiy maqsad – bozorni egallash va shu kontinentda yangi ishlab chiqarishni tashkil etish. **Transmilliy kapital qo'yilmalari** esa asosan qo'shni davlatlarga amalga oshiriladi.

Bevosita investitsiyalar ikki maqsadda yo'naltiriladi:

- yangi kompaniya tashkil etish;
- bankrot bo'lgan kompaniyalarni xarid qilish.

Portfel investitsiyalar - shunday investitsiyalarki, bunda kapitalni daromad olish maqsadida korxonalarining aksiyalari, obligatsiyalari va boshqa qimmatli qog'ozlarini sotib olish uchun sarflanadi. Bunday investitsiyalar korxonalarining moliyaviy xo'jalik faoliyati ustidan nazorat o'rnatish huquqini bermaydi. Xorijiy portfel investitsiyalar barcha xalqaro operatsiyalarni amalga oshirishda firmalar uchun muhim ahamiyatga ega. Bu turdagi investitsiyalarga asosan moliyaviy muammolarni yechish uchun murojaat qilinadi. Korporatsiyalarning moliyaviy bo'limlari mablag'larning bir mamlakatdan boshqa mamlakatga qisqa muddatli investitsiyalardan yuqori foyda olish uchun o'tkazadilar.

Portfel investitsiyalar quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin:

- aksioner qimmatli qog'ozlari - bozor muomalasidagi pul hujjati bo'lib, hujjat egasining ushbu hujjatni chiqargan shaxsga nisbatan mulkiy huquqqa egaligini tasdiqlaydi;

- zayom qimmatli qog'ozlar - bozor muomalasidagi pul hujjati bo'lib, zayom egasining ushbu hujjatni chiqargan shaxsga nisbatan munosabatini tasdiqlaydi.

Zayom qimmatli qog'ozlari quyidagi shakllarda chiqariladi:

- obligatsiya (oddiy veksel, qarz majburiyati) qimmatli qog'oz bo'lib, uning sohibiga kafolatlangan va qat'iy belgilangan pul daromadi yoki shartnoma asosida belgilangan o'zgaruvchan pul daromadini olish huquqini beradi;

- pul bozori dastaklari (g'azna veksellari, depozit sertifikatlari), uning sohibiga ma'lum bir davr ichida kafolatlangan va qat'iy belgilangan pul daromadi olish huquqini beradi.

Bu dastaklar bozorda ko'p hollarda pasaytirilgan narxlarda sotiladi, narxni pasaytirish darajasi foiz stavkasining katta - kichikligiga va qarzni qoplanish muddatiga bog'liqdir. Bularga g'azna veksellari, depozit sertifikatlari va boshqalar kiradi.

Moliyaviy derivativlar – bozor narxiga ega bo'lib, uning sohibiga birlamchi qimmatli qog'ozlarni sotish yoki sotib olish huquqini beradi. Bularga opsionlar, fyucherslar, varantlar, svoplar kiradi.

Nota (qarz majburiyati) - qisqa muddatli (3-6 oy) pulli dastak bo'lib, bank bilan kelishuv asosida qarz oluvchining o'z nomiga chiqariladi, bozorda joylashtirilishi kafolatlanadi va sotilmagan notalar sotib olinadi, rezerv kreditlar bilan ta'minlanadi. Keng tarqalgan notalar – Yevronotalardir.

Portfel investitsiyasining bevosita investitsiyalardan afzallik tomoni shundaki, ular tugatilish vaqtida qimmatli qog'ozlar tezda naqd valutaga almashtirib olinishi mumkin. Portfel investitsiyalarning amalga oshirilishining asosiy sababi – tavakkalchilik darajasini hisobga olgan holda xorijiy investor o'z mablag'larini xorijda maksimal foyda keltiruvchi qimmatli qog'ozlarga joylashtirishi mumkin.

Ma'lum bir ma'noda portfel investitsiyasi pulni inflatsiya va spekulyasiya yo'li bilan foyda ko'rishdan saqlash vositasi sifatida qaraladi. Bunda investitsiya qilinayotgan soha ham, qimmatli qog'oz turi ham hech qanday ahamiyatga ega emas, u ustama kurs o'sishiga qarab istalgan foydani berishi kerak bo'ladi.

Quyida portfel va bevosita investitsiyalar o'rtasidagi farq jadval ko'rinishida (2.3.1-jadval) yaqqol tasvirlab berilgan. Jadvalda portfel va bevosita investitsiyalarni kapital chiqarish maqsadi, maqsadga erishish yo'llari, maqsadga erishish usullari, daromad shakllari kabi belgilari keltirilgan.

2.3.1-jadval

Bevosita va portfel investitsiyalar o'rtasidagi farqlar

Belgilar	Bevosita investitsiyalar	Portfel investitsiyalar
Kapital chiqarishdan asosiy maqsad	Xorijiy firma ustidan nazorat o'rnatish	Yuqori foyda olish
Maqsadga erishish yo'llari	Xorijda ishlab chiqarishni tashkil etish va olib borish	Xorijiy qimmatli qog'ozlarini sotib olish
Maqsadga erishish usullari	a) xorijiy firmaga to'liq egalik qilish b) aksiyalar nazorat paketini sotib olish (XVJ nizomiga binoan kompaniya aksioner kapitalining 25 %dan kam bo'lmasligi kerak)	Xorijiy firma aksioner kapitalining 25 %dan (AQSh, Yaponiya, Germaniyada 10 %dan) kamini sotib olishi
Daromad shakllari	Tadbirkorlik faoliyati foydasi, dividendlar	Dividendlar, foizlar

Qisqacha xulosalar

1. Moliyaviy investitsiyalar tarkibiga mahalliy va xorijiy mamlakatlarning pul birliklari, banklardagi omonatlar, depozit sertifikatlar, aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlar hamda tenglashtirilgan boyliklar kiradi. Moddiy investitsiyalar tarkibiga asosiy fondlar, ya'ni binolar, asbob-uskunalar. inshootlar, kommunikatsiyalar va boshqa turdagi asosiy ishlab chiqarish fondlarining aktiv va passiv qismlari kiradi. Aqliy (intellektual) investitsiyalar miqdori juda rang-barangdir, ya'ni ular mulkiy huquqlar shaklidagi investitsiyalar, aqliy mehnatga oid investitsiyalar va tabiiy resurslardan foydalanish shaklidagi investitsiyalardan iborat. Mulkiy huquqlar guruhiga kiradigan investitsiyalarning turlari bozor munosabatlarining nechog'lik rivojlanganligiga, milliy bozorlarning o'ziga xos tomonlariga qarab har xil bo'ladi. Aqliy mehnatga oid haq-huquqlar shaklidagi investitsiyalar tarkibiga mualliflik huquqlari, "nou-xau", kashfiyotlar, tovar belgilariga beriladigan litsenziyalar va boshqa xil egalik huquqlari kiradi.

2. Investitsiyalar turli shakllarda amalga oshiriladi va ularni tahlil qilish, rejalashtirish uchun alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda guruhlashtiriladi. Xorijiy investitsiyalarning quyidagi turlari mavjud: kapital, innovatsiya va ijtimoiy investitsiya.

3. Investitsiyada qatnashish tavsifiga ko'ra investitsiyalar bevosita va portfel investitsiyalarga ajratiladi. Bevosita investitsiyalar investorni o'z moliyaviy mablag'larini joylashtirish obyektini tiklash imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar tijorat banklari, investitsion kompaniyalar va fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi.

4. Investitsiya faoliyatining subyektlaridan biri investor bo'lib, u o'z mablag'larini, qarzga olingan va jalb etilgan mablag'larni, mulkiy boyliklarni va ularga doir huquqlarni, shuningdek intellektual mulkka doir huquqlarni investitsiya faoliyati obyektlariga jalb etishni amalga oshiradi.

Nazorat uchun savollar

1. Investitsiyaning shartli ravishda qanday turlarini ajratish mumkin?
2. Xorijiy investitsiyalar ko'lamiga qarab qanday turlarga ajratiladi?
3. Xorijiy investitsiyalarning qanday shakllari mavjud?
4. Investitsiyada qatnashish tavsifi va maqsadiga ko'ra investitsiyalar qanday turlarga ajratiladi?
5. Investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qanday turlarga ajratiladi?
6. Mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar qanday turlarga ajratiladi?
7. Investitsiya faoliyatiga tegishli huquqiy munosabatlarning obyekti va subyekti haqida tushuncha bering.
8. Bevosita va portfelli xorijiy investitsiyalarning asosiy o'ziga xos xususiyatlari hamda farq qiluvchi jihatlari tushuntirib bering.

3-bob. GLOBALLASHUV HAMDA IQTISODIY INTEGRALLASHUVNING KUCHAYIB BORISHIDA INVESTITSIYA JARAYONLARI

3.1. Jahon iqtisodiyotining globallashuvida xorijiy investitsiyalarning o'rnini

Globallashuv jarayoniga qo'shilish - dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o'zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Globallashuv jarayoniga iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator belgilar ham xosdir. Zamonaviy jahon iqtisodiyoti uchun investitsion faollik va jahon iqtisodiyoti globallashuvining kuchayishi muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar va bozor iqtisodiyotiga o'tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlarning xalqaro mehnat taqsimotidagi roli ortib borayotganligi ham unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MDH mamlakatlarining paydo bo'lishi bilan xorijiy investorlarning investitsion faoliyatlarini amalga oshirishdagi yangi imkoniyatlar maydoni paydo bo'ldi. Shuni aytish kerakki, xorijiy investorlar bu masalada katta tajribaga ega. Albatta bu masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni investitsiyalar qabul qiluvchi (MDH) davlatlar uchun zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini qabul qilishdagi investitsion tanlov imkoniyati yaratildi. Bunga oddiy hol deb qarash kerak emas, chunki, investitsiyalar-iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi, uni olg'a siljituvchi kuchdir.

Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarining jumladan, xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir. Ma'lumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda jahon tajribalarini o'rganmasdan, dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas. O'zbekiston iqtisodiyotida chuqur iqtisodiy islohotlar, tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilgan ekan, xorijiy investitsiyalar rivojisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ma'lumki, xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish garovi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Yaqin yillargacha faqat xomashyo mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan O'zbekiston bugun dunyo xaritasida o'zining munosib o'rnini egallashga, boshqa taraqqiy topgan mamlakatlar, avvalambor, AQSh, G'arbdagi demokratik davlatlar, sharqdagi Yaponiya, Koreya, Malayziya yoki shunga o'xshash davlatlarga teng bo'lishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yar ekan, bunda birinchi galdagi chet el sarmoyalari, chet el investitsiyasi nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu davlatlarning tarixi shuni ko'rsatadiki, agar bu xorijiy mamlakatlarga sarmoya kelmasa, hech qachon bu davlatlar bugungi rivojlanish darajasiga ko'tarila olmas edi.

O'zbekiston bugungi kunda yirik xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar qatoriga kirish uchun barcha iqtisodiy, siyosiy va huquqiy asoslarga ega. Lekin bu degani O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun barcha ishlar qilib bo'lindi, degani emas. Endigi navbatda bu asoslarga tayangan holda investitsiyalar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish masalalari turadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rnini, salmog'i mazkur davlatdagi investitsion muhitning qanchalik qulayligini belgilaydi. Bu muhit ko'p jihatdan xorijiy investitsiyalarga

nisbatan davlat olib borayotgan siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari bilan baholanadi. Strategik investorlar ko'p miqdordagi mablag'larni birinchi navbatda iqtisodiyoti o'z ichki imkoniyatlari asosida barqaror va izchil ravishda rivojlanayotgan mamlakatga yo'naltiradi. Aynan shunday mamlakatlardagina qo'yilgan mablag'lar saqlanishiga va barqaror foyda olishga mo'ljall bo'ladi. Ichki va chet el investorlarini birinchi navbatda minimal darajadagi soliq imtiyozlari emas, balki biznesdagi keyingi qulay va maqbul istiqbollar qiziqtiradi.

Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy jarayonlar hisoblanib, jahon bozori bilan o'zaro yaqin va to'liq bog'liqlikda bo'ladi. Shu nuqtai nazardan u ko'pgina iqtisodiy jarayonlarni o'zida qamrab oladi. Xorijiy investitsiyalar bozor munosabatlariga o'tayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish sur'atlarini tezlashtirish imkonini beradi. Eng muhim yo'nalish sifatida xorijiy investitsiyalarni jalb etishni o'z ichiga olgan investitsiya faoliyatining jadallashuvi bugungi kunda o'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlar uchun ayni muddao. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish u yoki bu mamlakatda olib borilayotgan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarga bog'liq.

3.2. Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi doirasida investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish

Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi O'zbekiston Respublikasi hududida, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, yuridik shaxstar tomonidan xorijiy investorlarni jalb etgan holda jahon bozorida chiqindilar chiqarishning sertifikatlangan qisqartirishlarini sotib olishni nazarda tutuvchi investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish uchun asos yaratadi.

Kioto Protokoli - Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Hadli Konvensiyasiga (IO'HK) 1997-yil 11-dekabrda qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi tomonidan 1999-yil 20-avgustda ratifikatsiya qilingan va 2005-yil 16-fevraldan boshlab kuchga kirgan bo'lib, "parnik effekti"ni hosil qiluvchi gazlarni atmosferaga chiqarishni qisqartirish mexanizmlarini belgilovchi hujjat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 6-dekabrda PQ-525-son qaroriga muvofiq Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi bo'yicha (MRM) Idoralararo kengash tashkil etilgan. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi bo'yicha Milliy organ hisoblanadi. Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi doirasida investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqichda loyiha tashabbuskori tomonidan MRM Milliy organiga yozma ariza kiritiladi, arizaga MRM bo'yicha nazarda tutilayotgan investitsiya loyihasi to'g'risidagi umumiy axborot ilova qilinadi. Loyiha bo'yicha buyurtmanoma O'zbekiston Respublikasi Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi bilan kelishiladi. Zarurat bo'lganda, loyiha bo'yicha buyurtmanomaga kiritish uchun MRM Milliy organi tomonidan loyiha bo'yicha qo'shimcha axborot va hujjatlar so'rab olinishi mumkin. MRM Milliy organi loyiha bo'yicha buyurtmanoma taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda loyihani MRM doirasida barqaror rivojlanish milliy

mezonlariga muvofiq amalga oshirish mumkinligini ko'rib chiqadi. Loyihani MRM doirasida amalga oshirish mumkinligi to'g'risidagi masala ijobiy ko'rib chiqilgan taqdirda MRM Milliy organi Idoralararo kengashga loyiha bo'yicha buyurtmanomani ma'qullash uchun loyihani amalga oshirish mexanizmi bo'yicha xulosa hamda loyihani amalga oshirish uchun investor tanlash bo'yicha tanlov hujjatlariga asosiy talablar bilan birga kiritadi. Idoralararo kengash taklifni taqdim etilgan hujjatlar asosida ko'rib chiqadi va loyihani amalga oshirish mumkinligi to'g'risida yoxud loyihani puxtalashtirish zarurligi to'g'risida qaror qabul qiladi. Loyihani amalga oshirish mumkinligi to'g'risida qaror qabul qilingan taqdirda Idoralararo kengash tomonidan, zarurat bo'lganda, ayni bir vaqtda investor tanlash bo'yicha tanlov komissiyasi tarkibi, tanlovni o'tkazish muddatlari va loyihani amalga oshirish uchun investor tanlash bo'yicha tanlov hujjatlariga talablar tasdiqlanadi. Idoralararo kengash tomonidan loyihani amalga oshirish to'g'risida ijobiy qaror qabul qilingan taqdirda MRM Milliy organi uch kun muddatda loyiha tashabbuskorini rasmiy ravishda xabardor qiladi. xabarnomada loyihani amalga oshirishning tavsiya etilayotgan mexanizmini hamda loyihani amalga oshirish uchun investor tanlash bo'yicha tanlov hujjatlariga asosiy talablarni ko'rsatadi. Loyihani xalqaro moliya institutlari orqali amalga oshirish mexanizmini tanlashda loyiha-texnik hujjatlarni (LTH) tayyorlash, investorlarni, vakolatli operativ organlarni va chiqindilarning sertifikatlangan qisqartirishlari xariderlarini tanlash tegishli xalqaro moliya institutlari tomonidan belgilangan tartibotlarga muvofiq amalga oshiriladi. MRM Milliy organi tomonidan tanlov asosida tanlab olish zarurligi ko'rsatilgan taqdirda loyiha tashabbuskori loyihani amalga oshirish uchun Idoralararo kengash tomonidan belgilanadigan muddat va talablarga muvofiq investor tanlash bo'yicha tanlov e'lon qiladi.

Ikkinchi bosqichda tashabbuskor tomonidan MRM Milliy organiga yozma ariza kiritiladi, unga quyidagilar ilova qilinadi:

- muzokaralar davomida erishilgan dastlabki va yakuniy qiyosiy jadvallar, loyiha tashabbuskori tomonidan tanlangan taklif ko'rsatilgan holdagi tanlov qatnashchilari takliflari;

- MRM tartibotlariga muvofiq ishlab chiqilgan rus va ingliz tillaridagi loyiha-texnik hujjatlar;

- loyihani amalga oshirishning oylar bo'yicha jadvali;

- Gidrometeorologiya xizmati markazining loyiha bo'yicha ijobiy xulosasi;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasining loyiha bo'yicha ijobiy ekologik xulosasi.

Quyidagilar Idoralararo kengash tomonidan loyihani baholashning asosiy mezonlari hisoblanadi:

- loyihani amalga oshirishning umumiy iqtisodiy maqsadga muvofiqligi va samaradorligi;

- loyihaning ekologiya talablariga muvofiqligi;

- texnologik asbob-uskunalarining zamonaviy sifat standartlariga muvofiqligi.

Idoralararo kengash ikki hafta muddatda takliflarni taqdim etilgan hujjatlar asosida ko'rib chiqadi va loyihani amalga oshirishning mumkinligi to'g'risida qaror qabul qiladi. MRM bo'yicha loyiha amalga oshirilishi mo'ljallanayotgan investitsiya loyihasi qo'shimcha deb hisoblangan taqdirda asosiy investitsiya loyihasi

tayyorlash va ekspertizadan o'tkazish tartibi ana shunday loyihalar uchun tatbiq etiladigan amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Asosiy investitsiya loyihasi bo'yicha dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash tasdiqlanguncha yoxud O'zbekiston Respublikasi va Xalqaro moliya institutlari o'rtasida o'zaro hamfikrlik to'g'risidagi memorandum imzolanganuncha loyiha bo'yicha buyurtmanoma berish bosqichida MRM bo'yicha loyiha komponentini amalga oshirish yuzasidan Idoralararo kengashning ijobiy qarorini olish zarur. Idoralararo kengashning loyihani amalga oshirish to'g'risida ijobiy qarori qabul qilingan taqdirda MRM Milliy organi loyiha tashabbuskorini rasmiy ravishda xabardor qiladi va IO'HK Ijro etuvchi kengashiga loyiha bo'yicha ma'qullash xati jo'natadi. MRM Milliy organidan ma'qullash xati olingandan keyin MRM loyihasi tashabbuskori validasiya (loyihani tasdiqlash to'g'risidagi qaror) qilish va keyinchalik loyihani IO'HK Ijro etuvchi kengashida MRM tartibotlariga muvofiq ro'yxatdan o'tkazish uchun tegishli Vakolatli organni tanlash bo'yicha mas'ul hisoblanadi. Loyiha-texnik hujjatlar ekspertizadan ijobiy o'tkazilganda va Vakolatli operativ organ tomonidan tasdiqlanganda loyiha tashabbuskori Vazirlar Mahkamasining tegishli Axborot-tahlil departamentiga MRM loyihasini amalga oshirish to'g'risida Hukumat qarori loyihasini kiritadi. MRM loyihasi tashabbuskori, shuningdek chiqindilar chiqarishning kamayishi monitoringi, MRM talablariga muvofiq chiqindilar chiqarishning qisqarishini tasdiqlash va sertifikatlash bo'yicha tadbirlarning bajarilishi uchun javob beradi. Musaffo rivojlanish mexanizmi bo'yicha investitsiya loyihalariga nisbatan qo'llanadigan Barqaror rivojlanish milliy mezonlari quyidagi chizmada aks ettirilgan (3.2.1-chizma).

3.2.1.- chizma. Barqaror rivojlanish milliy mezonlari

Iqtisodiy mezonlar:

- tayyor mahsulot birligi hisobiga energiya va xomashyo sarfini kamaytirish;
- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish yo'li bilan ishlab chiqarish samaradorligi yoki tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish;
- O'zbekiston Respublikasida xususiy sektorini rivojlantirishga ko'maklashish.

Ekologik mezonlar:

- atrof-muhitning saqlanishiga va yomonlashishining oldini olishga ko'maklashish;

- tabiiy xomashyo sarfini va ishlab chiqarish chiqitlarini kamaytirish;

- xomashyodan takroriy foydalanishga va tiklanayotgan tabiiy resurslardan foydalanishga yo'naltirilgan texnologiyalarni joriy etish;

- atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish.

Ijtimoiy mezonlar:

- aholining ish bilan bandligining o'sishiga va haqiqiy daromadlarining oshishiga ko'maklashish;

- loyihani amalga oshirishga jalb etilgan xodimlarning va loyiha amalga oshirilayotgan hududda yashaydigan aholining sog'lig'ini yaxshilash;

- aholining tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalaridan xabardorligini oshirish.

Tavsiya etilayotgan investitsiya loyihasi barcha Barqaror rivojlanish milliy mezonlarini qondirishi shart emas, lekin ko'rsatib o'tilgan mezonlarga muvofiq mamlakatning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi kerak.

3.3. O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihalarini ishlab chiqish

Investitsiya loyihasi (loyiha) - iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa manfaat ko'rish maqsadida investitsiyalar kiritgan holda oldindan belgilangan muddat mobaynida amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq tadbir va ishlar majmuidir.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihagini amalga oshirish shartlariga bog'liq holda investitsiya loyihasi hujjatlari quyidagicha izchillikda ishlab chiqiladi:

a) dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash (DTIA) - moliyalashtirish manbalari va shartlarini kelishish;

b) dastlabki texnik-iqtisodiy hisoblash (DTIH) - moliyalashtirish manbalari va shartlarini kelishish;

v) ishchi loyiha-tanlov hujjatlari.

Investitsiya loyihasing DTIA (DTIH) bo'yicha xulosalarni ko'rib chiqish va tayyorlash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

a) O'zbekiston Respublikasi "Davaxitektqurilish" qo'mitasi tomonidan - DTIA (DTIH) hamda tegishli vazirliklar va loyiha tashabbuskorlari bo'lgan idoralarning - Shaharsozlik kodeksi talablariga, normativ hujjatlar talablariga va qabul qilinayotgan qurilish qiymatining qaror topgan bozor konyunkturasiga darajasiga muvofiqligi yuzasidan tarmoq xulosasi taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda;

b) O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi tomonidan - DTIA (DTIH) va "Davaxitektqurilish" qo'mitasining quyidagilar bo'yicha xulosasi taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda:

DTIA bo'yicha - iqtisodiyotni barqaror, mutanosib rivojlantirishni ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishni, tarkibiy qayta o'zgartirishlarni, tarmoqlararo kooperatsiyalashni amalga oshirishni, investitsiya siyosatini ro'yobga chiqarishni, ishlayotgan quvvatlardan foydalanishni, shuningdek xomashyo va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar bozori konyunkturasini ta'minlash nuqtai nazaridan loyihani amalga oshirishning umumiy iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholash yuzasidan,

DTIH bo'yicha - ijtimoiy ahamiyatini, ijtimoiy sohaning alohida tarmoqlarini va "boshqa tarmoqlar"ni rivojlantirish bo'yicha hukumat qarorlariga muvofiqligini ishlab turgan quvvatlardan foydalanishni va ularni joylashtirishni maqbullashtirishni hisobga olgan holda baholash yuzasidan;

v) O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan - DTIA (DTIH) hamda "Davarxitektqurilish" qo'mitasining tavsiya etilayotgan marketing konsepsiyasi, tayyor mahsulotni sotish istiqbollari asosida jahon bozori konyunkturasi, shuningdek tavsiya etilayotgan texnologiyaga muvofiq asbob-uskunalarining narxlarning cheklangan parametrlari nuqtai nazaridan loyihani amalga oshirish imkoniyatini baholash yuzasidan xulosasi taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda ko'rib chiqiladi.

Tashabbuskor tomonidan talab qilinayotgan asbob-uskunalar (texnologik liniya), shu jumladan yakka tartibda tayyorlanayotganlarining to'liq va mufassal tavsifini taqdim etish mumkin bo'lmagan taqdirda asbob-uskunalarining narxlarining cheklangan parametrlari Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan TIA(TIH)ni ekspertizadan o'tkazish jarayonida baholanishi mumkin. Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi hamda Iqtisodiyot vazirligi o'z vakolatlari doirasida tashabbuskorga investitsiya loyihalarining DTIA (DTIH)ni ishlab chiqishda prognozlanayotgan uch besh yillik davr uchun ichki va tashqi bozorlar marketingini ishlab chiqishni tashkil etishda ko'maklashadilar.

g) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan - DTIA (DTIH) va "Davarxitektqurilish" qo'mitasi, Iqtisodiyot vazirligi hamda Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining quyidagilar bo'yicha xulosalari taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda:

DTIA bo'yicha - loyihaning moliya-iqtisodiy samaradorligini va qoplanuvchanligini baholash, loyihaning maqbul parametrlariga erishishni ta'minlaydigan moliyalashtirishga ehtiyojni aniqlash, shuningdek loyihani moliyalashtirishning tavsiya etilayotgan variantlarini baholash yuzasidan;

DTIH bo'yicha - loyihani amalga oshirishning mumkin bo'lgan variantini tanlash, moliyalashtirishning tavsiya etilayotgan sxemasining maqbulligi, loyihaning maqbul parametrlariga erishishni ta'minlaydigan moliyalashtirishga ehtiyojini aniqlash yuzasidan;

d) xizmat ko'rsatuvchi bank tomonidan - DTIA (DTIH) va "Davarxitektqurilish" qo'mitasi, Iqtisodiyot vazirligi hamda Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining loyihaning iqtisodiy samaradorligi, loyiha tashabbuskorlarining kredit tarixini o'rganish, pul oqimlari tahlili, tavakkalchiliklarni baholash va loyihaning maqbul parametrlariga erishishni ta'minlaydigan moliyalashtirishga ehtiyojini aniqlash yuzasidan xulosalari taqdim etilgan vaqtdan boshlab ikki hafta muddatda. Moliyalashtirishni budjet mablag'lari hisobiga (boshqa manbalardan foydalanmasdan) amalga oshirish nazarda tutilayotgan obyektlar bo'yicha xizmat ko'rsatuvchi bankning ekspert xulosasi talab qilinmaydi.

Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligining ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan obyektlar, jalb etilayotgan kreditlarni to'lash uchun mablag'lar taqchilligini budjet mablag'lari hisobiga uzishni nazarda tutadigan DTIA (DTIH) bo'yicha xulosalarida nazarda tutilayotgan budjet mablag'larining maqsadga muvofiqligi (muvofiq

emasligi) hamda hajmlari, shu jumladan soliq imtiyozlari berish to'g'risidagi xulosalar mavjud bo'lishi kerak.

Vakolatli ekspertiza organlari qayta tashkil etilgan taqdirda xulosa huquqiy voris bo'lgan tashkilot tomonidan beriladi.

DTIA (DTIH)ni tasdiqlash to'g'risidagi hujjat loyihaning nomi, uning tashabbuskori, qurilishning cheklangan qiymati (shu jumladan, import texnologik va boshqa asbob-uskunalarini sotib olish xarajatlari), obyektning hisoblab chiqilgan quvvatini (ishlab chiqariladigan mahsulotning yillik hajmi va nomenklaturasini), shuningdek iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini, shu jumladan eksport hajmi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak.

Loyihaning tasdiqlangan DTIA (DTIH) parametrlari, shu jumladan, xarajat turlari bo'yicha moliyalashtirishning cheklangan limitlari asosida loyiha tashabbuskori tomonidan, belgilangan tartibda:

a) moliyalashtirish manbalari belgilanadi va kelishiladi;

b) pudratchilarni va loyiha bo'yicha xarid qilinadigan texnologik asbob-uskunalarini yetkazib beruvchilarni aniqlash uchun tanlov hujjatlari ishlab chiqiladi.

Xalqaro moliya va iqtisodiyot institutlari (XMII) - davlatlararo bitimlar asosida tashkil etilgan, O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihalarini moliyalashtiruvchi (hamkorlikda moliyalashtiruvchi) institutlardir.

Xorijiy hukumat moliya tashkilotlari (XHMT) - O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihalarini moliyalashtiruvchi (hamkorlikda moliyalashtiruvchi) xorijiy hukumat moliya tashkilotlaridir.

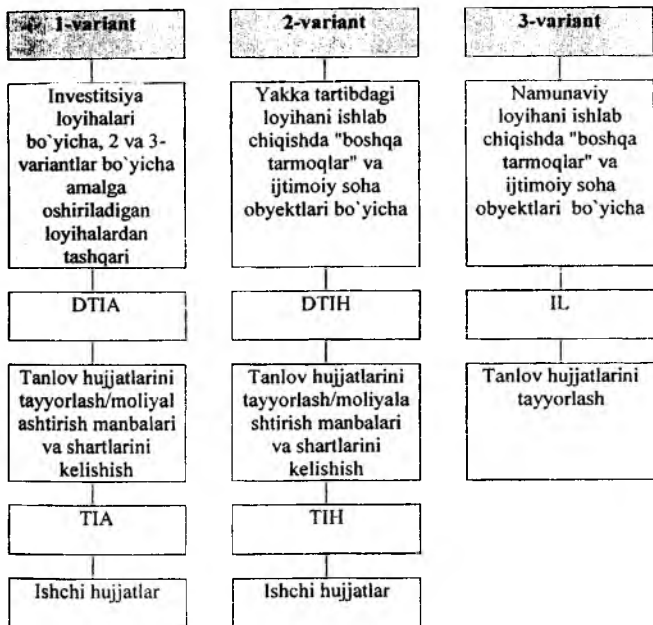
XMII va XHMT qarz mablag'lari jalb etilgan holda ro'yobga chiqariladigan loyihalarni ko'rib chiqish va tayyorlash ikki bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda loyiha tashabbuskorlari "Davarxitektqurilish" qo'mitasi, Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi hamda Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligiga XMII(XHMT)ning baholashdan oldingi missiyalari hisobotlari asosida tayyorlangan, loyiha qiymatining dastlabki bahosini va jalb etiladigan qarz mablag'lari miqdorini o'z ichiga oluvchi loyihani amalga oshirish zarurligi to'g'risida takliflar kiritadilar.

XMII(XHMT)ning loyihani moliyalashtirish/hamkorlikda moliyalashtirish yuzasidan roziligi olingan taqdirda ularning baholash komissiyalari hisobotlari asosida O'zbekiston Respublikasi bilan XMII(XHMT) o'rtasida o'zaro anglashuv to'g'risidagi memorandum belgilangan tartibda imzolanadi. Ikkinchi bosqichda loyiha tashabbuskori XMII(XHMT)ning baholash missiyasi hisoboti asosida TIA ni ishlab chiqadi va ayni bir vaqtda ko'rib chiqish uchun vakolatli ekspertiza organlariga taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobiga moliyalashtirishga(hamkorlikda moliyalashtirishga) tavsiya etilayotgan investitsiya loyahasining DTIA(DTIH) va TIA(TIH) ushbu bo'limda bayon qilingan talablarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi (3.3.1-chizma).

Loyihaoldi hujjatlari - qabul qilingan parametrlarga ko'ra loyihani amalga oshirish imkoniyati va maqsadga muvofiqligini, shuningdek uning hayotiyeligini asoslab beruvchi hujjatlar yig'indisi hisoblanadi.

3.3.1-chizma. Loyihaoldi va loyiha hujjatlarini ishlab chiqish sxemasi

Loyihaoldi hujjatlariga loyihaning texnik-iqtisodiy asoslashi (texnik-iqtisodiy hisoblashi), materiallar va asbob-uskunalar yyetkazib berish, qurilish-montaj ishlarini va ishlarning boshqa turlarini bajarish yuzasidan tender o'tkazish uchun tanlov hujjatlarini; loyihaning yakuniy texnik-iqtisodiy asoslashi yoki texnik-iqtisodiy hisoblashi, shuningdek moliyaviy takliflar yoki kredit va investitsiya shartnomalari (pul mablag'lari jalb etilgan taqdirda) kiradi.

Loyiha hujjatlari - ishchi hujjatlarni ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan arxitektura-shaharsozlik yechimlari va texnik yechimlarni, qurilishning smeta qiymatini o'z ichiga oluvchi hujjatlar. Loyiha hujjatlarini tasdiqlangan texnik-iqtisodiy asoslash asosida ishlab chiqiladi (3.3.1-jadval).

**Investitsiya loyahasini texnik-iqtisodiy asoslash (TIA)ning
namunaviy tarkibi**

№	Mazmuni
1.	Loyiha maqsadi (rezyume)
2.	Loyiha buyurtmachisi
3.	Loyiha strategiyasi (loyihani yaratish tarixi va shart-sharoitlari)
4.	Marketing tahlili (bozorni o'rganish, marketing konsepsiyasi)
5.	Moddiy resurslar
6.	Obyektning joylashgan joyi
7.	Loyihalashtirish va texnologiya
8.	Ishlab chiqarishni tashkil etish va qo'shimcha xarajatlar
9.	Mehnat resurslari
10.	Loyihani amalga oshirish sxemalari
11.	Loyihani amalga oshirish variantlarini moliyaviy baholash
12.	Xulosalar (Loyihaning asosiy afzalliklari va kamchiliklari, qabul qilingan variantning muqobil variantlardan afzalliklari, noaniqlik tavakkalchiliklari va jihatlari, loyihani amalga oshirish imkoniyatini baholash)
13.	Milliy va xorijiy valutada (xarajatlar alohida aks ettirilgan holda) moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlar aks ettirilishi kerak, ularning sxema ko'rinishlari mavjud bo'lishi kerak
14.	Tasdiqlovchi hujjatlar nusxalari, shu jumladan quyidagilar mavjud bo'lishi kerak: - yuridik hujjatlar; - kontrakt hujjalari; - smeta hujjalari va moliyaviy hujjatlar; - ekspert hujjalari va boshqa hujjatlar; - tayyor mahsulotni sotish va xomashyo, materiallar xarid qilish marketing tadqiqotlari bo'yicha hujjatlar

Dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash yoki dastlabki texnik-iqtisodiy hisoblash (DTIA yoki DTIH) - variantlarni ko'rib chiqish asosida loyihani oqilona joylashtirish va amalga oshirishning eng samarali texnik, tashkiliy va iqtisodiy yechimini tanlashni, umuman loyihaning cheklangan qiymatini, shu jumladan texnologik asbob-uskunalar qiymatini asoslovchi, uni moliyalashtirishning mumkin bo'lgan manbalari bo'yicha variantlarni hisobga olgan holda moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyoj hajmini belgilovchi hujjat hisoblanadi.

Yakuniy texnik-iqtisodiy asoslash yoki texnik-iqtisodiy hisoblash (TIA va TIH) - investitsiya loyahasini amalga oshirishning tanlov savdolari asosida va loyihani moliyalashtirish shartlarini hisobga olgan holda aniqlangan yakuniy, eng samarali texnik, tashkiliy va moliyaviy-iqtisodiy yechimlarini belgilovchi loyihaoldi hujjatidir

Investitsiya loyihasining dastlabki texnik-iqtisodiy asoslanishi quyidagi vakolatli ekspertiza organlarida belgilangan tartibda ekspertizadan o'tadi (3.3.2-jadval).

3.3.2-jadval

Vakolatli ekspertiza organlari

Vakolatli ekspertiza organlari	Xulosa natijasi (tavsiya etildi/ rad etildi)
Iqtisodiyot vazirligi	
Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi	
"Davarxitektqurilish" qo'mitasi	
Moliya vazirligi	
Vakolatli bank (banklar)	

3.4. Investitsiyalarning eksporti va importi

Tobora kengayib borayotgan kapitallar bozorining baynalmilallashuv jarayoni bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlar o'rtasidagi kapital oqimi hajmining ortib borishi bilan ajralib turadi. **Xalqaro kapitallar oqimi** ishlab chiqarish omillaridan birining harakatidir. Bunda alohida tovar va xizmatlar boshqa mamlakatlardagi ishlab chiqarishning iqtisodiy afzalligi tufayli o'sha tomonga oqib o'tadi. Bu haqda bevosita va portfel investitsiyalar hajmining umumiy o'sishi, qisqa va uzoq muddatli kreditlar hajmining ortishi, yevrovaluta bozorlaridagi operatsiyalar miqyosining oshib borishi va boshqalar darak beradi.

Xalqaro kapitallar migratsiyasi xalqaro iqtisodiy munosabatlarda yetakchi o'rinlardan birini egallab ekan, u o'z navbatida jahon xo'jaligi rivojiga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Bu ta'sir, avvalambor, kapitallar migratsiyasining jahon iqtisodiyotini o'sish sur'atlarida o'z aksini topadi. Kapital ishlab chiqarishning qulay investitsiya muhiti mavjud sohalarni izlab, chegaralarni kesib o'tadi. Xalqaro investitsiyalar ko'pchilik mamlakatlar uchun ishlab chiqarishdagi kapital yetishmasligi muammosini hal etish, investitsiya salohiyatini oshirish va iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlatish imkonini beradi. Kapitalning chetga chiqishi xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatlararo kapitallar harakati ular o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar va hamkorlikni mustahkamlaydi, ishlab chiqarishning xalqaro ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvini chuqurlashtiradi.

Xalqaro kapitallar migratsiyasi jahon savdosi rivojini rag'batlantirar ekan, u mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tovar ayirboshlash hajmini oshiradi, jumladan, xalqaro korporatsiyalar filiallari o'rtasidagi oraliq mahsulotlar ayirboshlanishini tezlashtiradi. Moliyaviy bozorlarning o'zaro integratsiyalashuv va baynalmilallashuv sharoitida kapitalning xalqaro taktoriy ishlab chiqarilishi ta'minlanadi hamda xalqaro iqtisodiy aloqalar mexanizmining samaradorligi oshadi. Boshqa tomondan esa

nazorat qilinmaydigan kapitallar oqimi mamlakat to'lov balansi muvozanatining buzilishiga va valuta kursining sezilarli darajada tebranishiga olib keladi.

Deyarli barcha mamlakatlar amalda investitsiyalarni ham eksport, ham import qiladi (chunki, BXllar asosan TMK orqali amalga oshiriladi) yoki investitsiyalarni yetkazib beruvchi (qayerda TMK bosh boshqaruv bo'limi joylashgan bo'lsa) hamda qabul qiluvchi (TMK o'z shaxobchalari, bo'limlariga ega bo'lsa, ular BXllar asosida harakat qilishadi) sifatida ishtirok etishadi.

Xalqaro kapitallar migratsiyasi bilan bog'liq oqibatlar mamlakatning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirishga bevosita ta'sir o'tkazadi. Tabiiyki, ulardan kutiladigan salbiy va ijobiy oqibatlar rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar, shuningdek o'tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakatlar uchun turlichadir. Ammo har qanday sharoitda ham salbiy oqibatlarni chetlab o'tgan holda faqatgina ijobiy omillardan foydalanish mumkin emas. Xorijiy kapitalni jalb qilish bilan bog'liq o'ta murakkab va ziddiyatli jarayon bo'yicha olib borilayotgan davlat siyosatida bu borada ustuvor yo'nalishlarni belgilab olish lozim bo'ladi.

Hozirgi kunda kapitallarni jalb qilish va chetga chiqarish borasidagi salbiy oqibatlarga qaramasdan kapitalni chetga olib chiqish tendensiyasi tobora kuchaymoqda. Chetga kapital olib chiqishni faollashtiruvchi omillardan biri milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi o'sib borayotgan o'zaro bog'liqlik hisoblanadi. Ishlab chiqarishning baynalminallashuvi kapitallar xalqaro migratsiyasiga katta ta'sir o'tkazadi va uning harakatini tezlashtiradi. Kapital eksporti, ayniqsa, bevosita investitsiyalar shaklida chetga olib chiqilishi ishlab chiqarishning xalqaro tus olishiga va xalqaro mahsulot deb atalmish mahsulotlarning yaratilishida asosiy omil hisoblanadi. Xalqaro kapitallar migratsiyasi jahon xo'jaligining rivojlanishida rag'ballantiruvchi omil sifatida yuzaga chiqishi bilan birgalikda xorijiy kapitalni jalb qiluvchi va eksport qiluvchi mamlakatlar uchun turli oqibatlarga olib keluvchi ta'sir o'tkazadi.

Kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitallar migratsiyasi quyidagicha salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- chetga chiqarilayotgan kapital o'rnini qoplovchi xorijiy investitsiyalarni jalb qilmaslik chetga kapital chiqaruvchi mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin;

- kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar uchun kapitalni chetga chiqarish ularda bandlik darajasining pasayishiga olib keladi;

- chetga kapital chiqarish mamlakat to'lov balansiga salbiy ta'sir qiladi.

Kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlar uchun esa quyidagi ijobiy tomonlar xos:

- boshqariladigan kapital importi mamlakat iqtisodiy o'sishiga yordam beradi;

- jalb qilingan kapital qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi;

- xorijiy kapital yangi texnologiyalarni olib keladi, samarali menejment esa mamlakatda ilmiy-texnika taraqqiyoti (ITT)ni tezlashtiradi;

- kapitalning kirib kelishi retsipiyent mamlakat to'lov balansining yaxshilanishiga olib keladi.

O'z navbatida kapitalni jalb qilishning salbiy oqibatlari ham mavjud:

- xorijiy kapital milliy kapitalning o'rnini egallab, uni foyda normasi yuqori tarmoqlardan siqib chiqaradi, natijada ma'lum sharoitlar ta'sirida mamlakat

iqtisodiyotining bir tomonlama rivojlanishi va uning iqtisodiy holati xavf ostida qolishi mumkin;

- kapital importi ko'pincha retsiptiyent mamlakat bozorlarida o'z hayotiy siklini o'tab bo'lgan tovarlarni o'tkazish bilan bog'liq, shuningdek, ishlab chiqarishdan sifatizligi aniqlanganligi bois olib tashlangan tovarlar bilan bog'liq bo'ladi;

- ssuda kapitali importi mamlakat tashqi qarzining ko'payishiga olib keladi;
- moliyaviy inqirozlar natijasida va fond bozorlaridan kapitalning oqib ketishi mamlakat valutasining barqarorligiga va umumiy moliyaviy-iqtisodiy holatga jiddiy zarar yetkazadi. Misol uchun 1997-yilda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz bergan moliyaviy inqiroz va uning jahon iqtisodiyotiga ta'sirini keltirish mumkin.

TMKlarning ko'plab filiallari orqali kapital qo'yish ishlab chiqarishning xalqaro kooperatsiyalashuviga olib keladi. Turli mamlakatlarning mustaqil yuridik kompaniyalari bir xalqaro korporatsiya doirasida tarmoqli, texnologik, detalli ixtisoslashuv orqali yaqin aloqada bo'lishadi. Kapital eksporti esa bu aloqalarni mustahkamlaydi.

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy o'sishni ta'minlash, sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish, bandlikni oshirish uchun salmoqli hajmdagi xorijiy kapitalni jalb etish bilan bog'liq iqtisodiy siyosatlar ham kapitallar migratsiyasini rag'batlantiruvchi omillardan biri hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar esa investitsiya muhitini erkinlashtirish orqali xorijiy kapitalni jalb etish va bu orqali iqtisodiy rivojlanishga turki berishga harakat qilishadi. Kapitallarning xalqaro harakatini rag'batlantiruvchi omillardan yana biri xalqaro moliyaviy tashkilotlar faoliyati bo'lib, ular kapitallar oqimini tartibga solib turishadi.

Mamlakatlar o'rtasida tuzilgan daromadlar va kapitallarni ikki karra soliqqa tortishning oldini olish maqsadidagi xalqaro kelishuvlar o'z navbatida mamlakatlar o'rtasidagi savdo, ilmiy-texnik hamda investitsiyalarni jalb qilish borasidagi aloqalarni mustahkamlaydi.

Amalda dunyodagi barcha mamlakatlar BXIlarni faol qo'llab-quvvatlashmoqda. Ularning erkin harakati uchun qulay muhit yaratishga intilmoqda, mavjud cheklanishlar bekor qilinmoqda, amaldagi bozor raqobati uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Hozirgi sharoitda O'zbekiston kapitalni import qiluvchi mamlakat sifatida jahon maydoniga chiqmoqda. Bu borada bir qator milliy manfaatlar hisobga olinadi. Kirib kelayotgan xorijiy investitsiyalar hozircha yetishmayotgan milliy resurslarni to'ldirishi, zamonaviy texnologiyalar, uskunalar, «nou xau»ni olib kirishi, xorijiy mutaxassislar, ekspert va konsultantlarni jalb qilish tufayli mahsulot sifati va ishchi kuchi malakasini oshirishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, qo'shimcha ish joylari yaratadi, ishlab chiqarish va ilmiy-texnikaviy kooperatsiya tufayli mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga yordam beradi.

Qisqacha xulosalar

Globalashuv jarayoniga qo'shilish dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o'zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Globalashuv jarayoniga

iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator omillar ham xosdir.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'rnini, salmog'i mazkur davlatdagi investitsion muhitning qanchalik qulayligini belgilaydi. Bu muhit ko'p jihatdan xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat olib borayotgan siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari bilan baholanadi.

Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi O'zbekiston Respublikasi hududida, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, yuridik shaxslar tomonidan xorijiy investorlarni jalb etgan holda jahon bozorida chiqindilar chiqarishning sertifikatlangan qisqartirishlarini sotib olishni nazarda tutuvchi investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish uchun asos yaratadi. Kioto Protokoli - Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Hadli Konvensiyasiga 1997-yil 11-dekabrda qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi tomonidan 1999-yil 20-avgustda ratifikatsiya qilingan va 2005-yil 16-fevraldan boshlab kuchga kirgan, parnik gazlarini atmosferaga chiqarishni qisqartirish mexanizmlarini belgilovchi hujjat hisoblanadi.

Investitsiya loyihasi (loyiha) iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa manfaat ko'rish maqsadida investitsiyalar kiritgan holda oldindan belgilangan muddat mobaynida amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq tadbirlar va ishlar majmuasidir.

Xalqaro kapitallar migratsiyasi xalqaro iqtisodiy munosabatlarda yetakchi o'rinlardan birini egallar ekan, u o'z navbatida, jahon xo'jaligi rivojiga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Bu ta'sir, avvalambor, kapitallar migratsiyasining jahon iqtisodiyotini o'sish sur'atlarida o'z aksini topadi. Kapital ishlab chiqarishning qulay investitsiya muhiti mavjud sohalarni izlab, chegaralarni kesib o'tadi. Xalqaro investitsiyalar ko'pchilik mamlakatlar uchun ishlab chiqarishdagi kapital yetishmasligi muammosini hal etish, investitsiya salohiyatini oshirish va iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlatish imkonini beradi.

Nazorat uchun savollar

1. Globallashtirish jarayoniga qo'shilish nimani anglatadi?
2. Globallashtirish jarayoniga xos bo'lgan qanday belgilar mavjud?
3. Kioto Protokoli qanday hujjat hisoblanadi?
4. Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi va investitsiya loyihalarini tayyorlash o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?
5. Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Hadli Konvensiyasining asosiy maqsadi nima?
6. Kioto Protokolining Musaffo rivojlanish mexanizmi doirasida investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish nimalarni o'z ichiga oladi?
7. Musaffo rivojlanish mexanizmi bo'yicha investitsiya loyihalariga nisbatan qo'llanadigan Barqaror rivojlanish milliy mezonlarini tushuntirib bering.
8. O'zbekiston Respublikasida investitsiya loyihasini amalga oshirish shartlariga bog'liq holda investitsiya loyihasi hujjatlari qanday izchillikda ishlab chiqiladi?
9. Xalqaro kapitallar migratsiyasi va oqimi haqida tushuncha bering.

4-bob. XORIJIY INVESTORLAR HUQUQIY HOLATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

4.1. O'zbekiston Respublikasida xorijiy investorlarning huquqlari

Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarining investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish dasturlarini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalar, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning o'rni beqiyosdir. Bunda ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlari yaratish va shu asosda mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi mazkur davlatlarning yuksak darajada taraqqiy etishida hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan.

O'zbekistonda Prezidentimiz I. Karimov rahbarligida Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligini ta'minlash maqsadida chet el investitsiyalarini jalb etishga strategik ustuvor vazifa sifatida qaralib, mazkur masala davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishi etib belgilangan. Bugungi kunda yurtimizda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni jadal modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlashni ta'minlash, yuksak texnologiyalar asosida ishlaydigan avtomobilsozlik va gaz-kimyo, elektr texnikasi va to'qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika, axborot va telekommunikatsiyalar tarmog'i hamda boshqa yo'nalishlardagi yangi va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini yuritishga ustuvor e'tibor berilmoqda. Eng muhimi, xorijiy va mahalliy sarmoyadorlar uchun qulay, har tomonlama imtiyozli investitsiya muhiti yaratilgan.

Bular Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligini ta'minlash maqsadida mamlakatimizda chet el investitsiyasini jalb etishning tegishli tashkiliy-huquqiy, institutsional tuzilmalari va infratizimini yaratish hamda mavjud shart-sharoitlarni izchil rivojlantirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilganini yaqqol tasdiqlaydi. Ayniqsa, bunda qonuniy kafolatlarni yaratish alohida ahamiyat kasb etdi. Mamlakatimizda ushbu sohani huquqiy tartibga soluvchi "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonun hamda bir qator boshqa qonun hujjatlari qabul qilindi. Ushbu qonunlarni qabul qilish, ularga zamon talablariga mos ravishda o'zgartish va qo'shimchalar kiritib borishning sababi bitta - qayerda imtiyoz va sharoit yaratilgan bo'lsa, qonuniy kafolat beriladigan bo'lsa, shu yoqqa investitsiya keladi. "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonun yigirma ikkita moddadan iborat bo'lib, uning o'ninchi moddasida chet ellik investorlarning huquqlari alohida belgilab qo'yilgan.

Chet ellik investor xalqaro huquq prinsiplari va O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi huquqlarga ega:

- investitsiyalashni amalga oshirishning hajmlari, turlari va yo'nalishlarini mustaqil belgilash;
- investitsiya faoliyatini amalga oshirish uchun yuridik va jismoniy shaxslar bilan shartnomalar tuzish;
- o'zining investitsiyalariga va investitsiya faoliyatining natijalariga egalik qilish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish. Chet ellik investorlarning qaroriga binoan investitsiyalarga, ularning natijalariga egalik qilish, ulardan foydalanish.

ularni tasarruf etish huquqlari O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga berilishi mumkin. Huquqlar boshqa shaxsga berilganda taraflarning o'zaro munosabatlari shartnomalar asosida tartibga solinadi;

- O'zbekiston Respublikasidagi investitsiya faoliyati natijasida olingan o'ziga qarashli ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari chet ellarda va O'zbekiston Respublikasida patentlashtirish to'g'risida mustaqil ravishda qaror qabul qilish;

- investitsiya faoliyati natijasida olingan daromadni mustaqil va erkin tasarruf etish (shu jumladan uni moneliksiz repatriatsiya qilish);

- O'zbekiston Respublikasiga kreditlar va qarzlari tariqasida pul mablag'lari jalb etish;

- o'z hisobvarag'idagi milliy valuta mablag'laridan ichki valuta bozorida chet el valutasini sotib olish uchun foydalanish;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va shartlarda yer uchastkalariga doir huquqlarni sotib olish;

- O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq, o'ziga mulk huquqi asosida qarashli bo'lgan mol-mulk va har qanday mulkiy huquqlardan zimmaga olgan majburiyatlarning, shu jumladan qarz mablag'larini jalb etishga qaratilgan majburiyatlarning barcha turlari bo'yicha ta'min sifatida foydalanish;

- o'z investitsiyalari va boshqa aktivlari rekvizitsiya qilingan taqdirda mutanosib ravishda tovon olish;

- davlat boshqaruv organlarining, mahalliy davlat hokimiyati organlarining hamda ular mansabdor shaxslarining g'ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi) hamda qarorlari natijasida yetkazilgan zararlarni undirish.

Chet ellik investor O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham egadir.

4.2. O'zbekiston Respublikasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning huquqiy asoslari

O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tartibga solishda O'zbekiston Respublikasining qonunlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar uning huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasidagi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlar quyidagilardir:

- O'zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonuni, 04.12.1998-y.;

- O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonuni, 30.04.1998 y.;

- O'zbekiston Respublikasining «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va himoya choralarini to'g'risida»gi Qonuni, 30.04.1998-y.;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasining 2010-yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida»gi Qarori, 28.10.2009-y.;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni, 11.04.2005 y.

O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida", "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'grisida", "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunlari xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizdagi siyosiy, iqtisodiy, moliyaviy barqarorlik chet el investitsiyasi uchun har tomonlama qulay sharoit yaratmoqda. Davlatimiz rahbarining oqilona siyosati natijasida qabul qilinayotgan imtiyozli muhitni yaratuvchi qonunlar chet ellik investorlarda tobora katta qiziqish uyg'otmoqda.

Ma'lumki, chet el investorlari mamlakatimiz hududida o'z ishlab chiqarish faoliyatini, qoidaga ko'ra, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar tashkil etish yo'li bilan amalga oshiradilar. O'z ehtiyojlari uchun yurtimiz hududiga zamonaviy texnologiyalar va asbob-uskunalar, ularga butlovchi buyumlar, shuningdek xomashyo va materiallar olib kirayotgan xorijiy investorlar uchun amaldagi qonun hujjatlarida muayyan imtiyozlar nazarda tutilgan. Jumladan, "Boj tarifi to'g'risida"gi Qonunning 33-moddasi va "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonunning 12-moddasiga muvofiq, xorijiy investorlar tomonidan o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun O'zbekiston Respublikasiga olib kiriladigan mol-mulkka bojxona boji solinmas edi.

Yangi qonun asosida, chet ellik investorlar uchun yanada qulay muhit yaratish maqsadida yuqorida qayd etilgan har ikki qonunga o'zgartishlar kiritildi. Endilikda nafaqat chet ellik investorlar, ayni chog'da, ustav fondida chet el investitsiyalarining ulushi kamida o'ttiz uch foiz bo'lgan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar ham o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun O'zbekiston Respublikasiga olib kiradigan mol-mulk bo'yicha boj undirilishidan ozod qilindilar. Mazkur qonunning qabul qilinishi natijasida "Boj tarifi to'g'risida"gi Qonunning 33-moddasida va "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonunning 12-moddasida belgilangan imtiyozlar ustav fondida chet el investitsiyalarining ulushi kamida o'ttiz uch foiz bo'lgan chet el investitsiyalari ishtirokidagi qo'shma korxonalarga ham tatbiq etiladigan bo'ldi.

Yangi qonunda ko'zda tutilgan imtiyozlar ana shu xayrli maqsadlarga erishishimizda muhim rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu qonun xalqimiz farovonligini oshirishda ham ulkan ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Xususan, aholini ish bilan ta'minlash, yangi ish o'rinlari ochish, eng zamonaviy texnologiya va jihozlarni keltirish hisobiga ish unumi va samaradorligi oshishi muqarrar. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatiga doir huquqiy hujjatlar tizimida xorijiy investitsiyalar masalasiga bevosita taalluqli bo'lgan qonunlar muhim o'rin tutadi. Vaqt o'tishi bilan iqtisodiy o'sishning jadal borishini ta'minlash, respublika iqtisodiyotiga xorijiy mamlakatlarning ilg'or texnologiyalarini jalb qilish va umuman, jahon andozalariga erishish uchun xorijiy investitsiyalar sohasidagi mavjud qonunchilik bazasini qayta ko'rib chiqish zarurati obyektiv ravishda paydo bo'ldi. Xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb etish strategiyasi bo'lajak chet ellik investorlarning manfaatlarini hamda milliy iqtisodiyotga zarar keltirmagan holda ularni qondirish imkoniyatlarini o'rganishga asoslanadi. Buning uchun, bir tomondan, iqtisodiyotni tarkiban qayta qurishga qaratilgan bir qator aniq

loyihalarni amalga oshirish zarur bo'лади; ikkinchi tomondan, ichki investitsiya resurslari cheklangan bir sharoitda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati juda yuqori baholanadi. Investitsiya muhitini yanada yaxshilash shartlaridan biri bank tizimini takomillashtirish, moliya bozorida raqobatni vujudga keltirish, naqd puldagi va naqd bo'lmagan puldagi operatsiyalarni amalga oshirishni yaxshilash, shuningdek xorijiy investorlarni axborot bilan ta'minlashni yaxshilashdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning boshlanish davridan chet el investitsiyalarini jalb qilishga tuzil'maviy qayta qurishning hamda umumjahon iqtisodiy hamjamiyatiga kirib borishini tezlashtiruvchi omil sifatida asosiy ustuvorlik berildi. Hozirda, respublikada xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha huquqiy baza yaratildi, investitsiyalarni jalb qilish va xorijiy investorlarga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma barpo qilindi va bu jarayon takomillashib bormoqda. Bu borada «Valutani tartibga solish» to'g'risidagi Qonun qabul qilindi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining vazifalari qayta ko'rib chiqildi va uning milliy valutani konvertatsiyasi hamda import kontraktlarini ro'yxatdan o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan vazifalari bekor qilindi. Jumladan, 2003-yil 15-oktyabrdan milliy valuta joriy xalqaro operatsiyalar bo'yicha erkin konvertasiyasining ochilishi mamlakatdagi investitsiya iqlimini yaxshilashga va xorijiy investitsiyalar oqimining ko'payishiga katta imkoniyatlar yaratdi. 1998-yil 30-aprelda Oliy Majlis tomonidan yangi hujjat — "Chet el investitsiyalari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni va "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi.

Xorijiy investorlarning huquqlarini kafolatlash va himoyalash maqsadida yaratilgan shart-sharoitlardan tashqari, respublika tomonidan Adliya vazirligiga ularning manfaatlarini himoya qiluvchi davlat organi vakolati berildi. Jumladan, Adliya vazirligining tarkibida 2003-yildan boshlab chet el investorlari manfaatlariga zarar yetish holatlarining oldini olish bo'yicha maxsus bo'linmalar tashkil etildi. Olib borilayotgan amaliy ishlar natijasida, iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha xorijiy kapitalning tarkibida ma'lum bir siljishlar yuz berdi.

4.3. Investitsiya shartnomalari

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 2-avgustdagi 180-sonli qaroriga asosan "Investitsiya shartnomalarini tuzish va amalga oshirish tartibi" to'g'risida nizom ishlab chiqilgan. Mazkur Nizomga Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 7-iyuldagi 133-sonli qaroriga muvofiq o'zgartirishlar kiritilgan.

Ushbu Nizom O'zbekiston Respublikasi "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasiga muvofiq chet ellik investorlarga qonun hujjatlarida belgilanganlarga qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berishda ular bilan O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan investitsiya shartnomalari tuzish tartibini belgilaydi. Chet ellik investorlar bilan ularning qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berish bilan bog'liq bo'lmagan investitsiya majburiyatlarini mustahkamlashga yo'naltirilgan shartnomalarni tuzish va amalga oshirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ushbu Nizomga muvofiq chet ellik investorlarga quyidagi yo'nalishlarda kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berish ko'zda tutilgan:

- barqaror iqtisodiy o'sishni, mamlakat iqtisodiyotini progressiv tarkibiy o'zgartirishlarni ta'minlovchi ustuvor tarmoqlarni rivojlantirilishida;

- respublikaning ishlab chiqarish va eksport salohiyatini mustahkamlash va kengaytirishni, respublikani jahon xo'jalik aloqalariga integratsiyalashni ta'minlovchi ustuvor loyihalarni amalga oshirilishida;

- xomashyo va materiallarni qayta ishlashga, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishga, aholini ish bilan ta'minlashga yo'naltirilgan kichik tadbirkorlik sohasidagi loyihalarni investitsiyalashning amalga oshirilishida.

Bunda soliqlar, bojxona to'lovlari va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha qo'shimcha imtiyozlar xorijiy investorlar tomonidan tashkil etilgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalariga faqat aniq belgilangan muddatga beriladi va muddatsiz tusda bo'lishi mumkin emas. Qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) beriladigan chet ellik investorlar tomonidan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash maqsadida investor bilan investitsiya shartnomasi tuziladi. Investitsiya shartnomasi investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiya faoliyati obyektlariga nisbatan huquqlari, majburiyatlari va javobgarligini belgilaydi. Investitsiya shartnomasi O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi orqali O'zbekiston Respublikasi hukumati hamda chet ellik investor (investorlar) o'rtasida tuziladi. Investitsiya shartnomasi O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan chet ellik investorga qonun hujjatlarida belgilanganlarga qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berilgan taqdirda majburiy tartibda tuziladi. Bunday kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) O'zbekiston Respublikasi hukumati kafolatlari berishni, maxsus bojxona, soliq va to'lov rejimi yaratishni, loyihalarni amalga oshirish davlat monitoringini yuritishni, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga ko'maklashishni, investitsiya dasturiga kiritishni yoki O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Investitsiya shartnomasida quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- investitsiyalar obyekti va hajmi;

- investitsiya shartnomasining amal qilish muddati va shartlari;

- investorning, shu jumladan investitsiyalash hajmi, ishlab chiqarishning muayyan hajmini ta'minlash, mahsulot ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va sifatining kafolatlangan darajasi, o'zi ishlab chiqargan tovarlar eksporti va ko'rsatadigan xizmatlari hajmi, O'zbekiston Respublikasi hukumati kafolati ostida jalb etiladigan kreditlarning qaytarilishini ta'minlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi qonun hujjatlariga mehnat qonunchiligiga va texnika xavfsizligiga rioya qilish, ishlab chiqarish faoliyatining boshqa sohalari bo'yicha huquq va majburiyatlari;

- O'zbekiston Respublikasi hukumati, shu jumladan qonun hujjatlarida belgilanganlarga qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari berish bo'yicha huquq va majburiyatlari;

- loyiha-smeta hujjatlarini tayyorlash, pudrat ishlariga shartnomalar tuzish muddatlari, moliyalashtirish manbalari, loyihani amalga oshirish jadvallari, investitsiya loyihasining amalga oshirilishini texnik nazorat qilish tartibi to'g'risidagi axborotlar;

- chet ellik investor tomonidan uning majburiyatlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni taqdim etish tartibi va muddatlari;

- tomonlarning investitsiya shartnomasi shartlariga rioya qilmaganligi uchun javobgarligi;

- o'zgartirishlar kiritish tartibi;

- investitsiya shartnomasining amal qilishini to'xtatish tartibi;

- investitsiya shartnomasidan kelib chiqadigan nizolarni hal etish tartibi va ko'rib chiqish joyi.

Investitsiya shartnomasida investitsiya loyihasi xususiyatiga qarab boshqa shartlar, shu jumladan:

- tomonlarning mintaqaning ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha o'zaro majburiyatlari;

- investorning shartnomani bajarish natijasida o'ziga tegishli mahsulot va olingan foyda (daromadlar)ni O'zbekiston Respublikasidan chetga chiqarish huquqi;

- chet ellik investorning O'zbekiston Respublikasi jismoniy shaxslari bo'lgan xodimlarni yollash va o'qitish bo'yicha majburiyatlari, texnologiyalardan foydalanish shartlari, shuningdek investorning investitsiya loyihasini amalga oshirish tugallangandan keyin tashkil etilgan tashkilot xodimlarini o'qitish bo'yicha majburiyatlari ham bo'lishi mumkin.

Chet ellik investor investitsiya shartnomasini tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligiga quyidagilarni taqdim etadi:

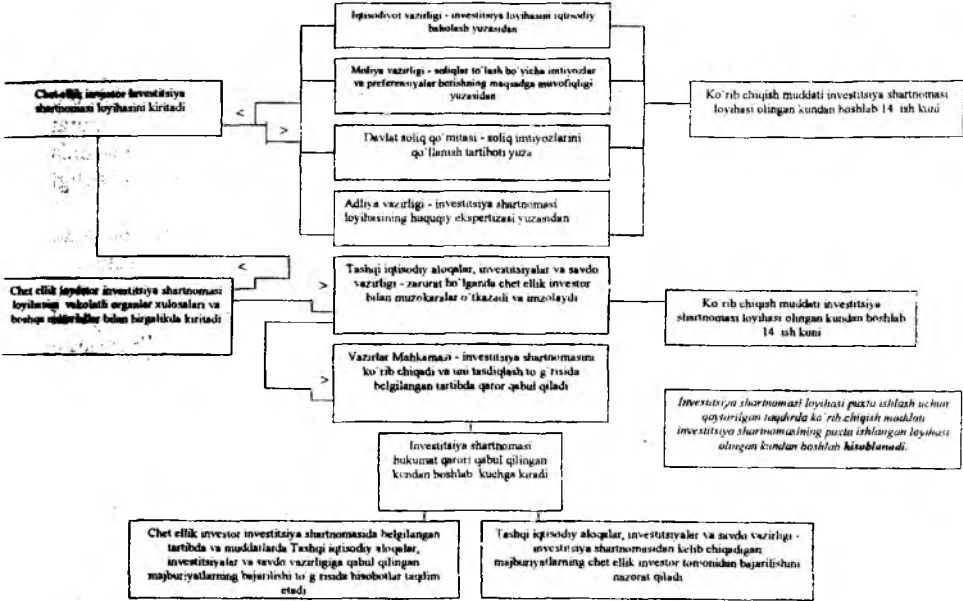
- investitsiya shartnomasining loyihasi;

- qonun hujjatlarida belgilangan hollarda vakolatli organlarda ekspertizadan o'tkazilgan texnik-iqtisodiy asoslash (texnik-iqtisodiy hisoblash) negizida bajarilgan asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar;

- investitsiya shartnomasi loyihasining huquqiy ekspertizasi yuzasidan - Adliya vazirligining xulosasi;

- chet ellik investorlarga va (yoki) tashkil etiladigan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonaga qonun hujjatlarida belgilanganlarga qo'shimcha ravishda soliq solish bo'yicha imtiyozlar va preferensiyalar berish yuzasidan - Moliya vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi xulosalari.

Zarurat bo'lganda, O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi chet ellik investordan investitsiya shartnomasi loyihasini baholash bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha materiallarni so'rab olishi mumkin.

Maqba. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini plam. 2005-yil, 30-31-son, 232-modda
4.3.1-chizma. Investitsiya shartnomasini tuzish va amalga oshirish sxemasi

Chet ellik investor tomonidan taqdim etilgan investitsiya shartnomasi loyihasi va boshqa materiallar investitsiya shartnomasi loyihasi olingan kundan boshlab o'n to'rt ish kuni mobaynida vakolatli organlar tomonidan ko'rib chiqiladi. Zarurat bo'lgan taqdirda, investitsiya shartnomasi qoidalarini kelishib olish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi hamda chet ellik investor (investorlar) o'rtasida muzokaralar o'tkaziladi.

Chet ellik investor hamda O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan imzolangan investitsiya shartnomasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga uni tasdiqlash to'g'risida hukumat qarorini qabul qilish uchun kiritiladi. Agar investitsiya loyihasining texnik-iqtisodiy asoslashi (texnik-iqtisodiy hisobi) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanishi kerak bo'lsa investitsiya shartnomasini tasdiqlash to'g'risidagi tegishli band investitsiya loyihasining texnik-iqtisodiy asoslashi (texnik-iqtisodiy hisobi)ni tasdiqlash haqidagi hukumat qarori loyihasiga kiritilishi mumkin. Agar investitsiya shartnomasida soliq hamda bojxona imtiyozlari va preferensiyalari berish nazarda tutilsa bunday shartnoma qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tasdiqlanadi. Chet ellik investor bilan investitsiya shartnomasi agar ushbu qarorda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, uni tasdiqlash to'g'risida qaror qabul qilingan sanadan boshlab kuchga kiradi. Chet ellik investor investitsiya shartnomasida belgilangan tartibda va muddatlarda O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligiga (TIAISV) qabul qilingan majburiyatlarning bajarilishi to'g'risida hisobotlar taqdim etadi.

TIAISV investitsiya shartnomasidan kelib chiqadigan majburiyatlarning chet ellik investor tomonidan bajarilishini nazorat qiladi.

Qisqacha xulosalar

O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tartibga solishda O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida", "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida", "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunlar va boshqa qonun hujjatlari uning huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy investorlarning huquqlarini kafolatlash va himoyalash maqsadida yaratilgan shart-sharoitlardan tashqari, respublika tomonidan Adliya vazirligiga ularning manfaatlarini himoya qiluvchi davlat organi vakolati berildi. Jumladan, Adliya vazirligining tarkibida 2003-yildan boshlab chet el investorlari manfaatlariga zarar yetish holatlarini oldini olish bo'yicha maxsus bo'linmalar tashkil etildi. Olib borilayotgan amaliy ishlar natijasida, iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha xorijiy kapitalning tarkibida ma'lum bir siljishlar yuz berdi.

Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 2-avgustdagi 180-son qaroriga asosan "Investitsiya shartnomalarini tuzish va amalga oshirish tartibi" to'g'risida nizom ishlab chiqilgan. Ushbu Nizom "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasiga muvofiq chet ellik investorlarga qonun hujjatlarida belgilanganlarga qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berishda

ular bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan investitsiya shartnomalari tuzish tartibini belgilaydi. Chet ellik investorlar bilan ularning qo'shimcha kafolatlar va himoya choralari (imtiyozlar va preferensiyalar) berish bilan bog'liq bo'lmagan investitsiya majburiyatlarini mustahkamlashga yo'naltirilgan shartnomalarni tuzish va amalga oshirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Nazorat uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasida xorijiy investorlar uchun berilgan huquqlarni tavsiflab bering.

2. "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining mazmuni va mohiyatini tushuntirib bering.

3. O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning qanday huquqiy asoslari mavjud?

4. O'zbekiston Respublikasi "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonunining mazmunini tushuntirib bering.

5. "Investitsiya shartnomalarini tuzish va amalga oshirish tartibi" to'g'risidagi Nizomning mohiyati va mazmuni nimalardan iborat?

6. "Investitsiya shartnomalarini tuzish va amalga oshirish tartibi" to'g'risidagi nizomga muvofiq chet ellik investorlarga qanday kafolatlar va himoya choralariga ega bo'ladi?

7. Investitsiya shartnomasining tarkibiga nimalar kiradi?

8. Investitsiya shartnomasida investitsiya loyihasi xususiyatiga qarab qanday shartlar bo'lishi mumkin?

5-bob. XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING ILMIY - USLUBIY ASOSLARI

5.1. Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va iqtisodiyotga jalb qilishning obyektiv zarurligi

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma'ruzasida quyidagi fikrlarni ta'kidladi: "2010-yilda mamlakatimizda muhim strategik loyihalarni amalga oshirish uchun 3 milliard AQSh dollaridan ziyod yoki o'tgan yilga nisbatan 30 foiz ko'p xorijiy investitsiyalar jalb qilinishini e'tiborga oladigan bo'lsak, o'ylaymanki, amalga oshiriladigan loyihalarning ko'lemi va salmog'i o'z-o'zidan ayon bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 46 foizga oshadi"¹.

Ushbu fikrlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, uning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati o'ta muhimligini anglatadi.

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning muntazam ravishda kengaytirib borilishi, uzoq muddatli investitsiyaviy qarzlarning va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi O'zbekistondagi Inqirozga qarshi choralar dasturida yetakchi o'rin tutadi. Quyidagi raqamlar bu to'g'rida eng ishonchli ma'lumotlarni beradi: 2009-2014-yillarda modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashga qaratilgan muhim loyihalarni amalga oshirish bo'yicha ishlab chiqilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan 2009-yilning 12-martida tasdiqlangan dastur doirasidagi investitsiyaviy loyihalarni amalga oshirish uchun xalqaro moliyaviy tashkilotlar, ikki tomonlama shartnomalar va yetakchi xorijiy kompaniyalarning umumiy miqdori 22 milliard dollardan ziyod kreditlar va investitsiyalarni jalb etish ko'zda tutilgan edi. Hozirgi kunda umumiy qiymati 19 milliard dollardan ortiqroq bo'lgan 80 dan ziyod loyihalarni investitsiyalash va moliyalash bo'yicha aniq manbalar belgilanib, xorijiy sheriklar bilan shartnomalar imzolandi.

Bu sheriklar orasida Osiyo Taraqqiyot banki (OTB), Jahon banki (JB), Islom Taraqqiyot banki (ITB) va boshqa xalqaro moliyaviy institutlari alohida o'rin tutadi. Uzlaksiz makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sishning yuksak sur'atlarini ta'minlash, tuzilmaviy o'zgarishlarni izchil amalga oshirib borish, shuningdek iqtisodiyotni hamda uning tayanch va ijtimoiy infratuzilmalarini bosqichma-bosqich modernizatsiyalashtirib borishni ta'minlashga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiy strategiyasi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ko'lamining yanada jadal o'sib borishiga zamin yaratadi.

Umuman aytganda, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida O'zbekiston iqtisodiyotining muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanishining asosida chuqur o'ylangan, O'zbekistonga xos xususiyatlar to'la hisobga olingan iqtisodiy

¹ Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. Prezident Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasini majlisidagi ma'ruzasida. // Xalq so'zi, 2010-yil 30-yanvar

islohotlarning o'ziga xos va o'zimizga mos modeli mujassam. Ushbu dasturning izchil amalga oshirib kelinishi mamlakatimiz iqtisodiyotini diversifikatsiyalashgan, jahon bozoriga raqobatbardosh, keng darajada xilma-xil tayyor mahsulotlar bilan chiqayotgan, uzluksiz yuqori sur'atlardagi iqtisodiy yuksalishga moyil, jiddiy rasmiy omillar va benuqson kredit tarixiga ega bo'lgan zamonaviy iqtisodiyotga aylanishini ta'minlaydi.

Bu, o'z navbatida, inqirozning nafaqat salbiy oqibatlarini yumshatishga, balki O'zbekiston iqtisodiyotini yanada kuchli va bardoshli iqtisodiyotga aylantirishga qaratilgan inqirozga qarshi choralarning keng miqyosli kompleks dasturini ishlab chiqish hamda uni tezroq amalga oshirish imkonini berdi. Bunda esa eng hal qiluvchi vazifa xorijiy investitsiyalar va uzoq muddatli investitsiyaviy kreditlarni jalb etish evaziga iqtisodiyotning ishlab chiqarish asosini tubdan modernizatsiyalash, uni texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashdan iborat.

Ma'lumki, xorijiy investitsiyalarni mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish yuqori likvidli raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish, iqtisodiyotning real sektorini jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy ta'siridan himoya qilish imkonini beradi. Mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun o'tgan 2009-yilda prezidentimiz qarorlari asosida respublikada infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan bir qancha qaror va dasturlar qabul qilinib, hayotga keng tatbiq etildi.

Bozor iqtisodiyoti islohotlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va mulk huquqini himoya qilishni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash hamda hajmi tobora ortib borayotgan xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xorijiy investitsiyalarni jalb yetish muhimligini e'tirof etish barobarida uning iqtisodiy mohiyatini anglab etish maqsadga muvofiqdir.

Chet ellik investorlar asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat obyektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad O'zbekiston Respublikasi hududida **chet el investitsiyalari** deb e'tirof etiladi. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati benihoyat katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

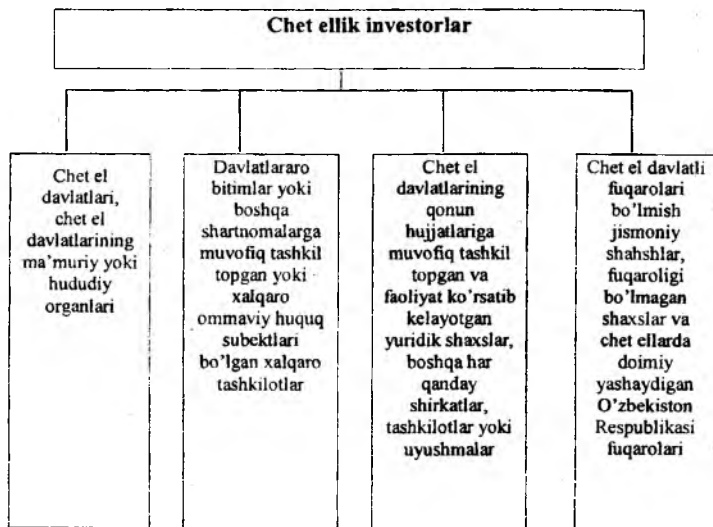
- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, import o'rni bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

- to'rtinchidan, korxonalarining eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnika bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi.

“Chet el investitsiyalari to'g'risida”gi Qonunga ko'ra O'zbekiston Respublikasida quyidagilar chet ellik investorlar bo'lishi mumkin (5.1.1- chizma).

5.1.1-chizma. Chet ellik investorlar

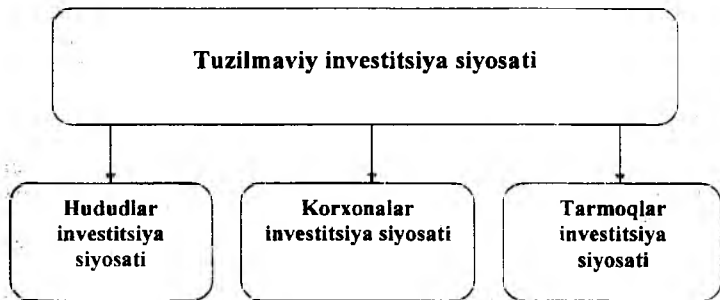
5.2. O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ularning iqtisodiy yuksalishida faol investitsiya siyosati markaziy o'rinni egallashini tasdiqlaydi. Shu bois O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlari uning investitsiya siyosatida to'liq aks ettirilishini taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma'ruzasida “Uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan, mamlakatimizning salohiyati, qudrati va iqtisodiyotimizning raqobatdoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash -- bu asosiy yetakchi sohalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, transport va infratuzilma kommunikatsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan strategik

ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun faol investitsiya siyosatini olib borishdan iborat",¹ - deb ta'kidladi.

Mustaqillikka erishilgandan boshlab, mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'lidan bormoqda. Bu yo'lda investitsiya siyosatining ahamiyati juda katta. Chunki investitsiyalar iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar, texnik va texnologik yangilanishlar, korxonalarni qayta ta'mirlash ishlarini amalga oshirishni rag'batlantiradi, mamlakat eksport va import salohiyatini oshirishga imkon yaratadi. Shu jihatdan O'zbekiston o'z tuzilmaviy investitsiya siyosatini olib bormoqda (5.2.1 - chizma).

5.2.1-chizma. O'zbekiston Respublikasining tuzilmaviy investitsiya siyosati

Tuzilmaviy investitsiya siyosati hududlar, tarmoqlar va korxonalar investitsiya siyosatlaridan tarkib topib, ular o'zaro bog'liqdir. Hududlar investitsiya siyosati - investitsiya'ni sarflashda aholi, hudud va investor manfaatlarini hisobga olgan holda samarali ishlatishga imkon beruvchi hududda olib boriladigan chora-tadbirlar majmui. Tarmoq investitsiya siyosati esa bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlovchi tarmoqlar, sanoat mahsulotlarini eksport qilish, import o'mini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ilmiy-texnika taraqqiyotini investitsiya yo'li bilan qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. Davlat tuzilmaviy investitsiya siyosatida yangi tarmoqlarni tashkil etish va rivojlantirish, aholining iste'mol tovarlari, ish joylarga bo'lgan talabini qisqa vaqt ichida yuqori darajada ta'minlashga erishish yo'lida quyidagi vazifalarga amal qilmoqda:

- eskirgan ishlab chiqarishlarni sekin-asta muomaladan chiqarib tashlash;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash;
- to'lov qobiliyatiga ega bo'lgan va talabga mos holda ishlab chiqarish tuzilmalarini yaratish;

¹ Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. Prezident Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasini majlisidagi ma'ruzasi // Xalq so'zi, 2010-yil 30-yanvar.

- ishlab chiqarish resurslaridan va ilmiy-texnika salohiyatidan imkon qadar yuqori darajada foydalanishni ta'minlash;

- mamlakatning ekologik va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va uni kuchaytirish;

- samarali, raqobatga asoslangan ishlab chiqarishlar, bozor infratuzilmasi, xizmat ko'rsatish sohasi va intellektual faoliyatlar rivojlanishini uyg'unlashtirish;

- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish va yangi tarmoqlarni barpo etish;

- aholining ish bilan bandligi hamda iqtisodiy faolligini oshirish;

- hududlar ijtimoiy infratuzilmasini to'liq shakllantirish.

Tuzilmaviy investitsiya siyosatini olib borishda muhim strategiyalar ishlab chiqarilgan bo'lib, ularning mohiyati kichik iqtisodiy subyektlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Mazkur ishlarni amalga oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizda siyosiy barqarorlik, investitsiya muhitining juda qulayligi xorijiy investorlar uzoq muddatli investitsiya loyihalarini tuzishda asos bo'lmoqda. Bundan tashqari, jalb etilgan chet el investitsiyalar va kreditlar uchun kafolatlar taqdim etish, soliq va bojxona tariflari bo'yicha imtiyozlar, zayom va foiz stavkalarini subsidiyalash kabi shart-sharoitlar yaratilmoqda, o'nlab qonuniy hujjatlar amal qilmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari orasida quyidagilarni alohida ta'kidlab ko'rsatish mumkin:

- investitsiya jalb qilish uchun xalqaro me'yorlar va konvensiyalarga mos keladigan, sanoati rivojlangan mamlakatlar investorlari tomonidan tan olinadigan huquqiy shart-sharoitlarni yaratishga intilish;

- respublikaga jahon darajasidagi texnologiyalarni yetkazib beradigan va iqtisodiyotning zamonaviy tuzilishini vujudga keltirishga yordam beradigan investorlar uchun ochiq eshiklar siyosatini izchillik bilan amalga oshirish;

- ishlab chiqarish bilan bog'liq investitsiyalarni kiritishga ko'maklashish;

- mamlakatning kredit qobiliyatini qo'llab-quvvatlash;

- mamlakatning ayrim mintaqalarida ijtimoiy va ekologiya muammolarini hal qilishga qaratilgan investitsiyalarni kiritishga yordam berish.

5.3. Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish shakllari va uni tartibga solishning jahon tajribasi

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish siyosati mavjud mablag'lardan, vaqt va imkoniyatlardan samarali foydalanishga, mavjud shart-sharoitlardan kelib chiqib boyliklarni samarali joylashtirishga va shu yo'l bilan respublika iqtisodiyotini ko'tarishga, uning jahon iqtisodiy tizimiga qo'shilishiga, rag'batlantirish yo'li bilan investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga jalb qilishga hamda ulardan samarali foydalanishga qaratilgan.

Bugungi kunda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning bir qancha shakllari mavjud. Ular quyidagi chizmada aks ettirilgan(5.3.1-chizma):

5.3.1-chizma. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish shakllari

Chizmada aks ettirilgan xorijiy investitsiyalarni jalb qilish shakllarini quyida alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Qo'shma korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish keng tarqalgan shakllaridan biri hamkorlikda qo'shma korxonalarni tashkil etishdir. O'zbekiston Respublikasida qo'shma korxonada deganda, nizom kapitalining kamida 30 % xorijiy investorlarga tegishli bo'lgan va xorijiy investor faqat yuridik shaxs bo'lgan, nizom kapitalining eng kam miqdori 150 ming AQSh dollariga teng bo'lgan ekvivalent summani tashkil etgan korxonalariga aytiladi. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonada nizom jamg'armasining 150 ming AQSh dollaridan kam bo'lmashligi sifatli mahsulotlarining oldi-sotdisi va ularni respublikaga import qilish ishlari bilan shug'ullanishga ixtisoslashgan kichik qo'shma korxonalarining keragidan ortiqcha kirib kelishining oldini olish maqsadida belgilangan.

Xorijiy korxonalarini tashkil etish orqali chet el investitsiyalarini jalb qilish bugungi kunda kengayib bormoqda. O'zbekistonda xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar iqtisodiyotning turli sohaslarida tashkil etilishi mumkin. Yirik xorijiy kompaniya va korxonalar o'z mol-mulkulari bir qismini ajratib, shu'ba korxonalar

ochishi mumkin. Bunday shu'ba korxonalariga ham qo'shma korxonalariga qo'yilgan talablar belgilangan.

Ikki yoki uchdan ortiq davlat yoki korxonalar o'z kapitallarini jamlagan holda xalqaro tashkilotlar tashkil etishi mumkin.

Konsessiya shartnomalari tabiiy boyliklarni, ayrim foydali qazilmalarni qazib olish va o'zlashtirish uchun tuzilgan shartnomalardir.

Lizing shartnomasi chet el investitsiyalari ishtirokida asbob-uskunalarni, texnika-texnologiyalarni uzoq muddatga ijaraga olishdir.

Tenderlar tanlov asosida investorlarning investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga jalb etilishidir.

Erkin iqtisodiy hudud ma'lum hududda chet el investitsiyalari erkin kirib kelishi va ularga nisbatan qator imtiyozlar belgilangan hududdir. O'zbekiston Respublikasining "Erkin iqtisodiyot hududlar to'g'risida"gi Qonunida erkin iqtisodiy hududga quyidagicha ta'rif berilgan: "Erkin iqtisodiy hududlar - mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo'lgan maxsus ajratilgan hududdir". Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish jarayonida davlat qo'llab-quvvatlovchi, rag'batlantiruvchi hamda nazorat qiluvchi sifatida bosh islohotchi bo'lishi lozim. Davlatning bosh islohotchi sifatida qatnashishi xorijiy tajribasida aniq namoyon bo'ladi, masalan, Xitoy hukumati 1 dollar chet el investitsiyalarini jalb etish uchun 4 dollar o'z mablag'larini safarbar etgan. Natijada, milliy va asosan, xorijiy investorlar hududlarga investitsiyalar kirita boshlagan, bu esa o'z navbatida, mamlakat iqtisodiyotini rivoji uchun poydevor bo'lib xizmat qildi. Rossiyada yaratilgan erkin iqtisodiy hududlarga Naxodka, Kaliningrad viloyati, Sankt-Peterburg shahri va boshqalar kiradi. Qozog'istondagi birinchi erkin iqtisodiy hududlar 1991-yilda paydo bo'lgan. Bular: Jezqozg'on viloyatidagi "Jayren-Atasu", Kostanay viloyatidagi "Lisakov" va Olmaota shaharidagi "Otakent" erkin iqtisodiy hududlaridir.

2009-yilda Navoiy viloyatida tashkil etilayotgan erkin industrial-iqtisodiy zonaning asosiy obyektlaridan biri sifatida Navoiy shahri aeroporti bazasida xalqaro tashishlar bo'yicha intermodal markaz qurilishi yuzasidan katta ishlar amalga oshirildi.

Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi – jahon standartlariga javob beradigan va jahon bozorlarida talab qilinadigan mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan, zamonaviy yuqori texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishni tashkil etish uchun xorijiy investitsiyalarni, birinchi galda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qulay shart-sharoitlar yaratish, shuningdek Navoiy viloyatining sanoat salohiyatini, ishlab chiqarish, transport-tranzit va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 3-dekabrda «Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi qarori asosida tashkil etilgan. Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zona hududida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining asosiy yo'nalishi – zamonaviy xorijiy yuqori unumli asbob-uskunalar va texnika, texnologik liniyalar va modullar,

inновatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobiga yuqori texnologiyali, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarni keng ko'lamda ishlab chiqarishdan iborat.

O'tgan yil mobaynida «Korean Eyr» kompaniyasidan milliy aviakompaniyamiz ijaraga olgan zamonaviy transport samolyotlari bilan ushbu aeroportdan xalqaro yo'nalishlar bo'yicha 330 dan ortiq reys amalga oshirildi va qariyb 8,5 ming tonna yuk tashildi. Bu Navoiy shahri aeroportini global logistika tarmog'iga integratsiyalash imkonini berdi.

Moliyaviy aktivlar qimmatli qog'ozlar bo'lib, u chet el kapitalini jalb etish, chet el kreditlarini olish va chet el kapitalini bank depozitlariga jalb etish uchun emissiya qilinadi.

Investitsiya faoliyatini amalga oshirish va chet el investitsiyasini faol jalb etish uchun, nafaqat, hududlar balki, tarmoqlarda, shuningdek investitsiya faoliyatining subyekt va obyektlarida ham investitsion jozibadorlik reytinglarini tahlil etib, hisoblab chiqish muvofiq hisblanadi.

Rivojlangan mamlakatlar xalqaro kapital harakatini, asosan, kapital eksporti-importini milliy va xalqaro darajada rag'batlantirish orqali amalga oshiradilar. Kapitalning qarzlar, portfel investitsiyalar va boshqalar shaklida harakat qilishi borasidagi davlat siyosati uning harakatidagi barcha cheklashlarni olib tashlash maqsadida olib boriladi. Barcha xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat har qanday cheklashlarni amalga oshirish huquqini o'z zimmasida qoldiradi, chunki bu milliy iqtisodiy xavfsizlik bilan bog'liq. Shunisi xarakterliki, kapitalni chetga chiqarish uni jalb qilishga nisbatan kam darajada tartibga solinib turiladi.

5.4. O'zbekiston Respublikasida investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yo'nalishlari

Mamlakatimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil amalga oshirishda qulay investitsiya muhitining yaratilgani asosiy omil bo'lib kelmoqda. 2009-yili iqtisodiyotga investitsiyalar kiritish hajmi 8,2 milliard dollarni tashkil etdi, bu esa 2008-yilga nisbatan 24,8 foizdan ko'p demakdir. Jalb etilgan xorijiy investitsiyalar hajmi 68 foizga o'sdi, eng muhimi, ularning asosiy qismi to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalar bo'lib, ularning hajmi 1,8 barobar oshdi.¹ Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarining investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish dasturlarini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalar, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning o'rnini beqiyosdir. Bunda ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlari yaratish va shu asosda mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi mazkur davlatlarning yuksak darajada taraqqiy etishida hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan. Quyida berilgan jadvalda mamlakatimizga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar,

¹ Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. Prezident Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasida majlisidagi ma'ruzasi // Xalq so'zi, 2010-yil 30-yanvar.

shuningdek to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalarni yillar bo'yicha o'zgarish dinamikasi keltirilgan.(5.4.1-jadval)

5.4.1-jadval

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga jalb qilingan va to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan xorijiy investitsiyalar hajmining yillar bo'yicha o'zgarish dinamikasi

Yil	Xorijiy investitsiyalar (mln. AQSh dollari)	To'g'ridan-to'g'ri kiritilgan xorijiy investitsiyalar (mln. AQSh dollari)
2001	823,9	96,5
2002	516,5	80,1
2003	602,1	166,7
2004	754,6	333,8
2005	746,6	545,5
2006	895,7	683,8
2007	1009,3	768,4
2008	1700	1258
2009	2856	2264

Manba: Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi ma'lumotlari

Jadvalda ko'rinib turibdiki 2009-yilda xorijiy investitsiyalar hajmi salkam 2,9 mlrd. AQSh doll.ni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2008-yildagidan 1 mlrd. AQSh dollardan ortiqroq hajmda o'sgan. Bugungi kunda yurtimizda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarini jadal modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlashni ta'minlash, yuksak texnologiyalar asosida ishlaydigan avtomobilsozlik va gaz-kimyo, elektr texnikasi va to'qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika, axborot va telekommunikatsiyalar tarmog'i hamda boshqa yo'nalishlardagi yangi va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini yuritishga ustuvor e'tibor berilmoqda. Eng muhimi, xorijiy va mahalliy sarmoyadorlar uchun qulay, har tomonlama imtiyozli investitsiya muhiti yaratilgan. Ushbu yaratilgan investitsiya muhiti iqtisodiyotimizga jalb qilinayotgan xorijiy investitsiyalar hajmini yildan-yilga ortishiga olib kelmoqda.

Quyidagi jadvalda ko'rinib turibdiki, 2008-yilda jami 8483,7 mlrd.so'mlik investitsiya mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlarining asosiy kapitaliga kiritilgan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, investitsiyalarning asosiy qismi iqtisodiyotning transport va aloqa tarmoqlariga yo'naltirilgan bo'lib u 2227,6 mlrd.so'mni yoki umumiy investitsiya hajmiga nisbatan 26,3 % tashkil etdi.

2008-yilda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti tarmoqlarining asosiy kapitaliga kiritilgan investitsiyalarning taqsimlanishi

Tarmoqlar	Investitsiya hajmi (mlrd.so`m)	Jamiga nisbatan %
Hammasi	8483,7	100
Ishlab chiqarish sohasiga	6397,5	75,4
Sanoat	2556,6	30,1
jumladan:		
yoqilg'i-energetika sanoati	1170,2	13,8
metallurgiya sanoati	430,2	5,1
kimyo va neft kimyosi sanoati	164,4	1,9
mashinasozlik sanoati	190,2	2,2
yengil sanoat	240,1	2,8
oziq-ovqat sanoati	198,1	2,3
qurilish materiallari sanoati	100,3	1,2
Qishloq xo'jaligi	258,4	3,1
Qurilish	191,5	2,3
Transport va aloqa	2227,6	26,3
Savdo	212,1	2,5
Geologiya va geolog.qidiruv	903,8	10,7
Boshqalar	47,5	0,4
Ishlab chiqarish uchun mo'ljallanmagan maqsadlarda	2086,2	24,6
Uy-joy qurilishi	841,8	9,9
Kommunal xo'jalik	123,6	1,5
Ta'lim	134,4	1,6
Sog'liqni saqlash	748,9	8,8
Madaniyat va san'at	43,3	0,5
Boshqalar	194,2	2,3

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

Shuningdek, yoqilg'i-energetika sanoatiga 1170,2 mlrd. so`m yoki umumiy investitsiya hajmiga nisbatan 13,8 %, geologiya va geologiya qidiruv sohasi uchun 903,8 yoki umumiy investitsiya hajmiga nisbatan 10,7 % va metallurgiya sanoatiga 430,2 mlrd. so`m (5,1%) investitsiya kiritilgan.

5.5. O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturi

O'zbekiston Respublikasining investitsiya dasturi davlat tomonidan xorijiy investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun ustuvor va birinchi galda bajarilishi kerak bo'lgan davlat tomonidan rag'batlantiriluvchi yo'nalishlarni ishlab chiqish vositasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar hamda xorijiy investorlar uchun qulay investitsiya muhitini yaratish va ular kiritgan mablag'larning yuqori iqtisodiy

samaradorligiga erishish uchun mukammal huquqiy baza, tegishli institutlar yaratish tizimidir.

O'zbekiston Respublikasining investitsiya dasturi – ichki va tashqi siyosatning umumiy yo'nalishi hisobga olingan ijtimoiy-iqtisodiy va xususiy xo'jalik qarorlari majmuasi bo'lib, mablag'lardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida mamlakat ichiga va xorijga kiritilgan sarmoyalarning yo'nalishi va joylashuvini belgilaydi. Ishlab chiqarish salohiyatining o'sishi, iqtisodiy o'sish sur'atlari, moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish hajmi va sifatining ko'tarilishi va butun infratuzilmasining rivojlanishi ko'p jihatdan investitsiya va investitsiya dasturiga bog'liq. Investitsiya dasturi davlatning investitsiya mablag'larini mamlakatda moddiy boyliklar ishlab chiqarishni tashkil etish uchun safarbar qilish vazifasidan iboratdir. Tashkiliy-huquqiy jihatdan davlat siyosatining bu sohasi uning tegishli idoralari tomonidan ushbu siyosatning maqsad va vazifalari amalga oshiriladigan faoliyatdir. Investitsiya dasturining tashqi tomoni ham bor bo'lib, u iqtisodiyotni zamonaviy texnika, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil etish asosida jadal rivojlantirish vazifasini hal etish uchun iqtisodiyotga chet el investitsiyalarini jalb etishni o'z ichiga oladi. Bu vazifani qo'shma korxonalar barpo qilish, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri xorijiy xususiy investitsiyalardan foydalanish yo'li bilan hal etish mumkin. Shu munosabat bilan xorijiy investitsiyalarni huquqiy tartibga solish masalalari dolzarblashadi. Aniq, samarador va hayotiy rioya qilinadigan qonunlariga ega bo'lgan ochiq va liberal investitsiya dasturi xorijiy investitsiyalarni jalb etishning qudratli qurolidir. Bunday siyosatni ishlab chiqish respublikaning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolishi kerak.

Xorijiy investitsiya faqat ishlab chiqarish va bozor rivojlangan sharoitda, ya'ni xalqaro bozordagi sarmoya eksporti bungacha mavjud bo'lgan tovarlar eksportidan yuqori bo'lganda paydo bo'ladi.

Davlat investitsiya jarayonini tashkil qiluvchi va asosiy investor bo'lib xizmat qilishi kerak, ijtimoiy siyosat nuqtai nazaridan bu uning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Investitsiyalarning miqdoriy o'sishi ichki investitsiya dasturi (mablag'larni noislab chiqarish xarajatlarini qisqartirish hisobiga safarbar qilish) vositasida ta'minlanadi. Investitsiyalar sifatining o'sishi ichki (fan va texnika yutuqlarini tatbiq qilish) va tegishli tashqi investitsiya dasturi (xorijiy investitsiyalar-texnik tarkibi va xususiyatiga ko'ra yuqoriroq bo'lganlarini jalb etish) vositasida ta'minlanadi. Ichki investitsiya dasturi ham tashqi investitsiya dasturi ham investitsiyalashning turli manbalaridan turli shakllardagi investitsiyalarni jalb etish zaruratini nazarda tutadi. Investitsiya dasturining mohiyati va mazmuni eng qulay huquqiy vositalarni topish – investitsiya jarayoni va investitsiya'ni huquqiy tartibga solishdan iborat. Rasional investitsiya dasturini amalga oshirayotgan davlat ixtiyorida huquqiy tartibga solishning ikki vositasi mavjud: milliy-huquqiy va xalqaro-huquqiy. Davlatning tashqi investitsiya dasturi huquqiy nuqtai nazardan xorijiy investitsiyalar uchun qulay huquqiy muhit yaratishdan iborat bo'lib, bu milliy huquqiy tartibot, milliy huquqiy shakl va normalardan (qonun va boshqa me'yoriy aktlar) hamda xalqaro-huquqiy tartibot, xalqaro-huquqiy shakl va normalardan (ikki va ko'p tomonlama shartnomalar va bitimlar) foydalanishni nazarda tutadi. Bularning barchasida ham ichki, ham tashqi investitsiya siyosatlari hisobga olinishi shart.

Investitsiya dasturining aniq maqsadga yo'naltirilgan va ilmiy asoslangan asosiy vazifasi davlatning jamiyatda moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarishni tashkil etish uchun investitsiya mablag'larini safarbar qilish bo'yicha faoliyat yuritishidan iborat. Investitsiya faoliyati (ingl. investment activity) investitsiya kiritish va investitsiyalarni amalga oshirish bo'yicha olib boriladigan amaliy harakatlarning yig'indisidir.

Investitsiya dasturi alohida davlatlar tomonidan investitsiya munosabatlari subyektlarining (davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslar, jumladan xorijiy) investitsiya faoliyatini kuchaytirish maqsadida choralar tizimini nazarda tutadi. Investitsiya faoliyati esa uning subyektlarining investitsiya'ni amalga oshirish bilan bog'liq faoliyatlari yig'indisidir.

Investitsiya dasturi tovar-pul munosabatlarini takomillashtirish sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur siyosat rivojlangan tovar-pul munosabatlarida uncha katta ahamiyatga ega emas. Chunki o'z-o'zini boshqaruvchi iqtisodiyot sharoitida investitsiya dasturi asosan tartibga soluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Investitsion loyihalarning manziliy dasturi har yili ishlab chiqilib, moliyalashning asosiy manbalari asosida investitsion loyihalarning kerakli ro'yxatini o'z ichiga oladi.

Investitsion loyihalarning manzilli dasturiga kiritishning zarur shartlari mavjud:

- texnik - iqtisodiy asoslarning mavjudligi;
- shartnomada ko'rsatilgan kreditlarning vaqtida qoplanganligi va moliyalashtirish manbalari tasdig'ining mavjudligi ham zarur.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 420-sonli "O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturini shakllantirish va amalga oshirish bo'yicha me'yoriy huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori ishlab chiqildi. Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi investitsion dasturi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini prognozlashning muhim qismi bo'lib davlat investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlarini aks ettiradi. Dasturning asosiy maqsadi bo'lib, O'zbekiston iqtisodiyotini dinamik rivojlanishiga, O'zbekiston iqtisodiyotning zarur tuzilmaviy o'zgarishlarni amalga oshirishga, iqtisodiyotga yo'naltirilgan investitsiyalar asosida jahon iqtisodiy tizimiga keng integratsiyasi, tabiiy mineral xomashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanishga erishish hisoblanadi.

Dastur quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish manbalari yordamida prognoz qilish;
- muhim investitsion takliflarning taqqoslama ro'yxati;
- investitsion loyihalarning manzilli dasturi.

Dastur quyidagilarni amalga oshirishga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalar prognozini o'z ichiga oladi:

- tabiiy mineral xomashyo moliyaviy moddiy va mehnat resurslaridan foydalanishning samarasini oshirish;
- davlat budjeti respublikaning ichki va tashqi qarzdorligi bilan bog'liqligi;
- moliyaviy mablag'lar bilan tasdiqlangan obyektlarni va kreditlar qaytarilishi, shuningdek, qurilish va qurish materiallari sanoatidagi kuchlarning balanslashtirishni kiritish;

- iqtisodiy va ekologik jihatdan asoslangan yangi korxonalarni joylashtirish va regionlarning kompleks rivojlanishini hisobga olgan holda faoliyat yurituvchi

korxonalarda qo'shimcha kuchlarni yaratish hamda ishlab chiqarish, noishlab chiqarish infratuzilmasidagi va mehnat resurslaridagi tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya dasturining moliyalashtirishda asosan xorijiy investitsiyalar katta o'rin egallaydi.

Mamlakatimizda Inqirozga qarshi choralar dasturini amalga oshirishda investitsiyalarni jalb etish, avvalo, ichki manbalarni safarbar etish hisobidan iqtisodiyotimizning muhim tarmoqlarini jadal modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, transport kommunikatsiyalarini yanada rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini barpo etish hal qiluvchi ustuvor yo'nalishga aylandi. Yuqorida ta'kidlanganidek, mamlakatimizda investitsiyalarni jalb etishda avvalo ichki manbalarni safarbar etishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Bu yangi ishlab chiqarishni tashkil etish yoki mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini yanada kengaytirishda investorlarning o'z moliyaviy resurslari – korxonalar foydasi, amortizatsiya ajratmalari, pul jamg'armalari va boshqalardan kengroq foydalanish zarurligini anglatadi. Chunki, ichki manbalarning to'liq safarbar etilishi, bir tomondan, mavjud iqtisodiy resurslardan tejamli va oqilona foydalanishni ta'minlash, boshqa tomondan, investitsiyalarning samaradorligini oshiradi.

Mamlakat miqyosidagi investitsiya faoliyatini samarali amalga oshirish maqsadida **investitsiya dasturi** ishlab chiqiladi.

Investitsiya dasturi respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral-xomashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan respublika ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir-biri bilan o'zaro bog'langan chora-tadbirlar majmui.

Investitsiya dasturlarida muayyan davrda amalga oshirilishi mo'ljallangan loyihalar, ularning bajarilish bosqichlari va sarflanishi ko'zda tutilgan mablag'lar qiymati hududlar va tarmoqlar bo'yicha aks ettiriladi. Investitsiya dasturlari uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lib, unda har bir yil uchun mo'ljallangan chora-tadbirlar alohida ifodalangan bo'ladi.

Shuningdek, mamlakatimizda texnik modernizatsiyalash bo'yicha **tarmoq dasturlari** ham ishlab chiqilib, ularda iqtisodiyotimizning yetakchi tarmoqlarini texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash, ishlab chiqarishning zamonaviy andozalariga o'tish, tejamkor va samarali texnologiyalarni qo'llash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi.

Jumladan, mamlakatimizda 2009-2014-yillarga mo'ljallangan ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta qurollantirish bo'yicha muhim loyihalarni amalga oshirish choralari dasturi umumiy qiymati 42,51 mlrd. doll.dan iborat 852 ta investitsiya loyihasini o'z ichiga oladi. 2009 yilda tasdiqlangan ayrim tarmoq dasturlari to'g'risidagi ma'lumotni quyidagi jadval orqali ko'rish mumkin (5.5.1-jadval).

5.5.1-jadval

Modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta qurollantirishning tasdiqlangan tarmoq dasturlari

Tarmoqlar	Loyihalar soni, dona	Loyihalar qiymati, mln. doll.
Paхта tozalash sanoati	41	129,7
To'qimachilik sanoati	65	477,7
YOg'-moy sanoati	63	31,7
Kimyo sanoati	30	291,7
Avtomobil sanoati	26	255,1
Qurilish materiallari sanoati	36	343,1
«O'zmetkombinat» aksiyadorlik ishlab chiqarish birlashmasi	9	49,0
Farmatsevtika tarmog'i	45	26,5
Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinati	26	892,1
Olmalik tog'-kon metallurgiya kombinati	13	405,3
Qishloq xo'jaligi mashinasozligi	13	28,0
Temir yo'l tarmog'i	18	1734,2

Respublikamizda 2009-yil mobaynida qayd etib o'tilgan investitsiya dasturi va texnik modernizatsiyalash bo'yicha tarmoq dasturlari doirasida 690 ta investitsiya loyihasi amalga oshirilib, ularning 303 tasi muvaffaqiyatli yakunlandi. Buning natijasida 22 ta yirik ishlab chiqarish ob'ekti, jumladan, neft-gaz, kimyo, metallurgiya sanoatida 8 ta, mashinasozlik sanoatida 9 ta va qurilish industriyasida 5 ta ob'ekt foydalanishga topshirildi. Yil davomida nihoyasiga yetkazilgan bir qator strategik loyihalarni quyidagi jadval orqali ko'rish mumkin (5.5.2-jadval).

Bundan tashqari, hududlarimizda, avvalo, qurilish materiallari sanoati, oziq-ovqat, yengil sanoat va boshqa tarmoqlarda kichik biznes sohasida faoliyat olib boradigan 480 dan ortiq yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi.

Iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va xalqimiz farovonligini oshirishda mamlakatimiz hududlarida ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu o'rinda, elektr va gaz tarmog'ini barpo etish bo'yicha strategik investitsiya loyihalarining mamlakatimiz uchun nechog'liq muhim ahamiyat kasb etishini yana bir bor ta'kidlash maqsadga muvofiqdir.

Aynan shu yo'nalishdagi ishlarning amalga oshirilishi natijasida:

1) mamlakatimizda yagona elektr va gaz tarmog'i tizimlarini tashkil etish ishlari yakunlanib, ulardan uzluksiz va tejamlil foydalanishni nazorat qilish va ta'minlash;

2) Farg'ona vodiysi va O'zbekiston janubida yashaydigan aholini tabiiy gaz va elektr energiyasi bilan ishonchli ta'minlash;

3) elektr energiya eksport qilishni sezilarli ravishda oshirish imkoniyatlari qo'lga kiritildi.

2009-yil davomida nihoyasiga yetkazilgan strategik loyihalar

Loyiha obyekti	Loyihaning qisqacha mazmuni
«Farg`onaazot» korxonasi	Ammiak agregatlarini rekonstruksiya qilish
«Maksam-Chirchiq» korxonasi	
Namangan shahridagi yengil avtomobillar uchun butlovchi qismlar ishlab chiqarish zavodi	Yengil avtomobillar uchun fara va chiroqlar ishlab chiqarish
Buxoro shahridagi «DEU tekstil» to`qimachilik kompleksi	Paxta tolasini qayta ishlash asosida to`qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish
«Gazli» qo`shimcha kompressor stansiyasi	Gaz mahsulotlarini iste`molga tayyorlash va ishlov berish jarayonlarini ta`minlash
«Qo`ng`irot» kompressor stansiyasi	
Turkmaniston-O`zbekiston-Qozog`iston-Xitoy transmilliy magistral gaz quvuri	Turkmanistondan O`zbekiston hududi orqali Xitoyga o`tadigan gaz quvurini tortish ishlari
«Yangi Angren-O`zbekiston» LEP-500 elektr uzatish liniyasi	Mamlakat hududlarini elektr energiyasi bilan ta`minlash
«G`uzor-Surxon» yuqori voltli elektr uzatish liniyasi	
«Ohangaron-Pungon» magistral gaz quvuri	Mamlakat hududlarini tabiiy gaz bilan ta`minlash

Xususan, mamlakatimizda elektr, tabiiy gaz va ichimlik suvi ta`minotini zamonaviy talab darajasida yo`lga qo`yish borasida:

- me`yordagidan ortiqcha yoki kam quvvat bilan ishlayotgan 283 ta transformator podstansiyalarini yangilariga almashtirildi (ushbu tadbirlarga 2,9 mlrd. so`m mablag` sarflandi);

- me`yordagidan ortiqcha quvvat bilan ishlayotgan 308 km elektr tarmoqlarini almashtirish ishlari amalga oshirildi (1 mlrd. so`m);

- hududlarda jami 964,2 km gaz tarmoqlarida qurilish va rekonstruksiya ishlari to`liq yakunlanib, foydalanishga topshirildi;

- hududlarda 2,3 ming km suv tarmoqlarini qurish va rekonstruksiya qilish ishlari amalga oshirildi;

- 366 ta qishloq aholi punktlarida ichimlik suvi obyektlari qurib foydalanishga topshirildi (19 mlrd. so`m).

Qisqacha xulosalar

Chet el investorlari, asosan, daromad (foйда) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat obyektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad O'zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari deb e'tirof etiladi.

Bozor iqtisodiyoti islohotlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va mulk huquqini himoya qilishni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash hamda hajmi tobora ortib borayotgan xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tuzilmaviy investitsiya siyosati hududlar, tarmoqlar va korxonalar investitsiya siyosatlaridan tarkib topib, ular o'zaro bog'liqdir. Hududlar investitsiya siyosati-investitsiya'ni sarflashda aholi, hudud va investor manfaatlarini hisobga olgan holda samarali ishlatishga imkon beruvchi hududda olib boriladigan chora-tadbirlar majmui.

Investitsiya dasturlarida muayyan davrda amalga oshirilishi mo'ljallangan loyihalar, ularning bajarilish bosqichlari va sarflanishi ko'zda tutilgan mablag'lar qiymati hududlar va tarmoqlar bo'yicha aks ettiriladi. Investitsiya dasturlari uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lib, unda har bir yil uchun mo'ljallangan chora-tadbirlar alohida ifodalangan bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

1. Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.
2. Xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishning obyektiv zarurligini asoslab bering.
3. O'zbekiston Respublikasida yaratilgan qanday imtiyozli moliyaviy sharoitlar mavjud?
4. O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati qanday o'ziga xos jihatlarga ega?
5. Tuzilmaviy investitsiya siyosati nima?
6. Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilishning qanday shakllari mavjud?
7. O'zbekiston Respublikasida investitsiyalarni jalb qilishning qaysi asosiy yo'nalishlarini bilasiz?
8. Investitsiya dasturining maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
9. O'zbekiston Respublikasining investitsiya dasturining mohiyatini tushuntirib bering.

6-bob. XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNI RAG`BATLANTIRISHNING ZAMONAVIY SHAKL VA USULLARI

6.1. O`zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar uchun imtiyozlar

Bugungi kunda xorijiy investitsiyalarni yanada kengroq miqyosda jalb qilish, xorijiy investorlarni o`z mablag`larini mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun sarflashga qiziqtirish maqsadida qonun asosida ular uchun imtiyozli moliyaviy sharoitlar yaratilgan. Ular quyidagi chizmada o`z ifodasini topgan:

**Ko`rilgan zararlarning qoplanishi
uchun kafolatlar**

**Xorijiy investorlar kapitalining saqlanishi
uchun kafolatlar**

**Soliqqa tortish tizimida ularga oid
belgilangan imtiyozlar**

**Foyda va daromadni xorijga olib
chiqib ketishning erkinligi**

**Milliy so`mda va chet el valutasida olingan foydalarni
o`tkazish va olib chiqib ketish imkoniyati**

**Bojxona imtiyozlarining
mavjudligi**

**Xorijiy investorlar mulklari va ularning o`zlarini xavf-xatarlardan
sug`urtaviy muhofaza qilish tizimini yaratilganligi**

6.1.1-chizma. O`zbekiston Respublikasida yaratilgan imtiyozli moliyaviy sharoitlar

Hozirgi kunda mamlakatimizda faoliyat ko`rsatuvchi xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalariga amaldagi soliqlar va bojlar yuzasidan qator yengilliklar, imtiyozlar belgilangan. Ushbu imtiyozlarning amal qilishi bevosita mamlakatimizda yuritilayotgan investitsiya siyosatining asosiy negizlaridan birini tashkil etib, o`z ijobiy samarasini bermoqda. Masalan, respublikamizda xorijiy investorlar o`z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun olib kiriladigan mol-mulkidan boj to`lovi olinmaydi, Respublika investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalarga sarf etilayotgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi ishlab chiqarish korxonalari daromad (foyda) solig`idan 7 yil muddatga ozod etilgan, korxonalar jamg`armasida xorijiy investitsiya mablag`lari

hissasi 50 % va undan yuqori bo'lsa, ular 2 yil muddatga daromad (foyda) solig'idan ozod qilingan va boshqa soliq imtiyozlari belgilangan.

O'zbekistonda mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish shart-sharoitlarini (jumladan, imtiyozlarni berish) amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

- tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish sohasida aniq maqsadni ko'zlab siyosat yuritish;

- respublika iqtisodiyotiga bevosita kapital mablag'ni keng jalb etishni ta'minlaydigan huquqiy ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni tobora takomillashtirish;

- respublikaga jahon darajasidagi texnologiyani yetkazib berayotgan va iqtisodiyotning zamonaviy tarkibini vujudga keltirishga ko'maklashayotgan xorijiy investorlarga nisbatan ochiq eshiklar siyosatini yuritish;

- mablag'larni respublika mustaqilligini ta'minlaydigan, import o'rini qoplovchi va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan eng muhim ustuvor yo'nalishda jamlash.

O'zbekistonda xorijiy investitsiyaga ega korxonalarining bir maromda faoliyat yuritishi va investorlarning huquqlari himoya qilinishi uchun me'yoriy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi, «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari hamda Soliq kodeksi chet el sarmoyalarini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tartibini belgilab beradi. Sir emaski, o'z mablag'ini biror mamlakat iqtisodiyotiga kiritmoqchi bo'lgan chet ellik sarmoyador, birinchi navbatda, o'zi uchun yaratilgan imtiyoz va yengilliklarni bilishni istaydi. Shu o'rinda «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunga muvofiq chet ellik investorlar o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun, shuningdek chet ellik investorlarning va chet ellik investorlar bilan tuzilgan mehnat shartnomalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida yashab turgan chet davlatlar fuqarolarining shaxsiy ehtiyojlari uchun olib kiriladigan mol-mulkdan boj to'lovi olinmasligini ko'rsatish mumkin.

O'zbekistonda xorijiy investorlarga qonuniy faoliyat natijasida olgan foydalari va boshqa daromadlarini biror-bir cheklolarsiz istalgancha chet davlatga o'tkazish imkoniyati kafolatlanadi. Bundan tashqari, xorijiy investorlar respublika banklarida hech bir cheklolarsiz istalgan valutada hisob raqamiga ega bo'lishlari mumkin.

Xorijiy investitsiyasi bo'lgan korxonada amaldagi qonunlarga binoan o'zi ishlab chiqargan mahsulotni litsenziyasiz eksportga chiqarish va o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun zarur mahsulotlar importini amalga oshirish huquqiga egadir. Xorijiy investorlarga tabiiy boyliklarni qidirish, ishlab chiqarish va foydalanish va boshqa xo'jalik ishlarini yuritish uchun konsessiyalar berilishi mumkin. Konsession shartnomalar xorijiy investorlar bilan O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvinin vakil qilingan organlari o'rtasida tuziladi. Xorijiy investitsiyalari bo'lgan korxonadan chiqish yoki bunday korxonaning tugatilish hollarida xorijiy investorlar shu korxonadan mulkdan o'zining hissasini korxonaga mulki bilan qiymatiga mutanosib ravishda pul yoki natura tariqasida qaytarib olish huquqiga ega bo'ladi. Xorijiy investitsiyalar

ishtirokida tuzilgan korxonalarining xo'jalik ishlarida hisob-kitoblar O'zbekiston Respublikasining qonunchiligi asosida olib borilishi lozim.

Agar O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ko'rsatilgan shart-sharoitlar xalqaro shartnoma va xorijiy investorlar bilan kelishuvlarda ko'rsatilgan shart-sharoitlar farq qilsa, xalqaro shartnoma va kelishuvga asosan faoliyat yurgiziladi. Shunday qilib, yaratilgan huquqiy asoslar xorijiy hamkorlarning keng investitsiya faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratib, ularning huquqlari va sarflagan investitsiyasini himoya qiladi.

Hozirga kelib, O'zbekiston hududida xorijiy kompaniyalar faoliyatining huquqiy asoslarini shakllantirish jarayoni asosan nihoyasiga etkazildi va amalda qo'llanilmoqda. Bu faoliyatni rag'batlantirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlarning quyidagi tizimi ishlab chiqilgan:

- xususiylashtirish jarayonida xorijiy investitsiyalarning qatnashishi;
- texnikaviy qayta qurollanish;
- xalq iste'moli va eksportga mo'ljallangan mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish.

O'zbekiston Respublikasi xorijiy investitsiyalarni milliy lashtirish va rekvizitsiya qilinmasligiga kafolat beradi. Xorijiy investitsiyalar faqat favqulodda holatlarda, avariya, epidemiya tarqalgan vaqtlarda Vazirlar Mahkamasining qarori bilan rekvizitsiya qilinishi mumkin. Bu holat investorga ko'rsatilgan zarar miqdorida kompensasiya qilinadi.

Xorijiy investorlarning qonuniy faoliyatlari orqali qilingan daromadlari xorijiy valutada, chegaralanmagan miqdorda chegaradan olib o'tishlari davlat tomonidan kafolatlanadi.

O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va o'zlashtirish maqsadida investorlarga bir qator imtiyozlar (iqtisodiy platforma) beriladi. Xorijiy investitsiyalar bilan tashkil etilgan korxonalar (savdo, vositachilik, xomashyo yetkazib beruvchilardan tashqari) ro'yxatdan o'tgan kundan boshlab:

- daromad (foyda) solig'idan birinchi yil 25 foiz qismidan, ikkinchi yil 50 foiz qismidan, uchinchi yil 100 foiz ozod qilinadi, qishloq hududida esa birinchi yildan 100 foiz ozod qilinadi;

- mulk solig'idan 2 yilga ozod qilinadi;

- ishlab chiqargan mahsulotning 30 foizdan ortig'i eksportga chiqarilsa, 50 foiz daromad solig'idan (foyda solig'i), 15-30 foiz eksportga chiqarilsa, 30 foiz daromad (foyda) solig'idan ozod qilinadi;

- ishlab chiqarish bilan band bo'lsa, yer solig'idan 2 yilga ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasida alohida sohalarga imtiyozlar berish ko'zda tutilgan. Unga ko'ra neft va gaz konlarini ochish va qidirish ishlariga xorijiy kompaniyalarni jalb etgan korxonalar ushbu ishlarni amalga oshirish davrida barcha soliqlardan, shuningdek ushbu ishlarni amalga oshirish uchun zarur uskunalarni import qilishda bojlardan ozod qilinadi.

Mazkur soha korxonasi chet ellik hamkorlar bilan birga ochilsa:

- neft va gaz qazib chiqarilgan kundan boshlab 7 yilga daromad (foyda) solig'idan;

- xorijiy hamkorlar ulushi kapitalidan olinadigan daromad va mulk solig'idan ozod qilinadi.

Yengil sanoat sohasida:

- tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar qo'shimcha qiymat solig'idan tashqari barcha soliqlardan ozod qiladi;

- o'z ehtiyoji uchun ishlab chiqarish uskunalari, ehtiyot qismlarini import qilishda korxonalar bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

6.2. Qo'shma korxonalarni tashkil etishda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish

O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatining rivojlanib borishi, foyda olishning turli yo'llarini amalga tatbiq etishga olib kelmoqda. Agarda avval korxonalarda asosiy daromad o'zida ishlab chiqarilgan mahsulotni sotishdan iborat bo'ladigan bo'lsa, bozor munosabatlari rivojlanayotgan hozirgi sharoitda investitsiya va moliyaviy daromad olishga kengroq e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda investor oldida turgan asosiy maqsad optimal investitsiya portfelini shakllantirish bo'lib, uning ushbu portfel tarkibiga kiruvchiga investitsiya qimmatliklarini, boshqacha aytganda, investsiya mulk obyektlarini qanday joylashtirishi ham muhim hisoblanadi. Bugungi kunda investor mulkini qaysi faoliyatga yo'naltiriliishi ham muhim masalalar qatoriga kiradi. Jumladan, investor mulki tarkibida bo'lgan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa mulklari ko'proq jalb etilsa, uning oladigan daromadi yanada oshishi mumkin. Investitsiya faoliyatining vositasi hisoblangan mulk barcha ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarda ishlab chiqarish munosabatlarining asosini tashkil etib, ularning xususiyatlarini belgilab beradi.

Tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri qo'shma korxonalar hisoblanadi. Qo'shma korxonalar tashkil etish korxonasi va tashkilotlarning chet ellik sheriklar bilan aloqasini yuksaltiradi, mamlakat hududida xorijlik tadbirkorarga keng sharoit yaratadi, mamlakat hududiga xorijiy investitsiyalarini jalb etadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirishning asosiy omillaridan biri qo'shma tadbirkorlikni rivojlantirishga keng yo'l ochib berilishidir. Hozirgi kunda xorijlik ishbilarmonlar O'zbekistonni o'zlari uchun qulay va ishonchli sherik deb hisoblaydilar, chunki respublikamizda xorijiy investorlar uchun qulay investitsion muhit yaratigan. Natijada ularda o'z sarmoyalarini respublikamizda joylashtirish va biz bilan hamkorlik qilish istagi ortib bormoqda. Respublikamizda yaratilgan qulay investitsion muhitning asosiy omillari respublikamizdagi qulay siyosiy barqarorlik, boy xomashyo resurslarining mavjudligi, qo'shma tadbirkorlikning huquqiy asosi yaratilganligidir.

Qo'shma korxonalarining tashkil etilishi mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishni jadallashtiradi va xalqaro doirada mavqei ortishiga olib keladi. Qo'shma korxonalarining ahamiyatli tomoni olingan foydani taqsimlash, sarfni qoplash, korxonasi faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borishdadir. Chet el investitsiyalarini respublikamiz iqtisodiyotiga jalb etish to'g'risidagi qonun hujjatlariga binoan, korxonaning nizom fondiga ta'sischi'larning o'z ulushi bo'yicha ishtirok etishi, korxonalarining mulki, aksiyasi va boshqa turdagi qog'ozlarni sotib

olishi, mahalliy fuqarolar bilan birgalikda yoki mustaqil ravishda yerlarni sotib olish ko'rinishlarida ko'proq jalb etilmoqda.

Xorijiy investorlar bilan qo'shma korxonalar tashkil etish mamlakatimizga:

- yangi, zamonaviy texnika va texnologiyalarni respublika iqtisodiyotiga jalb etish, ularni ishlab chiqarishga joriy qilish esa necha yillar davomida sifatsez, xaridor talabiga javob bera olmaydigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi eski texnikalardan tezroq qutilish imkonini beradi;

- yangi ish joylari tashkil etish va aholining ishsiz qismini ish bilan ta'minlash, shu bilan birga, xorijning ilg'or boshqaruv tajribasini joriy qilish imkonini beradi va shu orqali mehnat unumdorligi oshiriladi va jahon bozorida raqobatlasha oladigan sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni eksport qilish evaziga mamlakatga erkin konvertatsiya qilinadigan valutilarning ko'proq kirib kelishini ta'minlaydi.

Yuqori texnik saviyadagi tayyor mahsulotlar ulushi oshirilishi quyidagi jihatlariga bog'liq:

- xorijiy mamlakatlardagi korxonalar bilan O'zbekistondagi eksport qiluvchi korxonalar o'rtasida kooperatsiya aloqalarining shakllanishiga ko'maklashish va yuqori texnologiya va ilm talab qiluvchi mahsulotlar ishlab chiqarilishi soha va soha ichi tizimi yaxshilanishiga xizmat qiladi;

- eksportning intellektual mulk obyektlari litsenziyalarini hamda nou-xau shaklida texnik-tijorat sirlarini sotish, injiniring va lizing sohaslarida xizmatlar ko'rsatish kabi turlarini rivojlantirish yo'li bilan respublikamizda erishilgan ilmiy-texnik yutuqlarning jahon xo'jaligi aylanmasiga kirib borishini tezlashtirish;

- ilmiy ishlanmalarga, xususan, amaliy fan va texnologiyalar transferti sohasidagi ilmiy ishlanmalarga bozor yo'nalishini beruvchi shart-sharoit yaratuvchi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini ishlab chiqish;

- innovatsiya jarayonini davlat tomonidan va tijorat usulida qo'llab-quvvatlashning eng maqbul uyg'unlashuvi asosiy yo'llarini belgilab olish hamda ilmiy-texnik ishlanmalarni tijorat ahamiyatiga molik natijalar darajasigacha yetkazish;

- o'zbek olimlari va mutaxassislarining chet eldagi yetakchi institutlar, tashkilotlar va firmalar bilan hamkorligini kengaytirish va chuqurlashtirish;

- yuqori darajali marketing tadqiqotlari o'tkazish, tijorat va texnologiya menejmenti sohasidagi yutuqlarni o'rganish, xorijiy bozorlarning konyunkturasi, sig'imi hamda raqobatchilarning narx siyosati, kooperatsiya, qo'shma korxonalar tashkil etish bo'yicha hamkorlar qidirish yuzasidan tahliliy ma'lumotlarni o'rganish.

6.3. To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish

Xorijiy investitsiyalar O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish, eksport hajmini oshirishga imkon yaratayotganligiga amin bo'lish

mumkin. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi kengayib va ortib borayotganligi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bozor islohotlarining to'g'riligi hamda samaradorligidan dalolatdir.

Rivojlangan mamlakatlar orasida chet el investitsiyalarini o'z milliy iqtisodiyotiga jalb etishning raqobat shakli yildan-yilga kuchayib bormoqda. Shu bois, chet ellik investorlarga yaratilgan qulaylik qaysi davlatda ustun darajada bo'lsa, ya'ni foyda olish ehtimoli kattaroq bo'lsa, tabiiyki, ularning aynan o'sha davlat iqtisodiyotiga sarmoya kiritishga qiziqishi ortadi. Bu esa, bozor iqtisodiyotining nisbiy samaradorlik qonuniga mos keluvchi yechim hisoblanadi, ya'ni qayerda samara (foyda) olish imkoniyati nisbatan yuqori bo'lsa, tadbirkorlar o'sha yerdagi bozorga ko'proq intiladi. Shuningdek, bugun O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan davlatlar ichida eng yuqori investitsiya muhiti yaratgan mamlakatlardan biriga aylandi. Bu, shubhasiz, iqtisodiyotimizga to'g'ridan-to'g'ri jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar oqimini yanada kuchaytiradi.

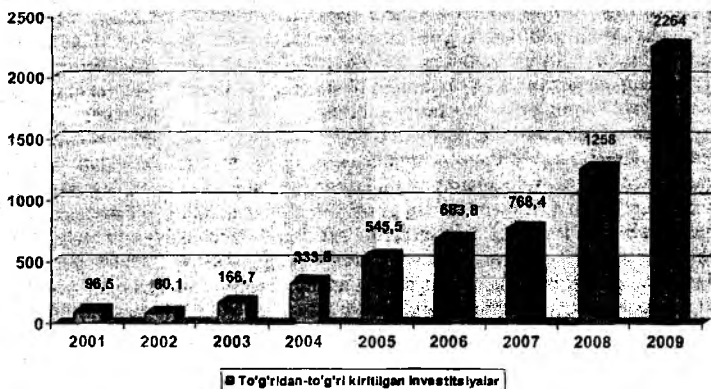
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 11-apreldagi "To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu Farmon mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, xususiyashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik jihatdan qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, respublikaning ortiqcha ishchi kuchi mavjud bo'lgan mintaqalarida yangi ish joylarini yaratish dasturlarini amalga oshirishga to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, shuningdek xorijiy investorlar uchun ishonchli huquqiy himoya va kafolatlarni ta'minlashga qaratilgan. Farmonning ahamiyatli tomoni shundaki, u xususiy investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan. Farmonda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni har tomonlama qulay, ortiqcha ishchi kuchiga ega bo'lgan bir qator viloyatlarning qishloq aholi punktlarida joylashtirilishining belgilanishi mamlakatimizda bandlik masalalarini ijobiy hal etishga qaratilgan. Huquqiy kafolatlarning aniq va oddiyligi sarmoyadorlarning investitsiya kiritish haqida qaror qabul qilishini tezlashtirish bilan birga, ularga mavjud xatarlarni ham baholash imkoniyatini yaratadi. Davlatimiz iqtisodiy siyosati ko'proq to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etishga va uni rag'batlantirishga qaratilganligi bois, turli shakldagi investitsiyalar oqimi yildan-yilga oshib bormoqda. O'z navbatida, respublika mintaqalaridagi boy mineral-xomashyo resurslari, yetarli miqdordagi malakali ishchi kuchlari, toza atrof-muhit, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik kabi omillar, shubhasiz, xorijiy investitsiyalar oqimining yanada ko'payishiga, respublika mintaqalarida faoliyat yuritadigan korxonalar rivojiga xizmat qiladi.

Mamlakatimiz hududlarida bugungi kunda to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etish va chet el investitsiyasi ishtirokidagi qo'shma korxonalarining tashkil etilishini ayrim viloyatlar misolida ko'rish mumkin. Yurtimizning aholisi ko'p bo'lgan viloyatlari va qishloq aholi punktlarida to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar asosida xorijiy investitsiyali korxonalar tashkil etilgan bo'lib, farmonda keltirilgan imtiyozlardan foydalanmoqdalar. Xususan, farmonda keltirilgan shartlar asosida 10 ta korxonada daromad (foyda) solig'i, mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, va

(yoki) yagona soliq to'lovi to'lashdan ozod qilingan. Jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasidagi «Yuniver» qo'shma korxonasi, «To'riko'lteks» qo'shma korxonasi, Andijon viloyatida «Oltinko'l Tekstil» qo'shma korxonasi, Namangan viloyatidagi «Marmar-F» qo'shma korxonasi, Sirdaryo viloyatidagi «Lola Model» qo'shma korxonasi, Surxondaryo viloyatidagi «Surxonteks» qo'shma korxonasi hamda Xorazm viloyatidagi «Urgench yog'» qo'shma korxonasi shular jumlasidandir.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining qishloq aholi punktlarida to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar jalb qilinib, yangi qo'shma korxonalar tashkil qilingan, masalan «Molochnaya Dolina», «Unimobile» va «Aziya Paints Keramik» qo'shma korxonalari farmonda keltirilgan imtiyozlardan foydalanmoqdalar.

Mamlakatimizga bu tarzda sarmoya oqib kelayotgani esa xorijiy investorlar, ya'ni chet ellik sheriklarimiz respublikamizda amalga oshirilayotgan bozor islohotlarining to'g'riligi hamda samaradorligini tan olgani, ularning biz bilan hamkorlik qilishga tayyor ekanining yana bir tasdig'idir.

6.3.1-chizma. O'zbekiston Respublikasiga jalb etilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (mln. AQSh dol.)

Chizmadan ko'rinib turibdiki, mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. 2009-yilda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 2264 mln. AQSh doll. tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2008-yilga nisbatan 1,8 barobarga ortgan. Bunday o'zgarish albatta to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish borasidagi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasidir.

2005-yilning 1-iyulidan boshlab to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etadigan iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari asosiy faoliyati bo'yicha daromad (foyda) solig'i, mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy

infratuzilmani rivojlantirish solig'i, mikrofirma va kichik korxonalar uchun belgilangan yagona soliq to'lovi to'lashdan ozod qilinadi.

To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar hajmi quyidagicha bo'lganda mazkur soliq imtiyozlari beriladi:

- 1) 300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha - 3 yil muddatga;
- 2) 3 million AQSH dollaridan 10 million AQSh dollarigacha - 5 yil muddatga;
- 3) 10 million AQSh dollaridan ortiq bo'lganda - 7 yil muddatga.

Soliq imtiyozlari quyidagi shartlar asosida qo'llanilishi mumkin:

- mazkur korxonalarni ortiqcha ishchi kuchi bo'lgan mintaqalar-Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlarida, shuningdek Navoiy, Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarining qishloq aholi punktlarida joylashtirish;

- xorijiy investorlar tomonidan to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni O'zbekiston Respublikasining kafolati berilmagan holda amalga oshirish;

- korxonaning nizom jamg'armasida xorijiy ishtirokchilarning ulushi kamida 50 foizni tashkil etishi lozim;

- ushbu korxonalar davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan keyin to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni kiritish;

- xorijiy investitsiyalarni erkin almashtiriladigan valuta yoki yangi zamonaviy texnologik uskuna tarzida qo'yish;

- mazkur imtiyozlarni qo'llanish muddati davomida imtiyozlardan olingan daromadni korxonani yanada rivojlantirish maqsadida qayta investitsiyalashga yo'naltirish.

Imtiyoz olgan korxonalar shunday imtiyoz berilgan muddat tugashidan keyin bir yil barvaqtroq faoliyatini to'xtatgan taqdirda foydani o'z mamlakatiga o'tkazish va xorijiy investorning kapitalini chet elga olib chiqib ketish faqat berilgan imtiyozlar summasini budjetga qaytargandan keyin amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonuni 3-moddasining to'rtinchi qismida xorijiy investorlar uchun belgilangan kafolatlar quyidagi hollarda qo'llanilishi mumkin:

- xorijiy investorlarga to'lanadigan, dividend tarzida olinadigan daromadlarga soliq miqdori (stavkalari) ko'payishi;

- xorijiy investorning chet elga o'tkaziladigan daromadlari (foydasi)ni o'z mamlakatiga qaytarish tartibotini murakkablashtiruvchi yoki ularning miqdorini kamaytiruvchi qo'shimcha talablar joriy etilishi, bunda davlat xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonaning to'lovga qobiliyatsizligi va bankrotligi yoki kredit beruvchilarning huquqlarini himoya qilish, xorijiy investor - jismoniy shaxs sodir etgan jinoiy qilmish yoki ma'muriy huquqbuzarlik hollarida yoxud sud yoki hakamlikning qaroriga muvofiq daromad (foyda)ni o'z mamlakatiga qaytarishni to'xtatib turishning boshqa zarurati bo'lganda xorijiy investor mablag'larini qonun hujjatlarini kamsitmaydigan tarzda qo'llash shartlari asosida o'z mamlakatiga qaytarilishini to'xtatib turish hollari mustasno;

- investitsiyalarning miqdori bo'yicha investitsiyalash hajmlariga miqdoriy cheklashlar hamda boshqa qo'shimcha talablar, shu jumladan xorijiy investitsiyalar

ishtirokidagi korxonalarda xorijiy investitsiyalarning minimal miqdorini ko'paytirish tarzidagi talablar joriy etilishi;

- respublika korxonalarining nizom jamg'armalarida xorijiy investorning ulush bilan ishtirok etishi bo'yicha cheklashlar joriy etilishi;

- xorijiy investorlarning vizalarini rasmiylashtirish va uzaytirish borasidagi qo'shimcha tartibotlar, shuningdek xorijiy investitsiyalarni amalga oshirish bo'yicha boshqa qo'shimcha talablar joriy etilishi.

To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalar uchun beriladigan imtiyozlar joriy etiladigan iqtisodiyot tarmoqlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Radioelektronika sanoati buyumlari hamda kompyuter va hisoblash texnikasi butlovchi buyumlarini ishlab chiqarish.

2. Yengil sanoat:

-tayyor ip gazlama va jun gazlamalar ishlab chiqarish;

-tayyor tikuvchilik, trikotaj, paypoq mahsulotlari va to'qimachilik galantereyasi ishlab chiqarish;

-terini qayta ishlash; poyabzal, tayyor ko'n-galantereya buyumlari ishlab chiqarish.

3. Ipakchilik sanoati - shoyi gazlamalar va ipakdan tayyor buyumlar ishlab chiqarish.

4. Qurilish materiallari sanoati - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 24-martdagi PF 358-sonli Farmoni la-ilovasida ko'rsatilgan qurilish materiallarining yangi turlarini ishlab chiqarish.

5. Parranda go'shti va tuxumini sanoat miqyosida yetishtirish.

6. Oziq-ovqat sanoati mahalliy xomashyodan sanoat miqyosida qayta ishlangan tayyor oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish (alkogolli, alkogolsiz ichimliklar va tamaki mahsulotlari bundan mustasno).

7. Go'sht-sut sanoati - go'sht va sut mahsulotlarining tayyor turlari, pishloq va sariyog' ishlab chiqarish.

8. Kimyo-farmatsevtika sanoati:

- dori-darmon vositalari ishlab chiqarish;

- sintetik kir yuvish vositalari, maishiy kimyo tovarlari ishlab chiqarish.

Prezidentimizning mamlakat iqtisodiyoti rivoji uchun o'ta muhim bo'lgan «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3594-son Farmoni ishlab chiqarish sohasiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya'ni jalb etish, yurtimizning eksport salohiyatini yanada yuksaltirishda muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilish bilan bir qatorda, iqtisodiyotni erkinlashtirish borasida qo'yilgan yana bir muhim qadamdir.

Qisqacha xulosalar

Xorijiy investitsiyalar O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish, eksport hajmini oshirishga imkon yaratayotganligiga amin bo'lish mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar orasida chet el investitsiyalarini o'z milliy iqtisodiyotiga jalb etishning raqobat shakli yildan-yilga kuchayib bormoqda. Shu bois, chet ellik investorlarga yaratilgan qulaylik qaysi davlatda ustun darajada bo'lsa, ya'ni foyda olish ehtimoli kattaroq bo'lsa, tabiiyki, ularning aynan o'sha davlat iqtisodiyotiga sarmoya kiritishga qiziqishi ortadi. Bu esa, bozor iqtisodiyotining nisbiy samaradorlik qonuniga mos keluvchi yechim hisoblanadi, ya'ni qayerda samara (foyda) olish imkoniyati nisbatan yuqori bo'lsa, tadbirkorlar o'sha yerdagi bozorga ko'proq intiladi.

Prezidentimizning mamlakat iqtisodiyoti rivoji uchun o'ta muhim bo'lgan «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3594-son Farmoni ishlab chiqarish sohasiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya'ni jalb etish, yurtimizning eksport salohiyatini yanada yuksaltirishda muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilish bilan bir qatorda, iqtisodiyotni erkinlashtirish borasida qo'yilgan yana bir muhim qadamdir.

Respublikamizda yaratilgan qulay investitsion muhitning asosiy omillari - respublikamizdagi qulay siyosiy barqarorlik, boy xomashyo resurslarining mavjudligi, qo'shma tadbirkorlikning huquqiy asosi yaratilganligidir.

Nazorat uchun savollar

1. Hozirgi kunda mamlakatimizda faoliyat ko'rsatuvchi xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar qanday imtiyozlar belgilangan?

2. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning birinchi bosqichida mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etish tadbirlarini amalga oshirishda qaysi tamoyillarga asoslanildi?

3. O'zbekistonda xorijiy investorlar qonuniy faoliyat natijasida olgan foydalari va boshqa daromadlarini istalgancha chet davlatga o'tkazishi mumkinmi?

4. Qo'shma korxonalar tashkil etishning ahamiyati qanday?

5. Xorijiy investorlar bilan qo'shma korxonalar tashkil qilish mamlakatimizga qanday ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi?

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 11-apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» Farmonining mohiyatini yoritib bering.

7. Imtiyoz olgan korxonalar shunday imtiyoz berilgan muddat tugashidan bir yil barvaqtroq faoliyatini to'xtatgan taqdirda foydani o'z mamlakatiga o'tkazishi mumkinmi?

8. O'zbekiston Respublikasining «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi Qonun asosida xorijiy investorlar qanday kafolatlarga ega bo'ladilar?

7-bob. XORIJIY INVESTORLAR UCHUN O'ZBEKISTON IQTISODIYOTINI JALB QILUVCHANLIGINI OSHIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

7.1. Xorijiy investitsiyalarni mamlakat iqtisodiyotiga jalb qilish uchun amalga oshirilayotgan ishlar

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning muntazam ravishda kengaytirib borilishi, uzoq muddatli investitsiyaviy qarzlarning va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi O'zbekistonda Inqirozga qarshi choralar dasturida yetakchi o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan 2009-yilning 12-martida tasdiqlangan dastur doirasidagi investitsiyaviy loyihalarni amalga oshirish uchun xalqaro moliyaviy tashkilotlar, ikki tomonlama shartnomalar va yetakchi xorijiy kompaniyalarning kreditlari va investitsiyalarni jalb etish ko'zda tutilgan edi. Hozirgi kunda umumiy qiymati 19 milliard dollardan ortiqroq bo'lgan 80 dan ziyod loyihalarni investitsiyalash va moliyalash bo'yicha aniq manbalar belgilanib, xorijiy sheriklar bilan shartnomalar imzolandi.

Uzluksiz makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sishning yuksak sur'atlarini ta'minlash, tuzilmaviy o'zgarishlarni izchil amalga oshirib borish, shuningdek, iqtisodiyotni hamda uning tayanch va ijtimoiy infratuzilmalarini bosqichma-bosqich modernizatsiyalashtirib borishni ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston iqtisodiy strategiyasi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ko'lamining yanada jadal o'sib borishiga zamin yaratadi.

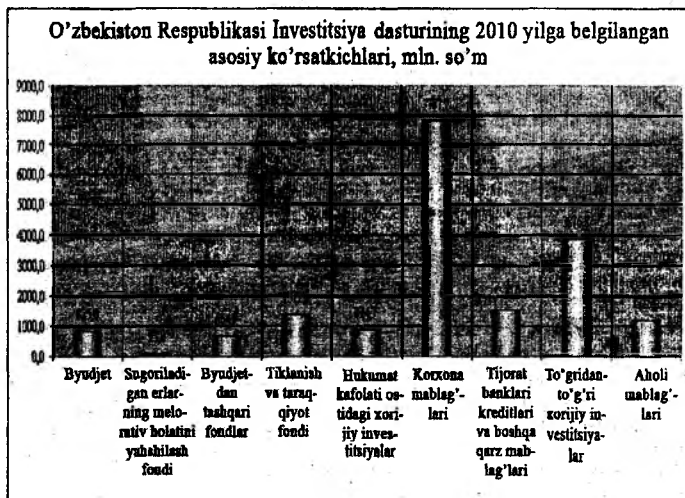
Umuman olganda, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida O'zbekiston iqtisodiyotining muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanishining asosida chuqur o'ylangan, O'zbekistonga xos xususiyatlar to'la hisobga olingan iqtisodiy islohotlarning o'ziga xos va o'zimizga mos modeli mujassam. Ushbu dasturning o'tgan 18 yil mobaynida izchil amalga oshirib kelinishi sobiq "Markaz»ga har tomonlama bog'lanib qolgan agrar, past texnologiyali va samarasiz iqtisodiy tuzilmaning diversifikatsiyalashgan, jahon bozoriga raqobatbardosh, keng darajada xilma-xil tayyor mahsulotlar bilan chiqayotgan, uzluksiz yuqori sur'atlardagi iqtisodiy yuksalishga moyil, jiddiy rasmiy omillar va benuqson kredit tarixiga ega bo'lgan zamonaviy iqtisodiyotga aylanishini ta'minlaydi.

Bu, o'z navbatida, inqirozning nafaqat salbiy oqibatlarini yumshatishga, balki O'zbekiston iqtisodiyotini yanada kuchli va bardoshli iqtisodiyotga aylantirishga qaratilgan inqirozga qarshi choralarning keng miqyosli kompleks dasturini ishlab chiqish hamda uni tezroq amalga oshirish imkonini berdi. Bunda esa eng hal qiluvchi vazifa - xorijiy investitsiyalar va uzoq muddatli investitsiyaviy kreditlarni jalb etish evaziga iqtisodiyotning ishlab chiqarish asosini tubdan modernizatsiyalash, uni texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashdan iborat.

Ma'lumki, moliyaviy maqsadlarni mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish yuqori likvidli raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish, iqtisodiyotning real sektorini jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy ta'siridan himoya qilish imkonini beradi. Mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun o'tgan 2009-yilda Prezidentimiz qarorlari asosida respublikada infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan bir qancha qaror va dasturlar

qabul qilinib, hayotga keng tatbiq etildi. Xususan, Investitsiya dasturi (2008-yil 2-oktabrdagi PQ-969-son), «Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili» davlat dasturi (2009-yil 26-yanvardagi PQ-1046-son), «Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish» dasturi (2009-yil 20-yanvardagi PQ-1041-son) hamda «Qo'shimcha infratuzilma obyektlarini qurish» dasturi (2009-yil 17-martdagi PQ-1073-son) shular jumlasidandir.

2010-yilda belgilab olingan investitsiya dasturida eng yuqori ko'rsatkich korxonalar mablag'lari hissasiga (42,6 foiz) to'g'ri kelishi, undan so'ng esa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (21,3 foiz)ni jalb etish orqali amalga oshirilishi rejalashtirilgan (7.1.1-rasm).

7.1.1-rasm.

Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari, aholi mablag'lari va Tiklanish va taraqqiyot mablag'lari hisobiga 2010-yilda jami investitsion mablag'larning 22,6 foizi to'g'ri kelishi nazarda tutilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, asosiy e'tibor korxonalar mablag'lari va bevosita xorijiy investitsiyalar hajmi ko'lamini oshirish va buning natijasida ishlab chiqarishning texnika va texnologik quvvatlarini modernizatsiyalash, mehnat unumdorligini oshirish orqali aholining yuqori daromad olishiga erishish, ularning oqibatida esa, mamlakat farovonligini yuksaltirish maqsad etib qo'yilgan.

Bu yo'nalishda aniq maqsadli ish olib borish nafaqat investitsiyalarni, balki eng avvalo, ilg'or texnologiya va nou-xaularni jalb etishni ko'zda tutadi. Ular esa O'zbekistonga jahon bozorida o'z mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish

imkonini beradi. Aytish joizkiki, jiddiy xorijiy investorlar uchun yaratilayotgan keng istiqbollar va imkoniyatlar hamda aniq bayon etilgan taraqqiyot ustuvorliklari yetakchi transmilliy kompaniyalar va korporatsiyalarning mamlakatimizga o'z investitsiyalarini olib kirishiga yuqori darajada intilishini ta'minlaydi. So'nggi yillarda jalb etilgan hamda izchil va yanada iqtisodiy o'sish, yangi yuqori texnologiyali ish o'rinlarini yaratish hamda aholi daromadi darajasini ko'tarishning ishonchli manbaiga aylangan uzoq muddatli investitsiyalar hajmi 35 milliard dollardan oshdi.

Hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlari bo'lgan neft-gaz va neft-kimyo sohaslarida «Xitoy milliy neft korporatsiyasi», Janubiy Afrikaning «Sasob», Malayziya'ning «Petronas», Koreya'ning «Lotte», «LG international», «SK» korporatsiyalari, Koreya milliy neft korporatsiyasi, Koreya milliy gaz korporatsiyasi, Rossiya'ning «Gazprom» va «Lukoil», Amerikaning «Texaco», Yaponiya'ning «Misui» va «Marubeni» korporatsiyalari, mashinasozlik sohasida – Amerikaning «Jeneral Motors», Germaniya'ning «MAN», Yaponiya'ning «Isuzu»; aviatsiya infratuzilmasi va multimodal logistika sohasida – Koreya'ning «Koreyan Eyr» va Yaponiya'ning «Mitsubisi»; oziq-ovqat va tamaki mahsulotlari ishlab chiqarish sohaslarida – Shveysariya'ning «Nestle», Angliya-Amerikaning «VAT», kimyo sohasida – Ispaniya'ning «Maksam»; to'qimachilik va engil sanoat sohaslarida – Koreya'ning «DEU interneyshnl», Hindistonning «Spenteks», Yaponiya'ning «Mitsubisi» va boshqa o'nlab xorijiy kompaniyalar, bank-moliya sektorida «Royal Bank of Scotland», «Koreya Taraqqiyot banki» va hokazolar yaqin sheriklar hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy investorlar bilan birgalikda faoliyat olib borayotgan qo'shma korxonalarining soni 4 mingdan oshdi.

Keng miqyosdagi investitsiyalar, rivojlanish maqsadlarida xalqaro moliyaviy institutlar bilan o'rnatilgan faol hamkorlik, xorijiy investorlar uchun imkoniyatlar izchil ravishda kengaytirilib borilishi ancha murakkab bo'lgan joriy yilda ham, kelgusi 2010-yilda ham O'zbekistondagi iqtisodiy o'sishni kamida 8,3 foiz darajasida belgilash va unga erishish imkoniyatini beradi. Bunday maqsadlarning asosli ekanligi eng obro'li xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan bir necha bor tasdiqlangan.

Shu o'rinda ichki investitsiyalardan foydalanish borasida ham mamlakatimizda talay ishlar amalga oshirilib kelinayotganligini ta'kidlab o'tish joizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 6-apreldagi 1090-sonli Qarori hamda mazkur qaror bilan tasdiqlangan «Aholi va xo'jalik subyektlarining bo'sh pul mablag'larini tijorat banklaridagi depozitlariga yanada jalb etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar kompleksi» doirasida bank tizimida bu borada olib borilayotgan ishlar yanada faollashdi.

Bugungi kunda ichki investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha:

- tijorat tuzilmalarini kafolatga bo'lgan talabini ta'minlash maqsadida kafolatgarov jamg'armalari tizimini shakllantirish;

- aholi bo'sh pul mablag'larini investitsion jarayonlarga jalb etish maqsadida qimmatli qog'ozlar bozorini yanada rivojlantirish, turli qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish (uy-joy sertifikatlari va uy-joy obligatsiyalari);

- ishlab chiqarishni tuzilmaviy-texnologik qayta qurishni jadallashtirish maqsadida markazlashgan kredit resurslarning bir qismini tez qoplaydigan investitsion loyihalarni moliyalashtirishga qaratish, shu jumladan kichik biznes obyektlariga yo'naltirish;

- investitsion loyihalarni moliyalashtirishning nokredit usullaridan bo'lgan lizing, franchayzing, faktoring kabilardan foydalanishni kengaytirish;

- investitsion loyihalarni sifatini oshirish, loyihalarni kapital qo'yilmalar samaradorligi talablariga mos kelishi maqsadida tijorat asosida doimiy ravishda faoliyat yuritadigan investitsion loyihalar ko'rgazmasini tashkil etish ishlari amalga oshirilib kelinmoqda.

Respublikamizga xorijiy investitsiya va kreditlarni jalb etish sxemasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 24-iyuldagi 927-sonli Qaroriga muvofiq amalga oshiriladi (7.1.2-rasm).

7.1.2-rasm. Respublikaga xorijiy investitsiya va kreditlarni jalb qilish sxemasi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 6-fevraldagi 578-sonli Qaroriga muvofiq xorijiy investitsiyalarni axborot bilan ta'minlash va ko'maklashish «O'zinfoinvest» agentligi xorijiy investorlarga axborot bilan qo'llab-quvvatlash hamda har taraflama ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan. Agentlik Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi huzuridagi yuridik shaxs huquqlariga ega bo'lgan mustaqil muassasadir.

«O'zinfoinvest» agentligi 3 ta yo'nalish bo'yicha xorijiy investitsiyalarni jalb etadi:

1) to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar: davlat investitsiya dasturi yig'ma ro'yxati loyihalari; hududiy investitsiya dasturi loyihalari; davlat kafolati ostida imtiyozli kredit mablag'larini jalb etish yig'ma ro'yxati; grant mablag'lari.

2) korxonalarining aksiyalar paketini istiqbolli xorijiy investorlarga taklif etish;

3) kimoshdi savdolariga mulkiy majmua sifatida qo'yilgan korxonalarni istiqbolli xorijiy investorlarga taklif etish.

Shuning bilan birga «O'zinfinvest» agentligi mahalliy tadbirkorlik subyektlariga xorijiy investorlarni topish, ularni O'zbekistonga taklif qilib muzokaralar tashkil etishga ko'maklashish, investorlarga respublika investitsion salohiyati, shuningdek soliq va qonunchilikdagi boshqa imtiyozlar to'g'risida ma'lumot beradi.

7.2. O'zbekiston iqtisodiyotini jalb qiluvchanligini oshirishning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investorlar sarmoyalarini jalb qilishga quyidagi shart-sharoitlar mavjuddir:

- chet ellik hamkorlarni jalb etish uchun soliq va bojxona imtiyozlari;
- siyosiy barqarorlik;
- qulay geografik joylashuv;
- mamlakatning muhim transport koridorlari tutashuvida joylashganligi;
- Markaziy Osiyoning markazida joylashganligi;
- mineral resurslar va qazilma boyliklarga boyligi;
- tasdiqlangan rezervlar 1,3 trln. AQSh dollariga teng;
- mamlakatning jami potentsial mineral resurslari 3,5 trln. AQSh dollariga teng;
- inson resurslari:
 - a) deyarli 100 foiz savodlilik darajasi;
 - b) ishchi kuchining mavjudligi.

Hozirda O'zbekiston iqtisodiyotiga o'zlashtirilayotgan chet el investitsiyalari ko'lami mintaqalarda mavjud eksport imkoniyatlariga (tabiiy-iqtisodiy, mehnat va ishlab chiqarish salohiyatlari) nisbatan ancha past darajada bo'lmoqda. Mavjud holat sababini qo'shni Afg'onistonda davom etayotgan fuqarolar urushi kabi tashqi omillar bilan izohlash mumkin. Ma'lumki, xorijiy sarmoyadorlar nafaqat mamlakatdagi ichki siyosiy barqarorlikni, balki qo'shni davlatlardagi mavjud holatni ham alohida e'tiborga oliadilar. Shu nuqtai nazardan qaraganda 2005-2008-yillarda iqtisodiyotga horijiy investitsiyalarni yo'naltirishda mavjud tashqi omillar sezilarli darajada salbiy ta'sir qildi. 2009-2010-yillar mobaynida ichki va tashqi sarmoya manbalarini jalb etish hisobiga iqtisodiy jihatdan yetarli rivojlanmagan mintaqalarda ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga erishiladi. Bu esa mavjud resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ta'minlagani holda, mintaqalarga chet el investitsiyalarini yanada keng miqyosda o'zlashtirishga imkon beradi. Pirovardida barcha mintaqalar o'z eksport imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda yuqori sifatli, raqobatbardosh hamda zamonaviy mahsulotlar bilan jahon bozorida munosib o'rin ola boshlaydi.

7.3. Xorijiy investitsiyalarni jalb etishga hududiy jihatdan yondashuv

Xorijiy investitsiyalarni jalb etishga hududiy jihatdan yondashuv Respublikaning har bir hududining rivojlanishini ta'minlashga imkon beradi.

Agarda xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar - Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlarida,

hamda Navoiy va Farg'ona vodiysi viloyatlarining qishloq hududlarida bo'lsa, u holda quyidagi soliqlardan to'liq ozod etiladi:

- yagona soliq to'lovi;
- daromad (foyda solig'i);
- mulk solig'i;
- infratuzilmani rivojlantirish solig'i.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida keskin farqlanishni oldini olish borasida ko'rilayotgan choralarga qaramasdan, hozirgi vaqtda XIKlarni tashkil etish va faoliyat yuritishida hududiy nomutanosibliklar kuzatilmoqda. Bu esa o'z navbatida eksport-import operatsiyalari hajmlarida katta farqlanishni yuzaga keltirmoqda. Andijon, Navoiy viloyatlari va Toshkent shahri eksport darajasi barqaror yuqori bo'lgan hududlarga kiradi. Mazkur 3ta hududda xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil etilgan yirik mashinasozlik, metallurgiya va to'qimachilik tarmoqlari korxonalari joylashganligi sababli ularda respublikaning barcha XIK eksportining 80% shakllantiriladi.

Hozirgi kunda ana shunday nomutanosibliklar yuzaga kelmasligi uchun har bir viloyatning investitsiya kiritilishi lozim bo'lgan iqtisodiyot tarmoqlari aniqlangan. (7.3.1-jadval)

Keyingi yillarda tashqi bozorlarga mahsulot chiqarish ulushlari past bo'lgan hududlarda ham eksport salohiyati o'sishida ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan. Eksport o'sishi indeksining respublika bo'yicha o'rtacha darajasidan yuqori bo'lgan ko'rsatkichlar Jizzax (3,5 marotabaga), Qashqadaryo (1,7 marotabaga), Surxondaryo (3,4 marotabaga), Sirdaryo (2,6 marotabaga) va Xorazm (2,8 marotabaga) viloyatlarida qayd etilgan. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida eksportning jadal o'sishi hisobiga eksport ulushi 1 foizdan kam bo'lgan hududlar soni kamaygan.

Mamlakatimiz va uning alohida hududlari iqtisodiyoti samaradorligi bevosita investitsiya siyosatining tavsifi va miqyoslariga bog'liq. Investitsiyalar respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi hududiy tafovutlar va nomutanosibliklarni qisqartirishning muhim vositasi bo'lib, ulardan maqsadga muvofiq foydalanish hududlarda mavjud tabiiy-iqtisodiy va mehnat resurslaridan samarali foydalanishga va shu orqali iqtisodiyotning hududiy tarkibini takomillashtirishga imkon beradi.

Hozirgi kunda Surxondaryo, Jizzax va Namangan kabi ba'zi viloyatlar va ko'plab qishloq tumanlari budjetlarining dotasiyada qolib ketayotgani, ya'ni respublika budjeti hisobidan ta'minlanayotgani birinchi navbatda mazkur hududlarda zamonaviy korxonalar, kichik biznes sohasi, savdo tarmoqlari, umuman infratuzilmani rivojlantirishga e'tibor berilmayotgani bilan bog'liq, deb aytishga barcha asoslarimiz bor. Jizzax va Qashqadaryo, Navoiy, Namangan va Surxondaryo viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham ahvol bundan yaxshi emas.

O'zbekiston hukumati tomonidan mamlakat va uning hududlari iqtisodiyotini tizimli qayta qurishning muhim omili sifatida chet el investitsiyalarni ushbu jarayonga faol jalb qilishga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Iqtisodiy o'sishga erishish uchun nafaqat investitsiya hajmini ko'paytirish, balki ular yo'nalishini va tuzilmasini to'g'ri tanlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalash uchun shunday ishlab chiqarish turlari va korxonalarni tanlash zarurki, ular tezda o'zini qoplab, yuqori darajada iqtisodiy va texnologik samara berish lozim.

Viloyatlarning yetakchi tarmoqlari va potensial investitsiya takliflari (2008-yil)

Viloyatlar	Mavjud yetakchi va ilg'or tarmoqlar	Xorijiy investitsiya kiritilishi mo'ljallangan ustuvor tarmoqlar	Investitsiyalar hajmi (mln. AQSh doll.)
Andijon	Qishloq xo'jaligi, avtomobil sanoati, mashinasozlik, to'qimachilik, turizm	To'qimachilik Ipakchilik Kimyo Oziq-ovqat	5,0 3,0 3,0 3,0
Buxoro	Neft va gaz, to'qimachilik, qurilish materiallari, turizm	To'qimachilik Qurilish materiallari	150,0 2,0
Farg'ona	Qishloq xo'jaligi, neft-gaz, kimyo (neft kimyosi), to'qimachilik, mashinasozlik, oziq-ovqat, qurilish materiallari, turizm	To'qimachilik Ipakchilik Oziq-ovqat	20,0 2,0 10,0
Jizzax	Qishloq xo'jaligi, kimyo, mashinasozlik	Qurilish materiallari Oziq-ovqat Kimyo Energetika	400,0 2,0 5,0 60,0
Qoraqalpog'iston	Energetika, neft kimyosi, kimyo, kon-metallurgiya	To'qimachilik	8,0
Xorazm	Qishloq xo'jaligi, engil, oziq-ovqat, qurilish materiallari, mashinasozlik, turizm	To'qimachilik Gilamchilik	150,0 50,0
Namangan	Qishloq xo'jaligi, engil, to'qimachilik, mashinasozlik	To'qimachilik Ipakchilik Qurilish materiallari Oziq-ovqat	10,0 15,0 10,0 10,0
Navoiy	Kon-metallurgiya, kimyo, qurilish materiallari, mashinasozlik, to'qimachilik	Kimyo Qurilish materiallari, Energetika To'qimachilik	170,0 100,0 250,0 10,0
Samarqand	Qishloq xo'jaligi, xalq iste'mol tovarlar ishlab chiqarish, to'qimachilik, mashinasozlik, qurilish materiallari, kimyo, elektrotexnika, turizm	To'qimachilik Oziq-ovqat Kimyo	20,0 30,0 30,0
Sirdaryo	Qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat, to'qimachilik, engil sanoat, turizm	To'qimachilik Mebel Farmasevtika Energetika	4,0 9,0 4,0 20,0
Surxondaryo	Qishloq xo'jaligi, neft va gaz, qurilish materiallari, engil sanoat, oziq-ovqat, mashinasozlik, turizm	To'qimachilik Oziq-ovqat Toq'-kon sanoati	25,0 9,0 15,0
Toshkent shahri	To'qimachilik, yengil, kimyo, farmasevtika, qurilish mater., turizm, oziq-ovqat, mashinasozlik	Elektrotexnika Mashinasozlik, To'qimachilik Qurilish materiallari, Kimyo Farmasevtika	16,0 50,0 25,0 100,0 6,0 1,0
Toshkent viloyati	Yengil sanoat, rangli metallar, qurilish mater, kimyo, yoqilg'i-energetika	Oziq-ovqat, Kimyo Rangli metallurg, Toq'-kon va energetika Farmasevtika	15,0 10,0 50,0 72,0 600,0 15,0
Qashqadaryo	Qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, neft-gaz, qurilish mater., mashinasozlik, yengil, oziq-ovqat	To'qimachilik Oziq-ovqat Toq'-kon sanoati	100,0 10,0 13,0

Manba: www.uzinfoinvest.uz.

Bunday holatda investitsiyaning tezda qaytarilishi va qanchalik samaradorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu investitsion jarayonni jonlantirish uchun turtki berish, keyinchalik esa investitsiyalash uchun afzal tarmoqlar va xo'jalik yuritish subyektlarini tanlashga imkoniyat yaratish mumkin.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotining shakllanishi hududlarda qulay investitsiya muhitini, bir qator makroiqtisodiy omillarini keskin darajada kuchaytirilishini taqozo etadi. Bu sohada ro'y berayotgan jarayonlar voqealarning shiddatli almashinuvi bilan izohlanadi. Hududlarning iqtisodiy o'sishini va qulay investitsiya muhitini yaratish va qo'llab-quvvatlash, jadallashtirishda hal qiluvchi rolni ishlab chiqarish investitsiyalari o'ynashi kerak.

Faqat investitsiyalar bazasidagina asosiy kapitalni yangilash hamda shu asosda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va sifatini yaxshilash evaziga mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Biroq bu hozirgi yuksak darajada integratsiyalashgan xo'jalik sharoitida davlatning muvofiqlashtiruvchi roli obyektiv ravishda ancha salmoqli bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan investitsiya muhitni yaxshilashda barcha hududlarga olib kelayotgan investorlar faoliyatiga davlatning faol aralashuviga yaqin yillar mobaynidagi makroiqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida qarash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu esa strategik maqsad – hududlar iqtisodiy o'sishini ta'minlash uchun amalga oshirilmog'i, bu raqobatbardoshlik va hudud iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi mezonlariga javob berishi lozim. Strategik maqsadga erishish qulay investitsion muhitni yaratish asosida ta'minlanishi mumkinki, investitsiya jarayonlarini davlat yo'li bilan makro boshqarib turish bunday rejalab turishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Hududlardagi investitsiya muhitini shakllantirishning hozirgi bosqichi iqtisodiy o'sish yo'liga o'tib olish bilan izohlanadi. Bunday o'sish alohida investitsiya siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishni talab etadiki, u taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasiga, investitsiya resurslari va chet el investitsiyalarini jalb qilish sifatida mablag'lardan foydalanishning mavjud imkoniyatlariga taya'nishi lozim bo'ladi. Chet el investitsiyalarini jalb etmay turib, hozirgi zamon talablariga javob beradigan ishlab chiqarishning tashkil etilishini ta'minlash mumkin emas.

Hududlar investitsiya jarayonlarini izga solib turishning iqtisodiy asoslarini yaratish, ishlab chiqilgan siyosatni amalga oshirishga imkon tug'diruvchi shart-sharoitni ta'minlash investitsiya siyosatining muhim vazifalaridan biri bo'lib, hududlarda qulay investitsiya muhitini yaratishga aynan shu yo'l bilan erishish mumkin.

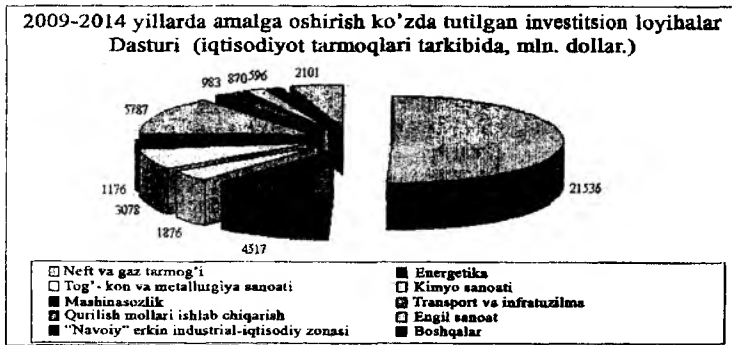
Respublika hududida investitsiya muhit bilan o'zaro bog'langan amalga oshirish jarayoniga qaratilgan subyektlar tarkibiy o'zgartirishlar strategiyasi ma'nosini chuqur anglab olishlari, globallashtirish, iqtisodiyotlarning xalqaro raqobat va o'zaro hamkorligi natijalarini, mamlakat hududlari taraqqiyoti va hududlar korxonalarining xalqaro bozorlarga chiqish istiqbollarini oldindan ko'ra bilishlari kerak. Bularniig hammasi investitsiya muhitini faol ta'minlashda ishlab chiqish, tanlab olish, amalga oshirish va ularni ichki manbalar hamda tashqaridan jalb qilinadigan mablag'lar hisobidan moliyalashtirish istiqbollarini belgilashda asosiy o'rinda turadi.

7.4. Strategik ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni amalga oshirishda investitsiyalarning o'ri

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hukm surayotgan ayni damda, iqtisodiyotning real sektor korxonalarini, shu bilan birga infratuzilma obyektlari rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida investitsiya mablag'liarni topish va ularni maqsadli yo'naltirish muhim omillardan biriga aylanmoqda.

O'tgan 2009-yilda Inqirozga qarshi choralar dasturini amalga oshirishda investitsiyalarni jalb etish, avvalo, ichki manbalarni safarbar etish hisobidan iqtisodiyotimizning muhim tarmoqlarini jadal modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, transport kommunikatsiyalarini yanada rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini barpo etish hal qiluvchi ustuvor yo'nalishga aylandi.

2009-2012-yillarga mo'ljallab qabul qilingan Inqirozga qarshi chora-tadbirlar dasturida nazarda tutilgan asosiy yo'nalishlarning uchinchi bo'limi «Iqtisodiyotning real sektori sohasida resurs bazasini kengaytirish va investitsiya faolligi o'sishini ta'minlash choraiari»ga qaratilgan bo'lib, birgina 2009-yilning o'zidayoq dastur ijrosini ta'minlash, ya'ni tijorat banklari tomonidan korxonalarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirish uchun jami 2,4 trln. so'm miqdorida yoki 2008-yilga nisbatan 1,6 barobarga ko'p investitsion kreditlar ajratildi.

7.4.1-rasm.

Xususan o'tgan 2009-yilda investitsiya dasturi va texnik modernizatsiyalash bo'yicha tarmoq dasturlari doirasida 690 ta investitsiya loyihasi amalga oshirilib, shulardan 303 tasi muvaffaqiyatli yakunlandi. Yil davomida iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalarning umumiy hajmi 8,2 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, bu o'tgan 2008-yilga nisbatan qariyb 24,8 foizga ko'p ekanligidan dalolatdir. Jalb etilgan

xorijiy investitsiyalarning hajmi 68 foizga o'sdi, ularning asosiy qismi to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalarni tashkil etdi.

2009-2014-yillarda amalga oshirish ko'zda tutilgan investitsion loyihalar Dasturini to'liq amalga oshirish uchun barcha moliyaviy manbalar hisobidan jami 42,5 mlrd. dollar miqdorida mablag' ajratilishi ko'zda tutilgan.

2010-yilda mamlakatimizda muhim strategik loyihalarni amalga oshirish uchun 3 milliard AQSh dollaridan ziyod yoki o'tgan yilga nisbatan 30 foiz ko'p xorijiy investitsiyalar jalb qilinishini va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 46 foizga oshishi rejalashtirilayotganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunday yirik loyihalarni amalga oshirish uning ichki resurslarini 2007-yilda tashkil etilgan Tiklanish va taraqqiyot fondi mablag'i evaziga moliyalashtirilishi ko'zda tutilmoqda. Buning asosiy, ya'ni infratuzilma obyektlarini rivojlantirish uchun ajratilishi belgilanayotgan investitsiyalarga urg'u berilayotganligidan asosiy maqsad – infratuzilmani rivojlantirish orqali aholi yashash sharoitlarini yanada yaxshilash, turmush darajasini oshirish va xalq farovonligini ta'minlashga erishishdan iboratdir. Bugungi kunda faqatgina mazkur jamg'arma mablag'lari emas, balki to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, xalqaro moliya institutlari va korxonalar mablag'larini jalb qilish yo'li bilan iqtisodiyot tarmoqlarini bosqichma-bosqich modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash ishlari ham amalga oshirilmoqda.

Qisqacha xulosalar

Mamlakatimiz va uning alohida hududlari iqtisodiyoti samaradorligi bevosita investitsiya siyosatining tavsifi va miqiyoslariga bog'liq. Investitsiyalar respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi hududiy tafovutlar va nomutanosibliklarni qisqartirishning muhim vositasi bo'lib, ulardan maqsadga muvofiq foydalanish hududlarda mavjud tabiiy-iqtisodiy va mehnat resurslaridan samarali foydalanishga va shu orqali iqtisodiyotning hududiy tarkibini takomillashtirishga imkon beradi.

Hududlardagi investitsiya muhitini shakllantirishning hozirgi bosqichi iqtisodiy o'sish yo'liga o'tib olish bilan izohlanadi. Bunday o'sish alohida investitsiya siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishni talab etadiki, u taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasiga, investitsiya resurslari va chet el investitsiyalarini jalb qilish sifatida mablag'lardan foydalanishning mavjud imkoniyatlariga taya'nishi lozim bo'ladi. Chet el investitsiyalarini jalb etmay turib, hozirgi zamon talablariga javob beradigan ishlab chiqarishning tashkil etilishini ta'minlash mumkin emas.

Hududlar investitsiya jarayonlarini izga solib turishning iqtisodiy asoslarini yaratish, ishlab chiqilgan siyosatni amalga oshirishga imkon tug'diruvchi shart-sharoitni ta'minlash investitsiya siyosatining muhim vazifalaridan biri bo'lib, hududlarda qulay investitsion muhit yaratishga aynan shu yo'l bilan erishish mumkin.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hukm surayotgan ayni damda, iqtisodiyotning real sektor korxonalari, shu bilan birga infratuzilma obyektlari rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida investitsiya mablag'larni topish va ularni maqsadli yo'naltirish muhim omillardan biriga aylanmoqda.

Nazorat uchun savollar

1. Xorijiy investorlar uchun O'zbekiston iqtisodiyotini jalb qiluvchanligini oshirishning asosiy yo'nalishlarini sanab bering.

2. Hozirda O'zbekiston iqtisodiyotiga kiritilayotgan chet el investitsiyalari ko'lamini qanday holatda ?

3. O'zbekiston Respublikasida valuta operatsiyalarini rivojlantirish muammolari nimalardan iborat ?

4. O'zbekiston Respublikasida qanday valuta cheklanishlari mavjud ?

5. Valuta operatsiyalarini va valuta bozorini rivojlantirishdagi o'zgarishlar mohiyatini yoritib bering.

6. Xorijiy investitsiyalarni jalb etishga hududiy jihatdan yondashuv qanday imkoniyatlarni beradi ?

7. Hududlarning ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishida keskin farqlanishni oldini olish borasida xorijiy investitsiyalar qanday ahamiyatga ega?

8. Hududlar iqtisodiyotining samaradorligini oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning o'ziga xos qanday jihatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq ?

8-bob. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI XORIJIY INVESTITSİYALAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH MASALALARI

8.1. Mamlakatimizning eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasi eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotini rivojlantirish, shuningdek, tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining eksport faoliyatini takomillashtirish iqtisodiy qayta qurishning hozirgi bosqichida muhim hisoblanadi. Shu bilan birga O'zbekiston oldida mamlakatning xomashyo tovarlari eksportiga qaramligini pasaytirish, import va eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish hamda qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan tovarlar eksportini jadallashtirish kabi masalalar turibdi.

Ba'zi mamlakatlar va chet el iqtisodchilarning fikriga ko'ra, eksportni mo'ljal qilib tashqi savdoni rivojlantirish xomashyo bo'lmagan tovarlar eksport ulushini oshirishga asos bo'lishi mumkin. O'zbekiston ko'p afzalliklarga ega ekanligi umuman tan olingan, ularning ba'zilari quyidagicha:

- mineral xomashyo ko'p turlarining boy sanoatbop turi;
- ko'pgina qishloq xo'jalik o'simliklarini yetishtirish uchun qulay, shuningdek issiqlik va elektr energiyasini tejash imkonini beruvchi tabiiy iqlimiy sharoit;
- turizm va tadbirkorlikning turdosh xillarini rivojlantirish imkonini yaratuvchi butun olamga dong'i ketgan boy madaniy va tarixiy meros;
- yuqori malaka bilan birga nisbatan arzon ishchi kuchi;
- salmoqli ilmiy salohiyat va amaliy tadqiqotlarning yuqori darajasi;
- rivojlangan infratuzilma va boshqalar.

Biroq, mamlakatning solishtirma afzalliklarini baholash kompleks reyting usuli qo'llanishini talab etadi. Oddiyroq shaklda solishtirma afzalliklar ishlab chiqarish xarajatlarining nisbati yoki shunday o'xshash tovarlarning jahon bozoridagi narxlari nisbati bo'yicha chamlalanishi mumkin. Standart usul ekspert chamlash asosida O'zbekistonning raqobatbardoshlik darajasi (xarajatlar bo'yicha, mahsulot sifati omili hisobga olinmagan holda) bo'yicha solishtirma afzalliklari eksportning tovar guruhlari bo'yicha shartli ravishda raqobatbardosh, raqobatbardoshga yaqin va hozirgi paytda raqobatbardosh bo'lmagan tovarlar guruhlarga tasniflash mumkin.

Shuningdek, raqobat muhitini yaratish mamlakat eksport imkoniyatlarini o'stirish va yanada rivojlantirish uchun eng muhim shart hisoblanadi. Bir qator mamlakatlar va chet el iqtisodchilarining fikriga ko'ra, mamlakat ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagilar shart:

- xo'jalik faoliyatining barcha subyektlari uchun teppa-teng sharoitlarni yaratish, ya'ni har qanday imtiyozlar barcha tarmoqlarga taalluqli bo'lishi shart;
- resurslarning mobilligini oshirish, eng avvalo bank tizimi samaradorligini oshirish orqali sarmoya'ni erkin o'tishini ta'minlash, shuningdek, tovar – xom ashyo resurslari bozorini erkinlashtirish va ma'muriy boshqarishdan voz kechish va xomashyo tovarlarini sanoat ishlab chiqarish va eksport uchun taqsimlash;
- mahsulotlar importiga chegaralangan tarzda yo'l qo'yilishi bilan birga

texnologik zanjir bo'ylab narxlarning oshishiga olib kelayotgan yuqori narxlarni yakka tarzda saqlab turish amaliyoti saqlanib kelayotgan konsernlar, assotsiatsiyalar, xoldinglar va milliy kompaniyalar tizimini monopoliyadan chiqarish;

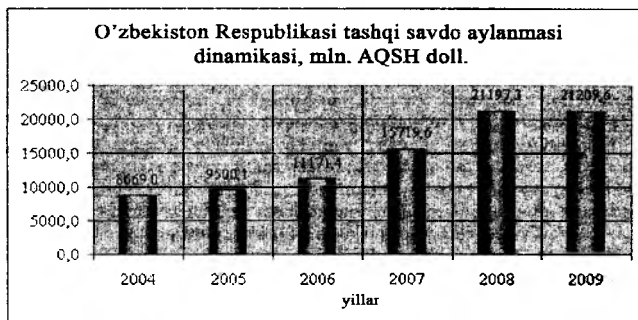
- soliq tizimi va uni ma'muriylashtirishni takomillashtirish;
- tashqi savdoni erkinlashtirish.

Ayniqsa qayta ishlash sohalarining eksportini rivojlantirish xorijiy mamlakatlar bozoriga chiqish imkoniyatlariga ham yuqori darajada bog'liq. Xomashyo eksporti amalda xorijiy bozorlarga chiqishda to'siqlarga uchramagan bir sharoitda tayyor tovarlar eksporti xorijiy mamlakatlarda ko'pincha tarif va notarif to'siqlarga duch keladi.

Bugungi kunda mamlakat eksportini rivojlantirishning asosiy muammolaridan biri importga nisbatan tarif va notarif proteksionizmning yuqori darajada mavjudligidir. Ayni vaqtda yuqori savdo to'siqlari nafaqat iste'mol tovarlarini (pirovardida foydalanish uchun tovarlarni) import qilishni, shu bilan birga ham eksportga, ham ichki bozorga yo'naltirilgan milliy ishlab chiqarishlarni rivojlantirish zarur bo'lgan oraliq tovarlar importini ham cheklab qo'yadi. Bundan tashqari, ichki bozorda tashqi raqobatni cheklash iqtisodiy resurslarni samarasiz taqsimlash uchun omil yaratadi. Natijada o'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda importdan himoya qilingan tarmoqlarning nisbatan raqobatbardoshlik qobiliyati pasayib ketadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarga va investorlarga barqaror sharoit va qo'llab-quvvatlashni ta'minlab beradigan, odilona raqobat rivojlanishiga yordam beradigan va suiste'molning oldini oladigan qulay sharoitni yaratish eksportni rivojlantirish va diversifikatsiya qilish va oqibatda iqtisodiy o'sishning zarur sharti hisoblanadi.

O'tgan yillar mobaynida eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar iqtisodiyotimizning eksport salohiyatini yuksaltirish, tashqi savdo tarkibida ijobiy siljishlarga erishish, uning hajmini barqaror o'stirish imkonini bermoqda (8.1.1-rasm).

8.1.1-rasm.

Ma'lumotlardan ko'rinadiki, respublikamiz tashqi savdo aylanmasi muttasil o'sib bormoqda. Xususan, bu ko'rsatkich 2009-yilda 21209,6 mln. AQSh dollarini tashkil etib, 2005-yilga nisbatan 2,23 marta, 2008-yilga nisbatan 0,06 foizga o'sdi. Bu eksport hajmi 2,4 foizga o'sgani holda import hajmining 2,74 foizga kamayishi natijasida ro'y berdi.

Ayni chog'da, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining ta'sirida ko'pchilik mamlakatlarda eksport hajmining keskin qisqarishi kuzatilmoqda. Jumladan, 2009-yilda eksport hajmlarining qisqarishi Rossiya Federatsiyasida 44,2 foizni, Ukrainada 48,7 foizni, Qozog'istonda 47,7 foizni tashkil etdi.

Eksport diversifikatsiyasi, ya'ni xorijga sotilayotgan tovar va xizmatlar nomenklaturasining kengayishi, jami eksportda alohida tovar yoki xizmat turi (ayniqsa, xomashyo) ulushining katta bo'lishiga barham berilishi, mahsulotlarimiz eksport qilinayotgan mamlakatlar geografiasini kengaytirish eksport hajmining barqaror bo'lishini ta'minlaydi, milliy iqtisodiyotning tashqi bozordagi salbiy o'zgarishlarga ta'sirchanligi darajasini pasaytiradi.

Eksport tarkibida bir yoki bir necha tovarlar ulushining sezilarli darajada ortib ketishi bu tovarlar narxi pasaygan yoki ularga tashqi talab qisqargan holatlarda eksportchi korxonalarini og'ir ahvolga solib qo'yishi mumkin. Buning natijasida eksport hajmining qisqarishi valuta tushumlarining kamayishi, tashqi savdo balansining yomonlashuvi va korxonalar moliyaviy ahvolidning tanglikka yuz tutishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, eksport umumiy hajmining kam sonli davlatlarga bog'lanib qolishi ham qaltis holat hisoblanadi.

Prezidentimiz tomonidan ma'ruzada ilgari surilgan tayyor raqobatbardosh mahsulotlar eksportini faol oshirish va bu mahsulotlar yetkazib beriladigan mamlakatlar geografiasini yanada kengaytirish vazifasini amalga oshirish eksport hajmini barqaror o'stirish, tashqi bozordagi o'zgarishlar ta'sirida uning hajmi keskin kamayishi xavfini bartaraf etish imkonini beradi.

Eksport qilinayotgan tovarlarni diversifikatsiya qilish, ularni import qiluvchi mamlakatlar geografiasini kengaytirish bu mamlakatlardan biri yoki bir guruhning iqtisodiyotida muammolar ro'y berganda ham eksport hajmining keskin pasayib ketishiga yo'l qo'ymaslik imkonini beradi.

2000-2009-yillar davomida eksport va importni diversifikatsiya qilish, uning tarkibini takomillashtirish borasidagi chora-tadbirlar natijasida mamlakatimiz eksportining tovar tarkibida ijobiy siljishlar ro'y berdi (8.1.1-jadval).

Xususan, boshqa tovarlar pozitsiyalari bo'yicha eksport hajmining jadal o'sishi paxta tolasining jami eksportdagi ulushini 2000-yildagi 27,5 foizdan, 2008-yilda 9,3 foizga, 2009-yil yakunlariga ko'ra esa 8,6 foizgacha pasayishiga olib keldi.

2000-2009-yillarda respublikamiz importi tarkibida ham ijobiy siljishlar ro'y berdi.

O'zbekiston eksportining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000-yil	2005-yil	2008-yil	2009-yil
Eksport jami (mln. AQSh doll.)	3267,6	4853,0	11493,3	11771,3
Eksport jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Shu jumladan (jamiga nisbatan foizda):				
Paxta tolasi	27,5	19,1	9,3	8,6
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	2,9	5,3	5,6	5,0
Qora va rangli metallar	6,6	9,2	7,0	5,0
Mashina va uskunalar	3,4	8,4	7,6	2,9
Oziq-ovqat mahsulotlari	5,4	3,8	4,5	6,0
Energiya resurslari	10,3	11,1	24,7	34,2
Xizmatlar	13,7	12,2	10,4	8,8
Boshqalar	30,2	30,5	30,9	29,5

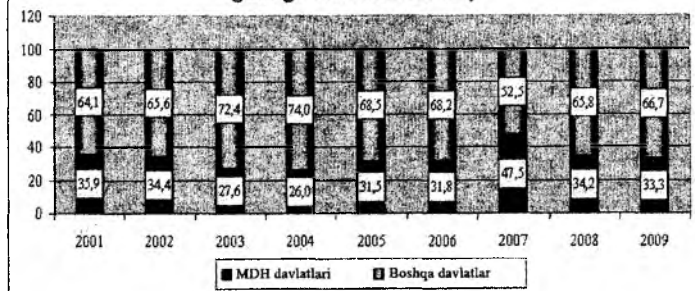
Mamlakatni modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish tadbirlarining keng miyosda amalga oshirilishini ta'minlash jami import hajmida mashina va uskunalar importi ulushining jadal o'sishiga olib keldi (8.1.2-jadval).

O'zbekiston importining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000 -yil	2005-yil	2008-yil	2009-yil
Import jami (mln. AQSh doll.)	2944,5	4091,3	9704,0	9438,3
Import jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Shu jumladan (jamiga nisbatan foizda):				
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	13,6	13,6	11,6	11,1
Qora va rangli metallar	8,6	10,3	7,7	6,3
Mashina va uskunalar	35,4	43,3	52,4	56,5
Oziq-ovqat mahsulotlari	12,3	7,0	8,3	9,0
Energiya resurslari	3,8	2,5	4,6	5,3
Xizmatlar	8,5	10,4	4,4	4,4
Boshqalar	17,8	12,9	11,0	9,2

Tashqi savdo aylanmasi, xususan eksportning geografik tarkibida MDH mamlakatlarning ulushi 2009-yil yakunlariga ko'ra 33,9 foizni tashkil etdi (8.1.2-rasm). 2009-yilda mamlaktimiz korxonalarini eksportining 21,0 foizi Rossiya Federatsiyasi, 7,2 foizi Ukraina, 6,2 foizi Qozog'iston hissasiga to'g'ri keldi.

O'zbekiston eksportining davlatlararo tarkibi (jamiga nisbatan foizda)

8.1.2. –rasm.

Uzoq xorij davlatlariga qilingan eksportning jami eksportdagi ulushi 2008 yilda 65,8 foizni, 2009 yilda esa 66,7 foizni tashkil etdi. Bu mamlakatlar bo'yicha mamlakatimiz eksportining diversifikatsiyalashuv darajasi nisbatan chuqurroq bo'lib, 2009-yil ma'lumotlariga ko'ra faqat Xitoy (9,7 %), Shveysariya (7,9 %), Afg'oniston (3,3 %), Turkiya (3,2 %), Eron (2,7 %), Germaniya (2,2 %), AQSh (1,7 %) ning mamlakatimiz eksportidagi ulushi 1 foizdan yuqoridir.

Xorijiy davlatlarda mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan, yoki ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish mumkin bo'lgan mahsulotlarga bo'lgan talabni o'rganish, bunday tovarlar bozorlariga kirib borish va raqobat qilish strategiyasini ishlab chiqish eksport qilinayotgan tovarlar sonini va mamlakatlar geografiasini kengaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jahon bozorlarida korxonalar mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlashda quyidagi chora-tadbirlarning amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etadi:

- eksport qiluvchi korxonalarga mahsulot tayyorlash va sotish xarajatlarini kamaytirishda ko'maklashish;
- ularni tashqi bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar, istiqbolli bozorlar, raqobatchilar to'g'risida olib borilgan tadqiqotlar natijalari bilan tanishtirish;
- transport-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish;
- yangi transport yo'laklarini ochish orqali transport xarajatlarini kamaytirish va h.k.

Bu borada har bir tarmoq uchun ishlab chiqilishi ko'zda tutilayotgan 2010-2012-yilga mo'ljallangan tayyor mahsulotni yangi tashqi bozorlarga chiqarish bo'yicha maxsus dasturlarda eksport hajmini oshirish, eksport qilinadigan yuklarni tashish

tizimini takomillashtirish, eksportchi korxonalarni marketing, moliya va tashkiliy-huquqiy qo'llab-quvvatlash masalalari o'z aksini topadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, eksport hajmini oshirish, uning tarkibini takomillashtirish, umuman tashqi savdo aylanmasini divesifikatsiya qilish iqtisodiyotimiz tarkibiy tuzilishida sifat o'zgarishlariga erishish, uning raqobatbardoshligini oshirish orqali iqtisodiy yuksalish va aholi turmush farovonligini yanada ko'tarish maqsadlariga xizmat qiladi.

Bugungi kunda eksportni rivojlantirish bu makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, investitsiya faoliyatini rag'batlantirishga yo'naltirilgan davlatning unumiy iqtisodiy siyosatning ajralmas bir qismidir.

Eksport salohiyatini yuksaltirish, uning hajmini oshirish, tarkibini takomillashtirish, geografiyasini kengaytirish muhim va dolzarb vazifadan biri bo'lib, bir vaqtning o'zida O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning eng murakkab vazifalari qatoriga kiradi.

Ma'lumki, mintaqalar eksport salohiyati samaradorligani oshirish ko'p jihatdan jahon xomashyo bozoridagi talab va taklif jarayonlariga uzviy bog'liqdir. Jahon bozorida kuzatilayotgan talab-ehtiyojlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston mintaqalari eksport salohiyatining yaqin istiqboldagi rivojlanishi kimyo, rangli metallurgiya sanoat mahsulotlari, shuningdek, mashina-jihozlar va chuqur qayta ishlangan qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksport hajmining keskin ortishiga bog'liq bo'lib qoladi. Chunki oxirgi o'n yilliklarda jahon bozorida aynan shu mahsulotlarga nisbatan barqaror narx va doimiy talab kuzatilmoqda. Shu bois mustaqillikning dastlabki yillarida ishlab chiqilgan Davlat eksport siyosati 2008-2010-yillarda ham saqlanib qoladi va mazkur siyosat mintaqalar eksport salohiyatini yanada rivojlantirishga qaratilgan huquqiy hamda iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltiriladi. Bu esa mintaqalarda mavjud tabiiy-iqtisodiy va ishlab chiqarish salohiyatidan oqilona foydalanish hisobiga chuqur qayta ishlangan, raqobatga chidamli mahsulotlar ishlab chiqarishga imkon beradi hamda eksportbop mahsulotlar turining keskin ortishiga olib keladi.

Mintaqalar eksport salohiyatining kengayishida yoqilg'i-energetika majmuasi ulkan istiqbollari ochadi. Yaqin kelajakda mavjud neft-gaz zaxiralaridan samarali foydalanish hisobiga Buxoro, Qashqadaryo va Farg'ona viloyatlari eksport salohiyati sezilarli darajada ko'tarildi. Jumladan, Buxoro viloyatida chet el investorlari (Fransiya va Turkiya) bilan hamkorlikda 1996-1998-yillar davomida neftni qayta ishlash zavodining birinchi bloki ishga tushirildi. Ushbu zavodning quvvati yiliga 2 mln. tonna gaz kondensati va 5 mln. tonna neft mahsuloti ishlab chiqarishga mo'ljallangan.

Respublikamizda 2009-2010-yillarda uglevod ishlab chiqarishda asosiy xomashyo hisoblangan neft-gaz kondensati hajmini oshirish va mahsulotni qayta ishlash hisobiga eksport hajmini yanada kengaytirish mo'ljallanmoqda. Shu bois neft va gaz kondensati ishlab chiqarish hisobiga Farg'ona va Qashqadaryo viloyatlari eksport hajmida chuqur tarkibiy o'zgarishlar bo'lishi kutilmoqda. Hozirda ushbu mintaqalar hududida Farg'ona va Oltiariq neftni qayta ishlash zavodlari hamda Sho'rtan va Muborak gazni qayta ishlash majmualari mavjud. Respublikamizda

yuksak texnika va texnologiyalarni jalb etish asosida qora metallurgiya sanoatini rivojlantirish istiqbollari mavjud.

Mintaqalarda rangli metallurgiya sanoatini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar mavjud. Bu esa xorijiy investitsiyalarni keng jalb etishda ulkan istiqbollar ochadi. Jumladan, Samarqand (Ingichka, Qo'ytosh, Yaxton), Jizzax (Ugat) hamda Navoiy (Sariqtog', Sautbas) viloyatlarida volfram xomashyosiga o'ta boy zaxiralar mavjud. Shuningdek, Jizzax va Surxondaryo viloyatlaridagi Uchquloch va Xavdiza konlarida qo'rg'oshin, rux rudasi qazib olishni 2 barobarga oshirish imkoniyati mavjud. Rangli metallurgiya sanoati bo'yicha eksport salohiyatini yuksaltirishda asosiy muammolardan biri mineral xomashyo zaxiralaridan foydalanishda zamonaviy uskunalarni chetdan keltirish hisoblanadi. Ayniqsa, Toshkent va Navoiy viloyatlarida mavjud tarmoq korxonalarini ta'mirlash va texnik qayta jihozlash asosida jahon bozoriga raqobatbardosh mahsulotlar chiqarish imkoniyati mavjud. Olmaliq va Qizilqumdagi mis rudasi zaxiralari xomashyosi negizida turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari mavjudligiga kelgusida ushbu mahsulot eksportini oshirish imkoniyatini beradi. Mintaqalar eksport salohiyatini kimyo sanoati bo'yicha oshirishda asosiy e'tibor mavjud kimyo qayta ishlash korxonalarini ta'mirlashga qaratilmoqda. Ayniqsa, Navoiy, Farg'ona, Qashqadaryo, Namangan, Toshkent, Samarqand viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahrida qulay shart-sharoitlar mavjud. Hozirda mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan kaprolaktanning 70-80 % qayta ishlovchi vositalarni ishga tushirishda qo'llanilmoqda. Yaqin kelgusida kapron iplari ishlab chiqaruvchi fabrikalarni qurish taxmin qilinmoqda. Shuningdek, ko'pgina mintaqalarda qisman mahalliy ehtiyoj uchun hamda eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yengil sanoat korxonalarini qurish mo'ljallanmoqda.

Mintaqalar bo'yicha mashinasozlik eksport salohiyatini oshirish masalasi chet el investorlari va firmalarini keng jalb qilish asosida yangi tarmoqlarni rivojlantirish mo'ljallanmoqda. Davlat investitsiya dasturiga muvofiq, Andijon, Jizzax, Toshkent, Samarqand, Xorazm viloyatlari hamda Toshkent shahrida mashinasozlik majmuini yanada rivojlantirish chora-tadbirlarini, amalga oshirish bo'yicha aniq rejalar loyihasi ishlab chiqilmoqda. 2009-2010-yillarda qayta ishlangan mahsulotlarni jahon bozoriga olib chiqishda xorijiy sarmoyadorlar ishtirokidagi qo'shma korxonalar faoliyati ijobiy ahamiyat kasb etishi kutilmoqda. Bu turdaga hamkorlik Toshkent shahri, Andijon, Surxondaryo, Jizzax va Farg'ona viloyatlarida yanada rivoj topgan. Turkiya, Xitoy, Yaponiya, Italiya, Shveysariya, Amerika, Fransiya, Angliya va Litva davlatlari bilan tuzilgan qo'shma korxonalarda paxta tolasidan ip, shoyi, trikotaj, velyur, sun'iy teri, jinsi, jakard gazlama, teridan tayyorlangan oyoq-kiyim mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yilmoqda. Xulosa qilib aytganda, yaqin istiqbolda qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlashda xorijiy sarmoyadorlar bilan o'zaro hamkorlikni qo'shma korxonalar shaklida yanada keng yo'lga qo'yish mintaqalar eksport faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

8.2. O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish konsepsiyasi

O'zbekiston Respublikasida Markaziy Osiyo davlatlari bilan ko'p tomonlama aloqalarni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Respublikamizning Yaqin Sharq va Janubiy-Sharqiy Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlarga yaqinligi, chegaradoshligi, Yevropa va Osiyo mamlakatlari savdo yo'lida joylashganligi tashqi iqtisodiy faoliyatning rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Buning natijasida eksportga ixtisoslashgan qo'shma subyektlarni tashkil etish, erkin iqtisodiy hududlarni shakllantirish negizida tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada rivojlantirish imkoniyatlari vujudga keladi.

Hozirgi kunda respublikamizda importning o'rini qoplash va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash dasturi amalga oshirilmoqda. Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish uchun xorijiy sarmoyalarni ustuvor yo'nalishlarga jadalroq jalb qilishga, ularga kafolat va imtiyozlar berishga, litsenziyalar, "nou xau"lar sotib olishga, valuta tushumlarini kadrlarni tayyorlashga sarflashda erkinliklar berishga qaratilgan izchil siyosat olib borilmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirish – ushbu sohadagi boshqaruvni takomillashtirish, eng avvalo, sanoat yo'nalishidagi subyektlarini boshqarish va iqtisodiy rag'batlantirish tizimini yaratishga ko'p jihatdan bog'liqdir. Jahon andozalari darajasidagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni kengaytirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun subyektlarni zamonaviy ilg'or texnologiya, eng yangi uskunarlar, ayniqsa kichik va o'rta subyektlar uchun mo'ljallangan ixcham uskunarlar bilan jihozlash talab qilinadi.

O'zbekistonda eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozlar berilgan bo'lib, ularning ayrimlari quydagilardan iborat:

- subyekt o'zi ishlab chiqargan mahsulotni erkin almashtiriladigan valutaga sotadigan bo'lsa, unga akkreditivsiz eksport qilish huquqi beriladi;

- tovar eksporti ichki bozor bahosidan past bahoda amalga oshirilganda soliqqa tortish haqiqatda sotiladigan baho bo'yicha amalga oshiriladi;

- eksportga chiqarilayotgan tovarlarning hajmi umumiy sotish hajmining 30 foizini yoki undan ortig'ini tashkil qilsa, daromad solig'ining miqdori ikki martagacha qisqartiriladi;

- MDHga mahsulot eksport qiladigan subyektlar 1998-yil 1-yanvardan boshlab aksiz solig'i va qo'shimcha qiymat solig'idan ozod qilinadilar;

- mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, barcha ishlab chiqarish subyektlari chet davlatlarda o'zlarining uylarini, vakolatxonalarini ochishlari mumkin. Shu bilan birga, ularga konsignatsiya shartlari asosida tovar yetkazib berishlariga ruxsat beriladi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda xorijiy sarmoyalarni jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga, hamda zarur bo'lgan infratuzilmalarni yaratishga katta ahamiyat berilmoqda. Bular jumlasiga, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki,

Xorijiy sarmoyalar bo'yicha agentlik, "O'zbekinvest" eksport-import milliy sug'urta kompaniyasini kiritishimiz mumkin. Bu tashkilot va muassasalarning respublikamizga xorijiy sarmoyalarning kirib kelishini tezlashtirishda, ustuvor yo'nalishlarni aniqlashda, ularni sug'urtalashda, bank va konsalting xizmatlari ko'rsatishda beqiyos ahamiyatga egadir.

8.3.Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni kreditlash

Bugungi kunda Respublikamizda pul-kredit dastaklarining tijorat banklari faoliyatida ta'siri mexanizmi nuqtai nazaridan olib qaraganda, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalaridagi beriladigan kreditlar miqdori markaziy bankning qayta moliyalash stavkasiga, markaziy bankning so'mdagi depozitlar bo'yicha majburiy zaxira stavkasiga va kreditlarning o'rta foiz stavkasiga teskari mutanosibdir. Tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) Milliy bankining kredit resurslari miqdoriga esa to'g'ri mutanosibdir. Buning sababi shundaki, Markaziy bankning majburiy zaxira stavkalari oshirilishi tijorat banklarining kreditlash salohiyatlarini to'g'ridan-to'g'ri pasaytiradi. Majburiy zaxira ajratmalari tijorat banklarining jalb qilingan resurslariga nisbatan hisoblanadi. O'z navbatida jalb qilingan resurslarning asosiy qismi tijorat banklarining kredit resurslari hisoblanadi.

Bugungi kunda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalariga beriladigan kreditlarga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalariga beriladigan kreditlar hajmi, kreditlarning o'rta foiz stavkasi, Markaziy bankning so'mdagi depozitlari bo'yicha majburiy zaxira stavkasi, TIF Milliy bankining kredit resurslarini keltirish mumkin.

TIF Milliy bankining xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining kreditlash salohiyatiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan yana biri, kredit resurslarining yetarlilik darajasi hisoblanadi. Kredit resurslarining yetarli darajada bo'lishi tijorat banklariga o'z mijozlarini barqaror tarzda kreditlash imkonini beradi. Xalqaro bank amaliyotida kredit resurslarining yetarlilik darajasi quyidagi ikkita ko'rsatkich orqali aniqlanadi:

1. Transaksiya depozitlar ko'rsatkichi.

Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun transaksiya depozitlar summasi tijorat bankning jami depozitlari summasiga bo'linadi va olingan natija 100 foizga ko'paytiriladi. Ekspertlarning fikriga ko'ra, agar tijorat banklari depozitlarining salmog'i 30 foizdan oshmasa, bankning depozit bazasi barqaror hisoblanadi.

2. Tijorat banki umumiy kapitalining yetarlilik darajasi.

Buni aniqlash uchun umumiy kapital summasi bank aktivlarining riskka tortilgan summasiga bo'linadi va olingan natija 100 %ga ko'paytiriladi. Xalqaro Bazel standarti bo'yicha tijorat banklari umumiy kapitalining yetarlilik koeffitsiyentini minimal darajasi 8 %ni tashkil etilishi lozim. Agar bu koeffitsiyentining haqiqatdagi darajasi 8 %dan past bo'lsa u holda tijorat bankining umumiy kapitali yetarli emas deb hisoblanadi.

Jahonning yetakchi banlari ekspertlarning tavsiyasiga ko'ra, sof foizli marja ko'rsatkichining me'yori darajasi 4,5 %ni, sof foizli spread ko'rsatkichining me'yori darajasi esa, 1,25 %ni tashkil etadi. Milliy bank tizimida sog'lom raqobat muhiti

mavjud bo'lgan sharoitda tijorat banklari ana shu belgilangan darajalarda faoliyat yurita oladilar. Agarda bank tizimida sog'lom raqobat muhiti shakllantirilmagan bo'lsa, u holda monopol banklar ushbu ko'rsatkichlarning yuqori darajasida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladilar, kichik va o'rta tijorat banklari esa bu ko'rsatkichlarning me'yoriy darajasini ham ta'minlay olmaydilar.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davrda TIF Milliy banking xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni kreditlash salohiyatiga asosan uchta omil ta'sir ko'rsailmoqda. Bular Markaziy bankning majburiy zaxira talabnomasining o'zgarishi, kreditlarning foiz stavkalari o'zgarishi va TIF Milliy banki kredit resurslarining yetarlilik darajasidir. Shu sababli, ushbu omillar bankning kreditlash salohiyatiga nisbatan yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan salbiy ta'sirlarga barham berish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

8.4. Xorijiy investitsiyali korxonalarining tashqi iqtisodiy faoliyati

O'zbekiston Respublikasida me'yoriy-huquqiy asoslarni takomillashtirish, xorijiy investitsiyali korxonalar faoliyatini rag'batlantirish, kelgusida xorijiy kapitalni jalb qilish, yangi qo'shma korxonalar yaratish uchun qulay iqtisodiy zaminni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar maqsadli yo'naltirilgan holda amalga oshirilmogda.

Korxonalarni xususiylashtirishda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, joriy xalqaro operatsiyalar bo'yicha so'mning konvertatsiyasini joriy qilish, ayrim iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarni qo'shimcha qiymat solig'idan tashqari boshqa soliq to'lovlaridan ozod qilish, shuningdek, bojxona tariflari yordamida tartibga solishni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar xorijiy investitsiyali korxonalarining tashqi iqtisodiy faoliyati va ishlab chiqarish ko'rsatkichlarining ijobiy o'zgarishlariga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ko'plab korxonalar va birlashmalar, korporatsiya va kompaniyalar, firma va boshqa tashkilotlar xorijlik sheriklar bilan tashqi savdo aloqalarini muvaffaqiyatli rivojlantirmogda, xorijlik investorlar ishtirokida yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilmogda.

Xorijiy investitsiyali korxonalar ishlab chiqaruvchi mahsulotlar xalqaro sifat standartlari talablariga javob bera oladi. "GM O'zbekiston", "O'zKeysMash", "O'zBAT", "Doyche Kabel AG Tashkent", "Green World", "Oqsaroy to'qimachi LTD", "Xobas Tapo" va boshqa bir qator xorijiy investitsiyali korxonalar o'z mahsulotlariga ISO 9001 standarti sertifikatlarini olgan. Yaqin yillarda respublikamizda "Toshkentsut" AJ, "O'zgo'shtsutsanoat" va Rossiya kompaniyasi asosida yaratilgan "Vimm-Bill-Dann-Markaziy Osiyo Toshkent" qo'shma korxonasida sut mahsulotlari (sut, tvorog, pishloq) ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yilgan. Bu esa respublika ichki bozorini ta'minlash va Qozog'iston, Xitoy va Turkiyaga sut mahsulotlari eksport qilish imkonini beradi. Yengil sanoatda ham xorijiy investitsiyali korxonalarining faoliyati sezilarli darajada kengaytirilishi rejalashtirilmogda. To'qimachilik tovarlari eksporti 2 baravar o'sishi kutilmogda. Loyihalarning asosiy hamkorlari AQSH, Germaniya, Shveysariya va Turkiya mamlakatlaridir. Xorijiy investitsiyalarni jalb

qilgan holda ustuvor loyihalarni amalga oshirish respublika bozorini to'ldirishdan tashqari, yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish va jahon bozorlariga eksport qilish imkonini beradi.

Qisqacha xulosalar

Eksport hajmini oshirish, uning tarkibini takomillashtirish, umuman tashqi savdo aylanmasini divesifikatsiya qilish iqtisodiyotimiz tarkibiy tuzilishida sifat o'zgarishlariga erishish, uning raqobatbardoshligini oshirish orqali iqtisodiy yuksalish va aholi turmush farovonligini yanada ko'tarish maqsadlariga xizmat qiladi. Bugungi kunda eksportni rivojlantirish bu makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, investitsiya faoliyatini rag'batlantirishga yo'naltirilgan davlatning umumiy iqtisodiy siyosatining ajralmas bir qismidir.

Tashqi savdo munosabatlari geografiyasi, avvalo, rivojlanib borayotgan Osiyo qit'asi bozorlari bilan savdo aylanmasining o'sishi hisobidan sifat jihatidan o'zgarmoqda. 4.Keyingi yillarda eksport sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar, avvalo, mamlakatimiz iqtisodiyotini tubdan tarkibiy o'zgartirish va diversifikatsiya qilish, qisqa muddatda mutlaqo yangi, lokomotiv rolini bajaradigan tarmoqlarni barpo etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash dasturlarini amalga oshirish, zamonaviy bozor infratuzilmasini shakllantirish borasida o'z vaqtida boshlangan, chuqur o'ylangan va uzoq istiqbolga mo'ljallangan ishlarning natijasidir.

Nazorat uchun savollar

1. Eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy mohiyatini tushuntirib bering.

2. Tashqi savdo tarkibida chuqur ijobiy o'zgarishlarni misollar yordamida izohlang.

3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining mamlakatimiz iqtisodiyotiga ta'siri qaysi yo'nalishlarda namoyon bo'ldi?

4. Tashqi iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirish qaysi omillarga bog'liq?

5. Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli nimalardan iborat?

6. Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni kreditlashning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.

7. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarga beriladigan kreditlarga qaysi omillar ta'sir qiladi?

8. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar eksportini rivojlantirishning ahamiyatini tushuntirib bering.

9-bob. XORIJIY INVESTITSIYALARNI SUG'URTALASH VA TAVAKKALCHILIK

9.1. O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorining rivojlanishi

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov tashabbuslari bilan moliyaviy bozorni yanada rivojlantirish, uning oshkoraligi va barqaror faoliyatini ta'minlash, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan investitsiyalar jalb etilishini faollashtirish borasida tegishli vazirlik va idoralar tomonidan jadal ishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa o'z navbatida, aholi turmush tarzini yaxshilanishiga, ishsizlikni oldini olishga va eng asosiysi kambag'allikni yo'qotishga turtki bo'ladi. Oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barcha sohalarida shu jumladan, sug'urta sohasida ham chuqur islohotlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar hamda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 10-apreldagi 618-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi va 2008-yil 21-maydagi 872-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorlari, sug'urta, sug'urta faoliyati va sug'urta nazoratining qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazasini yanada takomillashtirishning yaqqol misolidir.

Bundan tashqari, mazkur Prezident qarori asosida, mol-mulk sug'urtasi va hayotni uzoq muddatli sug'urtalash bo'yicha aholi va korxonalarining to'lgan sug'urta mukofotlari ularning daromad solig'i bazasidan chiqarilishi belgilandi, bu bilan shaxsiy sug'urtani va avvalo jang'arib boriladigan sug'urta turlarini rivojlanishiga ulkan asos yaratib berildi. Hozirda O'zbekistonda 29 ta sug'urta kompaniyasi faoliyat yuritib kelmoqda. Ushbu sug'urta kompaniyalaridan 4 tasi davlat ulushiga ega sug'urta kompaniyalari hisoblanadi, bular "O'zbekinvest" EIMSK, "O'zagrosug'urta" DASK, "Kafolat" DASK va "Madad" Sug'urta agentligidir. O'zbekinvest hayot" sug'urta kompaniyasi hayot sug'urtasi sohasida faoliyat yuritadi va yana bitta qayta sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi "Transinshurans" sug'urta kompaniyasi mavjud. Qolgan 27 ta sug'urta kompaniyasi umumiy sug'urta sohasida faoliyat yuritmoqda.

Yalpi sug'urta mukofotlari hajmining yalpi milliy mahsulotdagi ulushi, sug'urta bozori rivojlanishini ifodalovchi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkich oxirgi yillarda 0,3 % atrofida barqarorlikka erishdi, bu mahalliy sug'urtalovchilar tomonidan sug'urta xizmatlariga bo'lgan to'lovga qobil talabning to'liq qondirilganligidan dalolat beradi. Shunday qilib, shuni ta'kidlab o'tish joizki O'zbekistonda sug'urtalash va qayta sug'urtalash faoliyati yuqori o'sish sur'atlarini saqlab turibdi va sug'urtaning iqtisodiyotdagi ahamiyati kundan-kunga oshib bormoqda.

9.2. Xorijiy investitsiyalarni sug'urtalash

O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirishga katta e'tibor qaratilib, investorlarga ko'maklashish va kafolatlar berish uchun ularga investitsiya, soliq tizimida va bojxona to'lovlari sohalarida ma'lum imtiyozlar, sharoitlar va

kafolatlar tizimi shakllantirildi. Bunday tizimning tarkibiy qismi bo'lgan sug'urtaning shakllantirilishi xorijiy investorlarga siyosiy va tijorat xatarlaridan sug'urta kafolatini taqdim etish imkoniyatini yaratdi.

O'zbekiston hukumati tomonidan sug'urta sohasini rivojlantirishga katta e'tibor berilib, sug'urta bozorini bosqichma-bosqich isloh qilish amalga oshirilmog'qa.

Hozirgi paytga kelib, sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi amaldagi, umumiy, maxsus qonunchilik hamda qonunga asoslangan va ma'muriy - me'yoriy hujjatlarni o'z ichiga oluvchi qonunchilik tizimi yaratildi. Bunday sug'urtalash huquqiy tizimining mavjudligi respublika sug'urta bozorini rivojlantirishga va takomillashtirishga asos bo'ldi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasining sug'urta qonunchiligi O'zbekiston hududida xorijiy yuridik va jismoniy shaxslarga sug'urta tashkilotlarini tashkil etishda investorlarning nizom sarmoyasida qatnashish ulushini qattiq chegaralashni nazarda tutmaydi.

2000-yilning oxiriga kelib respublikamizda 28 ta sug'urta tashkiloti faoliyat ko'rsatdi. 2009-yilga kelib, ulardan 25 tasi faoliyat ko'rsatmog'qa. Ularning 300 bo'linmasi, shu jumladan, chet el sug'urta bozori vakillari ishtirokida tuzilgan o'rtta sug'urta va brokerlik kompaniyasi ish olib bormog'qa. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarining ustuvor yo'nalishlari amalga oshirilishi investitsiya faoliyatini jadallashtirishga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etishga, eksport salohiyatini kengaytirish va eksportning o'sishiga ko'maklashishga qaratilgan. Bu esa, sug'urta kompaniyalari faoliyatini keng qamrovdagi rivojlantirishni taqozo etadi.

Xususan, mahsulot va xizmatlar bozorlarida O'zbekiston eksportchilariga sug'urta himoyasini taqdim etish maqsadida, «O'zbekinvest» eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi tashkil etildi. Bu sug'urta kompaniyasi milliy eksport qiluvchilarning iqtisodiy manfaatlarini chet ellarda xorijiy hamkorlar tomonidan qabul qilingan kontrakt majburiyatlarining bajarilishiga to'sqinlik qiluvchi siyosiy, tijorat va tadbirkorlik xatarlaridan sug'urtaviy himoya qilishni hamda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga sarmoya sarflayotgan xorijiy investorlarning mulkiy va shaxsiy manfaatlarini kompleks sug'urtaviy himoya qilishni ta'minlaydi. Siyosiy xatarlardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro tamoyillarga asoslangan holda «Uzbekinvest-intermeyshnl» AJ xorijiy investitsiyalar va savdoni sug'urtalash sohalarida o'zining sug'urta xizmatlarini taqdim etadi.]

[Bugungi kunda, bu kompaniya xorijiy investitsiyalarni quyidagi siyosiy xatarlardan sug'urtalamog'qa: mulkni musodara qilishdan; ekspropriatsiyadan; mulkdan mahrum qilishdan yoki milliy lashtirishdan; qo'shimcha xatarlar sifatida - tanlovli kamsitishlardan; aktivlardan majburiy mahrum etilishdan; eksport - import embargosidan; litsenziya bekor qilinishidan; urush va fuqarolar g'alayonidan; hukumat shartnomasi bekor qilinishidan hukumat kafolatlarining noqonuniy ravishda yo'q qilinishidan va boshqalardan.] Uzoq muddatli xatarlarni qoplash bo'yicha kompaniya jahon sug'urta biznesining yetakchi sug'urta va qayta sug'urtalash kompaniyalari, xalqaro moliyaviy institutlari hamda davlat eksport - kredit agentliklari bilan, qisqa muddatli xatarlar bo'yicha siyosiy xatarlarni sug'urtalovchi xususiy bozor kompaniyalari bilan faol hamkorlikni rivojlantirmog'qa. Yirik investitsiya loyihalarini qoplash bo'yicha qo'shma korxonaning AIG (AQSh)

sug`urta kompaniyasi va Lloyds bozoridagi xususiy kompaniyalar bilan shartnomalari bor.

Kompaniya faoliyati davomida qayta sug`urtalashni keng yo`lga qo`ygan holda, tashqi savdo shartnomalari va O`zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga yo`naltirilayotgan investitsiyalar bo`yicha umumiy hisobda 884,76 mln AQS dollari miqdorida sug`urta himoyasi taqdim etildi.

O`zbekistonda amalga oshirilayotgan investitsion loyihalar va tashqi savdo shartnomalarini xorijiy banklar tomonidan ushbu davlatlarning eksport-kredit agentliklarining kafolatlarisiz moliyalashtirish uchun qulay sharoit yaratish bo`yicha qo`shimcha tarzda kompaniya tomonidan maqsadli strategik reja amalga oshirilmogda. Siyosiy bo`hronlardan imtiyozli shartlar asosida sug`urtalashning taqdim etilishi neft qazib olish va gaz-kimyoo tarmoqlari, qishloq xo`jaligi mashinasozligi, avtomobilsozlik, telekommunikatsiya sohasi hamda paxta tolasi va respublika metallurgiya sanoati mahsulotlarining eksport shartnomalari bo`yicha avans to`lovlarini o`z vaqtida olish uchun ushbu banklar resurslarini jalb etish va ulardan foydalanish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, respublikamizda xorijiy investitsiyalarni, umuman, investitsiya faoliyatini sug`urtalash mexanizmi yaratildi. Mavjud mexanizmni yanada takomillashtirish, xorijiy investorlarga sifatli, arzon va qulay sug`urta xizmatlarini ko`rsatish milliy va qo`shma sug`urta kompaniyalarimizning asosiy maqsadidir. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish va jahon talablariga to`la javob bera oladigan sug`urtalash tizimini yaratish uchun:

- birinchidan, sug`urta bozorida ma`lumotlarning ochiq namoyon etilishi, ya`ni sug`urtalanuvchi va sug`urta nazorati organlarining sug`urta kompaniyalarining ishonchlilik darajasi to`g`risidagi ma`lumotlarga ega bo`lishi;

- ikkinchidan, sug`urta kompaniyalari faoliyatini boshqarishni to`g`ri yo`lga qo`yish, ya`ni samarali boshqaruvni tashkil etish;

- uchinchidan, xorijiy sug`urta institutlari ustidan faol nazorat olib borilishi;

- to`rtinchidan, xo`jalik-moliyaviy ahvoli yomon holatda bo`lgan yoki bankrotlik ehtimoli yuqori bo`lgan sug`urta kompaniyalari bilan ishlash uslublarini yaratish;

- beshinchidan, sug`urta sohasi bo`yicha yetuk mutaxassislarni tayyorlash, xorijiy mamlakatlar tajribasini o`rganish muhimdir.

Chet el investorlari uchun zarur moliya-iqtisodiy kafolatlarni ta`minlash uchun hukumat tomonidan chet el investorlarini himoyalashning Milliy sug`urta jamg`armasini barpo etish to`g`risida qaror qabul qilingan. Bu jamg`arma respublika hududida ta`sis etilgan chet el banklarida O`zbekiston Respublikasi, xorijiy investitsiya ishtirokidagi sug`urta kompaniyalari valuta qadriyatlarining bir qismini deponentlash yo`li bilan hosil qilinadi.

O`zbekiston Respublikasida chet el investitsiyasini himoyalash rasmiy davlat sug`urta agentligi hisoblangan sug`urtalash tizimi va chet el sug`urta kompaniyalari ishtirokidagi qo`shma sug`urta kompaniyalari orqali ta`minlanadi.

9.3. O'zbekiston Respublikasida xalqaro kafolatlarni qo'llash masalalari

Xalqaro kafolatlar tovar va kapitallar harakatini uzluksiz va doimiy harakat kilinishi ta'minlanishiga xizmat qiladi. Xalqaro kafolatlar import qiluvchilarni sifatsiz tovarlar qabul qilishdan, eksport qiluvchilarni esa tovarlar haqini ololmay qolish xavfidan saqlaydi.

Xalqaro kafolatlar xalqaro operatsiyalarning barcha asosiy turlarida qo'llaniladi. Jumladan, bularga:

- xalqaro kreditlar bo'yicha beriladigan kafolatlar;
- eksport-import operatsiyalari bo'yicha beriladigan kafolatlar;
- to'g'ri va portfelli investitsiyalar bo'yicha beriladigan kafolatlarni kiritish mumkin.

Xalqaro kafolatlar markaziy banklar, tijorat banklari, korporatsiyalar, hukumat va xalqaro tashkilotlar tomonidan beriladi. Xalqaro kafolatlar banklar va boshqa kafolat beruvchi tashkilotlar uchun muhim daromad manbai hisoblanadi, ammo bular yuqori riskli operatsiyalar hisoblanadi.

Xalqaro kafolatlarda uchinchi bir tomonning ishtirok etishi shartdir. Aynan mana shu kafolat beruvchi tomonning to'lovga layoqatligi asosiy masala hisoblanadi. Xalqaro kafolatlar xalqaro miqyosda tan olingan subyektlar tomonidan beriladi.

Xalqaro kafolatlarning quyidagi asosiy turlari mavjud:

To'g'ri kafolat - kafolat beruvchi tomonning bevosita eksport-import operatsiyalari uchun beradigan kafolatidir. Bunda mazkur to'lov bo'yicha majburiyatlarni to'liq o'z zimmasiga oladi. Bunday kafolatlar to'lov talabnomalari bo'yicha hisob-kitoblar, hujjatlashtirilgan akkreditiv bo'yicha hisob-kitoblarda keng qo'llaniladi.

Vositlashgan kafolatlarda kafolat beruvchi o'ziga xos tarzda vositachilik vazifasini o'taydi. Bunday kafolatlar eksport-import operatsiyalarida keng ishlatiladi.

Tasdiqlangan kafolatlar berilgan kafolatlarni tasdiqlash shaklida namoyon bo'ladi. Masalan, bank o'z mijoz bo'lgan import qiluvchining to'lov majburiyatlari bo'yicha kafolat bergan bo'lsa, eksport qiluvchining banki ham ushbu kafolatlar bo'yicha majburiyatni o'z zimmasiga oladi. Bu esa mavjud kafolatlarni tasdiqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Xalqaro kafolatlarning yana quyidagi asosiy shakllari ham mavjud:

1. To'lov bo'yicha berilgan kafolatlar.

2. Sifatli mahsulotlar yetkazib berish bo'yicha berilgan kafolatlar (jarima, qo'shimcha xarajatlar).

O'zbekiston Respublikasida xalqaro kafolatlardan foydalanish masalasi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Respublikada katta summada moliyalashtirilayotgan loyihalarning aksariyatida davlat ulushining ko'pligi sababli, xalqaro kafolatlarni ishlatuvchi subyekt hukumatdir. Bunday yirik loyihalarga Ko'kdumaloq neft majmuini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Olinayotgan xalqaro kreditlarning asosiy qismi O'zbekiston Respublikasi hukumatining kafolati bilan olinmoqda. Xalqaro kafolatlarni berishda tijorat tuzilmalari va banklarning ahamiyati kattadir. O'zbekiston Respublikasida xalqaro

kafolatlar o'rnini bosuvchi majburiyatlarni pul mablag'lari bilan ta'minlash tizimi keng qo'llaniladi.

9.4. Investitsiyalarning tavakkalchilik darajasi

Investitsiyalar tavakkalchilik darajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Moliya sohasida tavakkalchilik deganda investitsiyalarga mutlaq yoxud nisbiy miqdordagi foyda kutilganidan ancha kam bo'ladi, boshqacha aytganda «tavakkalchilik» atamasi kutilmagan natija olish imkoniyatini anglatadi. Qo'yilma mablag'lariga foydani mutlaq yoxud nisbiy miqdorlarining yoyilishi qanchalik keng bo'lsa tavakkalchilik shunchalik katta bo'ladi va aksincha. Yakka investor eng kam tavakkalchilikka ega bo'lgan davlat qimmatli qog'ozlardan tortib eng yuqori tavakkalli tovarlargacha bo'lgan vositalarni keng tanlash imkoniyatiga ega. Albatta, tavakkalchilik ko'p hollarda emitentning, vositachining yoki muayyan moliyaviy vositalarni sotuvchisining sofdilligiga bog'liq. Past tavakkallic investitsiyalar muayyan daromad olishni xavfsiz vositasi hisoblanadi. Aksincha, yuqori tavakkalli investitsiyalar xavfli hisoblanadi.

Qisqcha xulosalar

1. O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirishga katta e'tibor qaratilib, investorlarga ko'maklashish va kafolatlar berish uchun ularga investitsiya, soliq tizimida va bojxona to'lovlari sohasida ma'lum imtiyozlar, sharoit va kafolatlar tizimi shakllantirildi. Bunday tizimning tarkibiy qismi sug'urtaning shakllantirilishi xorijiy investorlarga siyosiy va tijorat xatarlaridan sug'urta kafolatini taqdim etish imkoniyatini yaratdi.

2. O'zbekiston Respublikasida chet el investitsiyasini himoyalash rasmiy davlat sug'urta agentligi hisoblangan sug'urtalash tizimi va chet el sug'urta kompaniyalari ishtirokidagi qo'shma sug'urta kompaniyalari orqali ta'minlanadi.

3. Xalqaro kafolatlar tovar va kapital harakatini uzluksiz va doimiy harakat qilinishi ta'minlanishiga xizmat qiladi. Xalqaro kafolatlar import qiluvchilarni sifatsiz tovarlar qabul qilishdan, eksport qiluvchilarni esa tovarlar haqini olmay qolish xavfidan saqlaydi.

Nazorat uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorining rivojlanishi borasidagi o'zgarishlarni sanab bering.

2. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalari va ularning xorijiy investitsiyalarni sug'urtalashdagi ahamiyatini tushuntirib bering.

3. Xorijiy investitsiyalarni sug'urtalashning mohiyati nimalardan iborat?

4. Sug'urta kafolatini taqdim etish nimani anglatadi?

5. O'zbekiston Respublikasining sug'urta qonunchiligi nimalarni nazarda tutmaydi?

6. O'zbekiston eksportchilariga sug'urta himoyasini taqdim etish maqsadida qaysi sug'urta kompaniyasi tashkil etildi?

7. Siyosiy xatarlardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro tamoyillarga asoslangan holda qaysi sug'urta kompaniyasi tuzilgan?

8. Chet el investorlari uchun zarur moliya-iqtisodiy kafolatlarni ta'minlash uchun hukumat tomonidan chet el investorlarini himoyalash bo'yicha qanday qaror qabul qilingan ?

9. Xalqaro kafolatlar qachon va nima uchun qo'llaniladi ?

10. Xalqaro kafolatlarning asosiy turlari va ularning mazmunini tushuntirib bering.

11. Investitsiyalarning tavakkalchilik darajasini tushuntirib bering.

10-bob. XORIJIY INVESTITSİYALARNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH

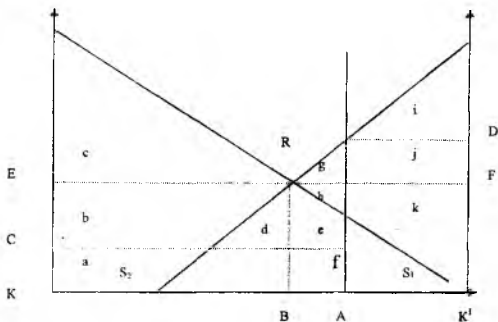
10.1. Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy samarasini aniqlash

Iqtisodiyotning investitsiyaga bo'lgan talabi, investitsiyaga yo'naltiriladigan mablag'larning yetishmasligi investitsiya resurslaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Chunki qo'yilgan kapital mablag'idan samarali foydalanish natijasida ko'proq foyda olish mumkindir.

Xalqaro kapital harakatning iqtisodiy samarasini ko'rsatish uchun, kapital qo'yimlardan olinadigan foyda turli mamlakatlarda turlicha degan tasavvurdan kelib chiqish zarur. Jahonda ikki mamlakat mavjud deb hisoblaylik. *I* mamlakat AK miqdorda, *II* mamlakat AK' miqdorda kapitalga ega. Ikkala mamlakatning umumiy kapitali KK' ga teng. S_1 va S_2 to'g'ri chiziqlar *I* va *II* mamlakatlarda qo'yilgan kapital hajmiga bog'liq ravishda ishlab chiqarish hajmini o'sishini aks ettiradi. Agar xalqaro kapital harakati mavjud emas deb faraz qilinsa, *I* va *II* mamlakatlar o'z kapital mablag'larni mamlakat ichkarisida sarflab daromad oladi (*I* mamlakat KS hajmida, *II* mamlakat $K'D$ hajmida). *I* mamlakatning o'z kapitali yordamida ishlab chiqarish hajmi $a+b+c+d+e+f$ segmentlarining yig'indisiga teng bo'lib, bulardan kapital egalaringining foydasi $a+f$ ga teng buladi, qolgani esa yer va mehnat kabi boshqa ishlab chiqarish omillari egalaringining foydasidir. *II* mamlakatning ishlab chiqarish hajmi $i+j+k$ ga teng bo'lib, bundan kapital egalaringining foydasi $j+k$, qolgani esa boshqa ishlab chiqarish omillari egalaringining foydasidir. $KC < K'D$ ekanligi *I* mamlakatda kapital qo'yishdan olinadigan foyda *II* mamlakatnikidan kam ekanligini anglatadi (10.1.1-chizma).

"I" mamlakat

"II" mamlakat

10.1.1-chizma

Agar ikkala mamlakat kapitalning xalqaro harakatini taqiqlovchi cheklovlarni olib tashlasa I mamlakatdagi kapitalning bir qismi (AI') II mamlakatga ko'chadi, chunki investitsiyalardan keladigan foyda ikkala mamlakatda turlichadir. Shundan so'ng investitsiyalardan keladigan foyda BR darajasida balanslashadi. Buning natijasida I mamlakatning o'z kapitali yordamidagi ishlab chiqarish hajmi $a+b+c+d+e+f+h$ segmentlarining yigindisiga teng bo'lib, $a+b+c+d$ mahsulotlar ichki investitsiyalar hisobiga, $h+e+f$ - II mamlakatga qilingan xorijiy investitsiyalar hisobga olingandir. Kapitalni bir qismini II mamlakatga investitsiyalash hisobiga yalpi ishlab chiqarish (yalpi kapital hajmi o'zgaragan holda) ma'lum bir hajmga (h segment hajmiga) o'sadi. Bunda kapitaldan olingan daromad ham KS dan KE' darajagacha oshadi. Kapital egalari daromadi $a+b+d+e+f+h$ hajmgacha o'sib, boshqa ishlab chiqarish omillari egalari daromadi c segment hajmida bo'ladi, xolos.

Boshqa tomondan, kapitalni I mamlakatdan II mamlakatga oqib kelishi unda kapitaldan olinadigan foydani $K'D$ hajmidan $K'F$ hajmgacha qisqarishiga olib keladi. Shu vaqtning o'zida I mamlakatdan jalb qilingan va o'zining ichki kapitalini ishlatishtir natijasida II mamlakatda ishlab chiqarish hajmi $i+j+k$ dan $i+j+k+g+h+e+f$ gacha kengayadi. Albatta, $h+e+f$ segmentlar xorijiy kapital hisobiga ishlab chiqarilgan bo'lib, natijada I mamlakat investorlariga foyda tariqasida berilish zarur. Shunday qilib II mamlakatda ichki ishlab chiqarishning sof o'sishi g segmentga teng bo'ladi. II mamlakatda kapital qo'yilishidan olinadigan foyda pasayishi natijasida kapital egalari daromadi $j+k$ hajmdan k hajmgacha qisqaradi, boshqa ishlab chiqarish omillari egalari daromadi esa i dan $i+g+j$ hajmgacha o'sadi.

Jahon xo'jaligi miqyosida qaralganda kapitalning bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga oqib o'tishi natijasida yalpi ishlab chiqarish hajmi $[a+b+c+d+e+f]+[k+j+i]$ dan $[a+b+c+d]+[e+f+g+h+i+j+k]$ hajmgacha, ya'ni $g+h$ hajmgacha o'sadi. Bunda h I mamlakatning kapitalini II mamlakatga investitsiyalab samaraliroq foydalanish natijasida yuzaga keladi, g esa II mamlakatga tegishli bo'lib, shu mamlakatda investitsiyalanadigan kapital hajmini o'sganligi natijasida vujudga keladi.

Shunday qilib, kapitalning xalqaro harakati (tovarlarning xalqaro harakati kabi) ishlab chiqarish omillarini samaraliroq qayta taqsimlash va ulardan foydalanish evaziga yalpi umumjahon ishlab chiqarishni o'sishiga olib keladi. Bunda, kapitalni eksport qiluvchi mamlakatdagi kapital egalari daromadi o'sadi va boshqa omil (ayniqsa mehnat va yer) egalari daromadi esa qisqaradi. Kapitalni import qiluvchi mamlakatdagi kapital egalari daromadlari qisqaradi va ishlab chiqarishning boshqa omillari egalari daromadlari esa o'sadi.

Mamlakatlarning xalqaro kapital migratsiyasi (XKM) jarayonlarida qatnashishi bir qator ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi. Bularga kapital eksporti (importi) hajmi, kapital eksporti-importi saldosi, mamlakatdagi xorijiy kapitallik korxonalar soni, ularda band bo'lganlar soni va boshqalar kiradi. Saldodan kelib chiqib, jahon xo'jaligi mamlakatlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- kapitalni eksport qiluvchi mamlakatlar (Yaponiya, Shveysariya);
- kapitalni import qiluvchi mamlakatlar (AQSh, Buyuk Britaniya);

- taxminiy muvozanatdagi mamlakatlar (Germaniya, Fransiya).

Boshqa guruh ko'rsatkichlar esa kapitalni eksport-import qilish darajasiga bog'liq holda mamlakatlarning XKM dagi taqsimlanishini aks ettiradi. Ular quyidagilardir:

1) Kapital importi koeffitsiyenti (K_{ik}) - xorijiy kapital (XK)ning mamlakat YalMdagi ulushini aks ettiradi:

$$K_{ik} = \frac{XK}{YalM} \times 100\% \quad (10.1.1.)$$

Yevropa mamlakatlari ichida eng yuqori ko'rsatkich Belgiya va Lyuksemburgga tegishli.

2) Kapital eksporti koeffitsiyenti (K_{ek}) - eksport qilinadigan kapitalni (EK) mamlakat YAlMga nisbatini aks ettiradi:

$$K_{ek} = \frac{EK}{YalM} \times 100\% \quad (10.1.2)$$

Evropa mamlakatlari ichida maksimal ko'rsatkich Niderlandiyaga tegishli.

3) Mamlakat iqtisodiyotiga sarflanayotgan kapital qo'yilmalarning umumiy hajmida xorijiy kapital ulushini aks ettiruvchi ko'rsatkich:

$$K_{ev} = \frac{XK}{D(K)} \times 100\% \quad (10.1.3)$$

bu yerda: K_{ex} – ehtiyoj koeffitsiyenti, XK – xorijiy kapital, $D(K)$ – mamlakatda kapitalga bo'lgan talab.

AQShning kapitalga bo'lgan ichki ehtiyojlarining 33 % xorijiy kapital hisobiga qondiriladi.

4) Boshqa nisbiy ko'rsatkichlar – milliy ishlab chiqarishda xorijiy yoki aralash kompaniyalarning ulushi, o'tgan davrga nisbatan kapital eksporti (importi)ni o'sish sur'atlari, mamlakat aholisining har biriga to'g'ri keladigan xorijiy investitsiyalar summasi va boshqalar.

10.2. Investitsiya loyihalarini iqtisodiy samaradorligini baholash usullari

Iqtisodiy samaradorlik –investitsiya uchun qo'yilgan kapitaldan foydalanilganligi uchun olingan foyda, daromad tushunilsa, ijtimoiy-iqtisodiy samara esa investitsiya'ni ishlatishdan olingan foydadan tashqari, kishilarning hayoti yaxshilanishi, tabiatni saqlash, ilmiy texnikaviy taraqqiyotning rivojlanishi ham tushuniladi.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda «iqtisodiy samara» va «iqtisodiy samaradorlik» atamalariga e'tibor berish lozimdir.

Iqtisodiy samara - qo'yilgan kapitalning investitsiyalash natijasida olingan natijasi bo'lsa, iqtisodiy samaradorlik esa olingan iqtisodiy samara eki investitsiya natijasida olingan foyda bilan investitsiya miqdori o'rtasidagi munosabatni bildiradi.

Iqtisodiy samara bu qo'yilma hisobiga olingan daromaddan qo'yilgan kapital summasi ayirilib topiladi va quyidagicha hisoblanadi:

$$E = D - K \quad (10.2.1.)$$

bu yerda:

E - iqtisodiy samara;

D - qo'yilgan kapitaldan daromad;

K - qo'yilgan kapital summasi.

Iqtisodiy samaradorlik qo'yilgan investitsiyadan olingan foyda, daromadni qo'yilgan kapital summasiga bo'lish orqali topiladi:

$$E_1 = \frac{If}{K} \quad (10.2.2.)$$

bu yerda:

E_1 - iqtisodiy samaradorlik;

If - investitsiyadan foyda;

K - qo'yilgan kapital.

Mamlakat iqtisodiyoti miqyosida investitsiyaning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi mamalakatda yaratilgan yalpi milliy mahsulot miqdorini mamalakat miqyosida kiritilgan investitsiya miqdoriga bo'lish orqali topiladi.

$$E = \frac{YaMM}{K} \quad (10.2.3)$$

bu yerda:

E - iqtisodiy samaradorlik;

$YaMM$ - yalpi milliy daromad;

K - $YaMM$ ni yaratish uchun qo'yilgan kapitalning summasi.

Iqtisodiy samara vaqt funksiyasi hisoblanib, boshlanishida u salbiy ko'rinishda bo'ladi, chunki qo'yilgan kapitaldan hali daromad olinmagan bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan kapital qaytimi bo'lgan sari daromad orta boradi va bu ijobiy natijaga erishiladi, ya'ni qo'yilgan kapitaldan olingan daromad vaqt o'tgan sari qo'yilgan kapital miqdoridan orta boradi.

Qo'yilgan kapitaldan olingan daromad vaqt utgan sari qo'yilgan kapitalga tenglashadi. Bu davr investitsiya'ni qoplash davri deb ataladi. Bu ko'rsatkich iqtisodni ishlab chiqarish sohasiga qo'yilgan kapital qo'yilmaning samaradorligini

ko'rsatadi. Investitsiya'ni qoplash davri kichik biznes sohasida 2-3 yil, uzoq muddatli qo'yilmalar esa 10-15 yilgacha davom etadi. Kapital qo'yilmalarni qoplash davrining me'yorlari degan tushuncha mavjud bo'lib, bu iqtisodiyot tarmoqlarida qo'yilgan kapital qo'yilmalarni qoplash davrining o'rtacha miqdori deb tushuniladi. O'rtacha hisobda investitsiya'ni qoplash davri qilib iqtisodiyotda 6-8 yil deb qabul qilingan.

Investitsiyaning milliy daromadidagi hissasi investitsiya normasi deb ataladi. Bu quyidagi formula asosida hisoblanadi;

$$YalN = \frac{YalS}{YaMM} \times 100\% \quad (10.2.4.)$$

bu yerda:

YalN- yalpi investitsiya normasi;

YalS- yalpi investitsiya summasi;

YaMM- yalpi milliy daromad.

Investitsiyaviy loyihaning (IL) tijorat (moliyaviy) samaradorligi – ushbu IL ni yuzaga keltiruvchi loyihani, uning ishtirokchilari o'z maqsadlari va manfaatlariga muvofiqligini aks ettiruvchi kategoriyadir.

Samaradorlik quyidagicha bo'lishi mumkin:

- loyihaning umumiy samaradorligi;

- loyihadagi ishtirok samaradorligi.

Loyihaning umumiy samaradorligi ishtirokchilar uchun ularning manfaatdorligini aniqlash va moliyalashtirish manbalarini izlash maqsadida baholanadi. Samaradorlikning ushbu turi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- loyihaning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi;

- loyihaning tijorat samaradorligi.

Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari IL amalga oshirilishining ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini hisobga oladi.

Tijorat samaradorligi ko'rsatkichlari esa, ushbu loyihani amalga oshirayotgan ishtirokchi uchun moliyaviy natijalarni hisobga oladi. Bunda ushbu ishtirokchi loyihani amalga oshirish uchun lozim bo'lgan barcha xarajatlarni ko'tarishi va loyiha natijalaridan to'la foydalanishi ko'zda tutiladi. Umuman olganda, loyiha samaradorligi ko'rsatkichlari texnik, texnologik va tashkiliy loyiha qarorlarini iqtisodiy nuqtai nazardan tavsiflaydi.

Loyihadagi ishtirok samaradorligi IL-ni amalga oshirilishi va barcha ishtirokchilar manfaatdorligini aniqlash maqsadida aniqlanadi.

Loyihadagi ishtirok samaradorligi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- korxonaning loyihadagi ishtiroki samaradorligi (ishtirokchi-korxonalar uchun IL samaradorligi);

- korxonada aksiyalariga investitsiyalar qo'yish samaradorligi (ishtirokchi-aksiyadorlik korxonalar aksiyadorlari uchun IL samaradorligi);

- iqtisodiyotning ayrim tarmoqlari, moliya-sanoat guruhlari, uyushmalar va xolding tuzilmalari uchun – tarmoq samaradorligi;

- IL ning budget samaradorligi (barcha darajadagi budgetlar xarajat va daromadlari nuqtai nazaridan, loyihada davlat ishtiroki samaradorligi).

IL samaradorligini baholash ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich loyihaning samaradorlik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Ushbu bosqichning maqsadi – loyihaviy qarorlarning umumlashtirilgan tarzda iqtisodiy baholash va investor izlash uchun zarur bo'lgan qulay sharoitlarni yaratishdir. Lokal loyihalarga nisbatan faqatgina ularning tijorat samaradorligi baholanadi, va u qulay bo'lgan taqdirdagina, baholashning ikkinchi bosqichiga o'tish tavsiya qilinadi.

Baholashning ikkinchi bosqichi, moliyalashtirish sxemasi ishlab chiqilgandan keyingina amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda ishtirokchilar tarkibi, ularning har birini moliyaviy ishtiroki va samaradorligi aniqlanadi. (Четыркин Е.М. Методы финансовых и коммерческих расчетов. - М., 1995.)

Sof diskontlangan daromad (SDD) va daromadlilikning ichki me'yori (DIM)ni hisoblash uchun investitsiyalardan olinadigan daromadni bo'lish lozim. Bu daromadni topish uchun esa, mahsulot (xizmat) narxini yoki boshqacha qilib aytganda investitsiyaviy qo'yilmalar natijalarining qiymat bahosini bilish lozim. Bundan kelib chiqqan holda, natijaning qiymat bahosi bo'lmagan taqdirda, SDD va DIM ko'rsatkichlari yordamida loyihaning mutlaq samaradorligini aniqlab bo'lmaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Ammo, masala bunday qo'yilganda ham, SDD va DIM ko'rsatkichlarini hisoblash mumkin. Gap shundaki, bunda ikki xil variant ko'rib chiqiladi: birinchi (loyiha) va ikkinchi (nollik muqobil) variantlar. Bunday yondashuvda daromad obyektini ekspluatatsiya qilish xarajatlarini tejash bilan almashtiriladi, nollik variant bo'yicha investitsiyaviy qo'yilmalar esa, nolga tenglashtiriladi. Nollik variant bo'yicha qo'yilmalar haqiqatan ham nolga teng bo'lgandagina bunday yondashuv to'g'ri bo'ladi. Nollik variantdagi masala yechimini ko'rib chiqaylik. Taqqoslama samaradorlik ko'rsatkichidan foydalanamiz:

$$C_T = \frac{T_1 - T_2}{K_2 - K_1} \quad (10.2.5)$$

bu yerda: T_1 va T_2 -- taqqoslanayotgan variantlar bo'yicha yillik mahsulot tannarxi.

$K_1=0$ ekan, unda taqqoslama samaradorlik ko'rsatkichi E_s mutlaq samaradorlik ko'rsatkichiga aylanadi va uni rentabellik (R) orqali belgilash mumkin, ya'ni:

$$R = \frac{X_1 - T_2}{K_2} \quad (10.2.6)$$

Haqiqatan ham, $K_1=0$ bo'lsa birinchi variant bo'yicha amortizatsiya ham nolga teng, T_1 esa, X_1 ga teng bo'ladi ($T_1=X_1$). (X -xarajalar).

Shunday qilib, (X_1-T_2) yillik tejashga olib kelayotgan K ($K_2, K_1=0$ da) kapital qo'yilmalari amalga oshirilmogda. Kapital qo'yilmalar samaralimi yoki yo'qmi degan savolga quyidagi ko'rsatkich yordamida javob berish mumkin:

$$X_1 - T_2 > CK \text{ yoki } X_1 - T_2 - CK > 0 \quad (10.2.7.)$$

Haqiqatan ham, agarda rentabellik kattaligini S bilan taqqoslansa, unda K_2 samaradorligining sharti bo'lib $R = \frac{(X_1 - T_2)}{K_2} > E$ xizmat qiladi.

Agar obyektning xizmat muddati (T) dagi joriy xarajatlar tejamini hisobga olsak, unda loyiha samaradorligi quyidagi tengsizlik bilan aniqlanadi:

$$\frac{(1 + C)^T - 1}{(1 + C)^T \cdot C} \cdot (X_1 - X_2) - K > 0$$

$$\text{Obyekt xizmat ko'rsatish muddatidagi SDD: } CDD^T = \frac{(1 + C)^T - 1}{(1 + C)^T \cdot C} \cdot (X_1 - X_2) - K$$

Kapital qo'yilmalar samaradorligini aniqlash uchun o'rtacha yillik sof daromad (annuitet) dan ham foydalanish mumkin. Annuitet yillik tejam kattaligidan kichik bo'lmasa, kapital qo'yilmalar varianti samarali hisoblanadi.

$$(X_1 - X_2) - K > K \frac{C(1 + C)^T}{(1 + E)^T - 1} \quad (10.2.8.)$$

Loyiha samaradorligi darajasini esa, DIM ko'rsatkichi yordamida aniqlash mumkin. $SDD^T=0$ dagi daromadlilik DIMdir.

Pul oqimi unsurlarining har xil vaqtda paydo bo'lishi munosabati bilan ularni o'zaro taqqoslash muammosi tug'iladi. Chunki, har xil vaqtda olingan bir xil pul summalarini teng qiymatli deb bo'lmaydi. Biznesning "oltin" qoidasiga muvofiq: bugungi pullar ertaga olinadigan pullardan qimmatiroqdir.

Moliyaviy tahlillarda vaqt omilini hisobga olishga bo'lgan turli yondashuvlar qo'llaniladi. Eng tarqalgan uslub bu kelajakdagi ne'matlardan hozirgisi afzalliroq ekanligining nisbiy darajasini aks ettiruvchi va taqqoslovchi funksiya uslubidir. Amaliyotda, ko'p hollarda ushbu maqsad bilan murakkab foizlar ko'rinishidagi funksiya qo'llaniladi. Bunday yondashuvda pullarning joriy va kelajakdagi qiymatlari murakkab foiz formulasi bilan o'zaro bog'langan:

$$S_n = S_0 - (1 + r)^n \quad (10.2.9.)$$

bu yerda:

S_n - pul mablag'larining joriy summasi;

S_0 - n ta bir xil vaqt oraliqlaridan keyingi pul mablag'lari summasi (pullarning qo'shilgan summasi);

r - bir vaqt oralig'idagi daromadlilik stavkasi (foiz stavkasi).

Buning ma'nosi shundaki, agarda r yillik daromadlilik stavkasiga ega bo'lgan ishga S_0 so'm pul qo'yilsa, unda n-yildan so'ng biz S_n so'm pulga egalik qilishimiz mumkin bo'ladi. Va aksincha, joriy vaqtga keltirilgan, S_n kelajakdagi pul summasining real qiymati, quyidagi formula bo'yicha baholanadi:

$$S_0 = S_n \cdot dm_n \quad (10.2.10.)$$

bu yerda:

dm_n – diskont ko'paytiruvchisi;

r - stavkasi bo'yicha, n davriga tegishli bo'lgan diskont ko'paytiruvchi quyidagi tarzda aniqlanadi:

$$dm_n = 1/(1+r)^n \quad (10.2.11.)$$

Demak, kelajakdagi daromadlarni joriy vaqt davriga olib kelish jarayoni diskontlash deyiladi, ya'ni, bugungi olingan bir so'm, bir yildan so'ng olinadigan bir so'mdan yanada yuqoriroq baholanishini aks ettiradi. Buning sababi faqatgina inflatsiya emas, balki daromadlarni ko'paytirishning turli imkoniyatlari mavjudligi va ulardan voz kechish kelajakdagi muayyan pul summasini yo'qotish bilan tengdir.

Diskont me'yorini tanlash investitsiyaviy tahlilning murakkab muammosidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida diskont me'yori birinchi navbatda korxonaga pul resurslarini ishlatish bo'yicha muqobil investitsiyaviy imkoniyatlarni aks ettirishi lozim. Diskontlash operatsiyasi investitsiyaviy loyihalar samaradorligini baholashda keng qo'llaniladi, chunki u vaqtning turli davrlariga tegishli daromad va xarajatlarni taqqoslash imkonini beradi.

10.3. Investitsiya loyihalarini baholash muammolari

Hozirda O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab turgan chet ellik tashkilotlar vakolatxonalarining biznesga texnikaviy yordam berish va qo'llab-quvvatlash salohiyatidan to'liqroq foydalanish imkoniyatlari mavjud. Masalan, nemis iqtisodiyoti vakolatxonasida zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari, uskunalar ishlab chiqaradigan firmalar rekvizitlari bo'yicha axborotlar olish mumkin. Bundan tashqari, katta ekspertlar jamiyati marketing sohasi, iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi ishlab chiqarish menejmenti buyicha nemis mutaxassislarining bepul maslahatlarini tashkil etadi. GTZ, ICE, TIKa, JICA va hokazolardagi xuddi shunga uxshash mutaxassislarning moliyaviy va tashkiliy yordamlaridan foydalangan holda chet elda eksport mahsulotini reklama qilish va olg'a siljitish bo'yicha ko'rgazmalar, shuningdek o'quv seminarlari tashkil etish mumkin.

Hozir O'zbekistonda moliya bozori yetarlicha rivojlanmaganligi sababli, loyihaviy moliyalash ko'pchilik hollarda bank kreditlashi shaklida amalga oshirilmoqda. Bunda jahonda keng yoyilgan boshqa usullar - qimmatli qog'ozlar chiqarish (o'z kapitali), investitsiya fondlari, bank konsorsiumlari, nafaqa jamg'armalari, lizing kompaniyalari va boshqalardan yetarlicha foydalanilmayapti. Qator afzalliklarga, shu jumladan, soliq sohasida imtiyozlarga ega bo'lgan lizing investsiya loyihalarini moliyalashning keng tarqalgan usullaridan biridir, lekin u hali

yetarlicha rivojlangani yo'q. O'zbekistonda loyihaviy moliyalash korxonalarining, ayniqsa, kichik biznes korxonalarining o'z mablag'lari yetishmasligi, shuningdek tijorat banklari beradigan kreditning narxi amalda barcha turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishdagi uning moliyaviy samarasidan yuqoriroq ekanligi tufayli muammolar paydo bo'lmoqda. Hozirgi paytda investitsiya loyihasi qarz mablag'lari qaytarilishining o'rtacha muddati 5-8 yildir. Eksportga yo'naltirilgan loyihalar ustuvor deb topilganligi sababli, loyihalarning katta qismi raqobatbardosh mahsulotlar chiqarish imkonini beradigan zamonaviy yuqori unumli texnologiyalar va uskunalami joriy etish yo'li bilan amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda yangi loyihalarni amalga oshirish uchun asosan tijorat banklarining kreditlari jalb etilmoqda. Bunda uskunaning pirovard qiymati uskunaning hisoblab chiqilgan narxi (yetkazib berish va montaj qilishni ham hisobga olgan holda), kredit liniyalari eksport sug'urta mukofotining qiymati, kredit uchun to'lanadigan foizlar, mahsulot yetkazib beruvchi firmalar xizmatlarining qiymati, investitsiya davridagi foizlar va bank komissiyalari, shuningdek uskunalami sug'urtalash qiymatidan tarkib topadi.

Loyihani baholashda ushbu loyihani taklif etuvchi kompaniya'ning moliyaviy-iqtisodiy tahlili zaruriy komponent bo'ladi. Kompaniya'ning layoqati va barqarorligiga ishonch hosil qilgandan keyingina loyihaning o'zini tahlil qilish va uning moliyalash to'g'risida qaror qabul qilish mumkin bo'ladi.

Investitsiya kiritish asosida kelajakda foyda olish ko'zda tutiladi. Buning uchun albatta, puxta o'ylab ish tutish lozim. Dastlab investitsiya kiritish loyihasi tuzib olinishi shart. Har qanday loyiha tuzish asosida albatta, bir qancha fikrlar majmuasi, nazariy yoki amaliy tadqiqotlar asosida malakali konstruktorlarni yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratishga undaydi. Bunday fikrlarni albatta, mutaxassislar, olimlar va malakali ishchi xizmatchilar bildirishadi. Fikrlarni marketing tadqiqotlarida unumli samara berishi mumkin. Shulardan real fikrlarga ko'prok e'tibor berish lozimki, bu fikrlar quyidagi ko'rsatkichlar bilan baholanadi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligi;
- foydaning o'sish darajasi;
- mahsulot hajmining ortishi;
- mahsulotning boshqa bozorlarga chiqish imkoniyati;
- mahsulotni turib qolishini kamayishi;
- foydalanilayotgan kapitalning samaradorligi;
- firma imidjining o'sishi.

Bundan ko'rinadiki, har qanday firma yoki korxonaning samaradorligini yuqoridagi omillar yordamida aniqlash mumkin. Har qanday loyihalar ma'lum bir muddatga tuzilib, vaqt o'tishi bilan o'z samarasini yo'qotadi. Investitsiya loyihalarini baholashda yana bir doimiy asosiy o'rinda turadigan vaqtlilik omili mavjuddir. Bu omil investitsiya jarayonining lokomotivi hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, investitsiyalashtirish va uni moliyalashtirish investorning talabiga muvofiq o'zgarib turishi mumkin.

Investitsiyalashtirishdan oldingi o'rganish jarayonini quyidagilarga ajratiladi:

- imkoniyatlarni o'rganib chiqish;
- tayyorlov yoki loyihalashtirishdan oldingi izlanish;

- iqtisodiy-texnik izlanish.

Investitsiyaviy izlanishning oraliq farq darajalari doim shartli belgilanadi. Investitsiyalashtirishdan oldingi kuzatish ishlarini olib borish uchun kapital qo'yilmaning umumiy qiymatidan 0,8 - 5 %gacha ajratiladi. Investitsiyalashdan oldingi bosqichni muddatini aniq belgilash juda murakkab bo'lib bu loyihalashtirishga bog'liq bo'ladi.

Loyihalarni investitsiyalash jarayoni davomida korxonalar aktivlari ya'ni, o'z mablag'lari shakllanib boradi. Shu bilan birga boshqa korxonalar bilan mahsulotlar yetkazib berish bo'yicha shartnomalar tuzilib boradi, ishchi xizmatchilarni ishga qabul qilish jarayoni boshlab yuboriladi

Investitsiyadan foydalanish jarayonida loyihaga qo'yilgan investitsiyadan kelgan samaradorlik belgilanadi.

Bu jarayonda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- ishlab chiqarilgan mahsulotni sertifikatlash;
- broker va diler aloqalarini tashkil qilish;
- loyihani iqtisodiy ko'rsatkichlari monitoringini o'tkazish.

Har qanday investitsiya'ni loyihalashtirish ma'lum bir darajadagi bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Shu o'rinda aytish joizki, har qanday investitsiya loyihasini samaradorligini aniqlash uchun bu loyihani qanday fikr asosida tuzilganiga, uning muddatiga, investitsiya miqdoriga va inflatsiya'ning darajasiga e'tiborni qaratish lozim. Bu bilan biz investitsiya jarayonida uchraydigan bir qancha muammolarni oldini olgan bo'lamiz.

Qisqacha xulosalar

1. Iqtisodiyotning investitsiyaga bo'lgan talabi, investitsiyaga yo'naltiriladigan mablag'larning yetishmasligi investitsiya resurslaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Chunki qo'yilgan kapital mablag'idan samarali foydalanish natijasida ko'proq foyda olish mumkindir.

2. Xalqaro kapital harakatning iqtisodiy samarasini ko'rsatish uchun, kapital qo'yilmalardan olinadigan foyda turli mamlakatlarda turlicha degan tasavvurdan kelib chiqish zarur. Kapitalning xalqaro harakati (tovarlarning xalqaro harakati kabi) ishlab chiqarish omillarini samaraliroq qayta taqsimlash va ulardan foydalanish evaziga yalpi umumjahon ishlab chiqarishni o'sishiga olib keladi. Bunda, kapitalni eksport qiluvchi mamlakatdagi kapital egalarning daromadi o'sadi va boshqa omil (ayniqsa mehnat va er) egalari daromadi esa qisqaradi. Kapitalni import qiluvchi mamlakatdagi kapital egalarning daromadlari qisqaradi va ishlab chiqarishning boshqa omil egalarning daromadlari esa o'sadi.

3. Iqtisodiy samara vaqt funksiyasi hisoblanib, boshlanishida u salbiy ko'rinishda bo'ladi, chunki qo'yilgan kapitaldan hali daromad olinmagan bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan kapital qaytimi bo'lgan sari daromad orta boradi va bu ijobiy natija beradi, ya'ni qo'yilgan kapitaldan olingan daromad vaqt o'tgan sari qo'yilgan kapital miqdoridan orta boradi.

4. Loyihani baholashda ushbu loyihani taklif etuvchi kompaniya'ning moliyaviy-iqtisodiy tahlili zaruriy komponent bo'ladi. Kompaniya'ning layoqati va

barqarorligiga ishonch hosil qilgandan keyingina loyihaning o'zini tahlil qilish va uning moliyalash to'g'risida qaror qabul qilish mumkin bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

1. Xalqaro kapital harakatning iqtisodiy samarasi tushunchasini yoritib bering.
2. Investitsiyalardan keladigan foyda qanday aniqlanadi?
3. Kapitalning bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga oqib o'tishi qanday omillarga bog'liq?
4. Kapitalning xalqaro harakati ishlab chiqarish omillarini samaraliroq qayta taqsimlash va ulardan foydalanish evaziga qanday natijalarga olib keladi?
5. Mamlakatlarning xalqaro kapital migratsiyasi (XKM) jarayonlarida qatnashishi qaysi ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi?
6. Kapital importi koeffitsiyentini aniqlash formulasini yozing va tushuntirib bering.
7. Kapital eksporti koeffitsiyentini aniqlash formulasini yozing va tushuntirib bering.
8. Mamlakat iqtisodiyotiga sarflanayotgan kapital qo'yilmalarning umumiy hajmida xorijiy kapital ulushini aks ettiruvchi ko'rsatkichning mohiyatini yoritib bering.
9. Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi va uni baholash usullarini tushuntiring.
10. Investitsiya loyihalarini baholash muammolarini sanab bering.

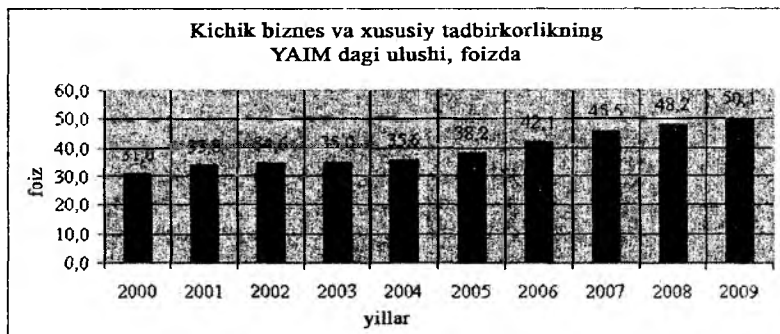
11-bob. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKKA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISH

11.1. Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati

O'zbekistonda kichik biznes korxonalarini barpo etish orqali mustaqil xo'jalik yurituvchi mulk egalari shakllandi. Kichik biznes korxonalari bozor iqtisodiyotiga xos turli makroiqtisodiy shart-sharoitlar va talablariga moslashishi imkoniyatlariga egaligi bilan ustuvor ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish milliy iqtisodiyotimiz barqarorligini ta'minlashning muhim makroiqtisodiy omillaridan biri hisoblanadi. Keyingi yillarda kichik biznes taraqqiyotining keskin avj olishi natijasida ularning mamlakatda yaratilayotgan yalpi ichki mahsulot salmog'idagi ulushining ortib borayotganligi bilan izohlash mumkin.

2009-yilda Inqirozga qarshi choralar dasturi doirasida iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, bandlik muammosini hal etish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishda tobora muhim o'rin tutayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratildi.

Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida kichik biznes subyektlari yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2009-yilda 50 foizdan oshdi. Holbuki, 2000-yilda bu ko'rsatkich 30 foizni tashkil etgan edi. Bunday natija birinchi navbatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik davlat tomonidan doimiy qo'llab-quvvatlanayotgani samarasidir (11.1.1-rasm).

11.1.1-rasm.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining kengayishi iqtisodiyotning boshqa soha va tarmoqlari ishlab chiqarish hajmidagi salmog'ining oshishi orqali ham namoyon bo'ldi. Xususan, mazkur sohaning sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi 2008-yildagi 13,9 %dan 2009-yilda 16,9 %ga, qishloq xo'jaligida tegishli ravishda 97,8 dan 97,9 %ga, asosiy kapitalga investitsiyalar

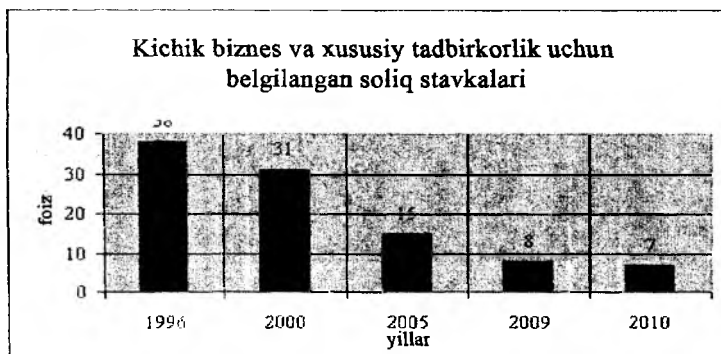
hajmida – 23,1 dan 23,7 %ga, pullik xizmat ko`rsatish hajmida – 48,5 foizdan 48,7 foizga, eksport hajmida – 12,4 dan 14,6 %ga qadar oshdi (1.4.1-jadval).

11.1.1-jadval

O`zbekistonda kichik biznesning iqtisodiyot asosiy tarmoqlarida ishlab chiqarilgan mahsulot (ish, xizmat)lar hajmidagi ulushi, foizda

T/r	Ko`rsatkichlar	2008-yil	2009-yil
1.	Sanoat	13,9	16,9
2.	Qishloq xo`jaligi	97,8	97,9
3.	Qurilish	48,3	41,6
4.	Savdo	48,1	46,5
5.	Asosiy kapitalga investitsiya	23,1	23,7
6.	Pullik xizmat	48,5	48,7
7.	Eksport	12,4	14,6
8.	Import	35,7	42,5

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bu qadar jadal rivojlanishida eng avvalo mazkur soha uchun belgilanayotgan soliq imtiyozlari yetarli darajadagi rag`batlantiruvchi rol o`ynayotganligi hisoblanadi. Jumladan, bu borada 2009-yilda kichik sanoat korxonalarini uchun yagona soliq to`lovi 8 dan 7 %ga pasaytirildi, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun esa qayd etilgan soliq miqdori o`rtacha 1,3 barobar kamaytirildi (11.1.2-rasm).

1.4.2-rasm.

Rasmdagi ma`lumotlardan ko`rinadiki, 1996-2010-yillar mobaynida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun belgilangan soliq stavkalari 38 foizdan 7 foizgacha, ya`ni 5,4 marta qisqargan. 2009-yilda ham tadbirkorlarning o`z ishini

tashkil etish bilan bog'liq sarf-xarajatlarini qisqartirish ishlari davom ettirildi.
Masalan:

- arxitektura-rejalashtirish topshiriq to'plamlarini olish qiymati – 4 barobar; -
loyiha-smeta hujjatlarini ekspertizadan o'tkazish – 2,5 barobar;

- kadastr hujjatlarini rasmiylashtirish qiymati – 2 barobarga pasaytirildi.

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishdagi ruxsat berish jarayonlarining qisqartirilishi va to'lovlarning optimallashtirilishi bilan bog'liq tadbirlar natijalarini quyidagi jadval orqali yaqqolroq ko'rish mumkin (11.1.2-jadval).

1.4.2-jadval

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda ruxsat berish jarayonlarini qisqartirilishi va to'lovlarning optimallashtirilishi

Ruxsat berish bilan bog'liq jarayonlar turlari	To'lov miqdori				To'lov miqdorining qisqarishi, foizda
	Avval amalda bo'lgan		Yangi kiritilgan		
	eng kam ish haqi miqdori bo'yicha	so'mda*	eng kam ish haqi miqdori bo'yicha	so'mda*	
Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish	5	140200	2	56080	- 60
Bankda hisobraqamini ochish	1	28040	0,5	14020	- 50
Arxitekturerejalashtirish topshiriqlarini ishlab chiqish	40	1120000	10	280400	- 75
Yer uchastkasini rasmiylashtirish	-	130000	-	58000	- 56
Ekologik ekspertiza	25	701400	1	28040	- 96
Loyiha-smeta hujjatlarini ekspertiza qilish	10	280400	3	84120	- 70
Qurilish davomida nazorat-ijro syomkalari o'tkazish	5	140200	3	84120	- 40
Normativlar loyihalarining ekologik ekspertizasini o'tkazish	75	2103000	1	28040	- 98,7
Gigiyenik sertifikatlar olish	10	280 400	3	84 120	- 70
Jami to'lovlar qiymati (litsenziya va ruxsatnomalarsiz)	-	5037660	-	830960	- 83,5

* Izoh. eng kam ish haqi miqdori to'lovlarni qisqartirishga oid me'yoriy hujjatlar qabul qilingan davrga tatbiqan olingan.

Jadvaldan ko`rinadiki, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda ruxsat berish jarayonlarini qisqartirish va to`lovlarni optimallashtirish tadbirlari ahamiyatli darajada amalga oshirilgan. Masalan, me`yorlar loyihalarining ekologik ekspertizasini o`tkazish bo`yicha to`lov miqdori 75 marta, ekologik ekspertiza qiymati 25 marta kamaytirilgan. Buning natijasida har bitta tadbirkorlik subyekti uchun o`z faoliyatini tashkil etishda umumiy holda 4207 ming so`m miqdorgacha mablag`larni tejash imkoniyati paydo bo`ldi.

2009-yil davomida inventarizasiya natijasida aniqlangan qariyb 2 mingta bo`sh bino kichik tadbirkorlik subyektlariga ijaraga berildi. Bunda binolarni ijaraga berish tariflari tadbirkorlik subyektlarining qayerda joylashgani va ularning faoliyat turiga qarab 3 barobardan 10 barobarga qadar kamaytirildi. Shuningdek, o`tgan davr mobaynida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun quyidagi imtiyoz va qulayliklar yaratildi:

- mahsulotlarning gigiyenik sertifikatini amal qilish muddati ilgari 3 yildan endilikda cheklanmagan muddatga o`tkazildi;

- fitosanitariya xulosalarini berish muddatlari qisqartirildi;

- elektr va issiqlik tarmoqlariga ulanish uchun texnik shartlarni bajarish muddatlari 1 oydan 3 kungacha qisqartirildi;

- binolarni turar joydan noturar joy toifasiga o`tkazish jarayoni soddalashtirildi;

- davlat mulkidagi bo`sh binolar ijara haqlari 10 va undan ko`p barobargacha tushirilishi natijasida ularning 81 foizi (aniqlangan 3650 tadan 2939 tasi) tadbirkorlik subyektlariga ijaraga berildi;

- tashqi reklamani joylashtirish tariflari o`rtacha 20 dan 30 foizgacha pasaytirildi hamda ayrim hududlarning qishloq joylarida haq olish bekor qilindi. Buning natijasida tashqi reklama beruvchi tadbirkorlarning ulushi 34 foizgacha oshdi;

- tashqi reklamani joylashtirish qiymati Toshkent, Farg`ona, Jizzax, Namangan va Navoiy viloyatlarining qishloq joylari uchun 50 foizgacha pasaytirildi;

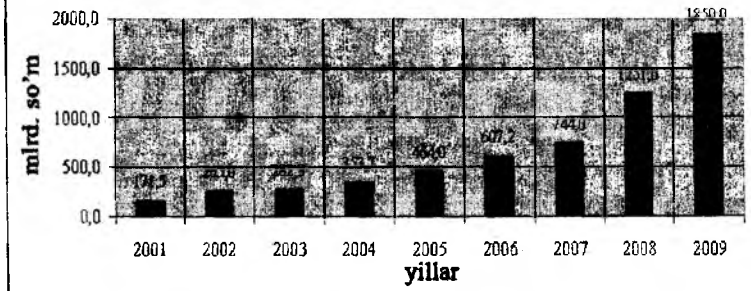
- elektr energiyasini oldi-sotti shartnomasida belgilangan hajmga nisbatan kam sarflanishi uchun jarimalar bekor qilindi va ortiqcha sarflash bo`yicha jarimalar 50 foizga qisqartirildi.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy jihatdan qo`llab-quvvatlash tadbirlari kuchaytirildi. Xususan, 2009-yil davomida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga 1 trln. 850 mlrd. so`mdan ortiq kreditlar ajratildi (11.1.3-rasm).

Ma`lumotlardan ko`rinadiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasiga yo`naltirilayotgan kreditlar miqdori 2001-2009-yillar mobaynida deyarli 11 barobar o`sgan.

Kichik korxonalarini rivojlantirishda bank moliya tizimining o`mini alohida ta`kidlash lozim. Iqtisodiyotda kichik korxonalarining faoliyat yuritishi yirik korxonalarini ayrim xarajatlardan xolos etib, ko`p hollarda yirik korxonalarda qo`llaniladigan yangi texnika va texnologiyaning kichik korxonalarda qo`llanishida ko`proq samara beradi. Kichik korxonalar jamiyat uchun boshqa korxonalariga nisbatan ko`proq yangi tovarlar yetkazib bera oladi hamda iste`molchilarning talabini kengroq o`rganib, o`z faoliyatini talabga moslashtira oladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun ajratilgan kreditlar miqdori

11.1.3-rasm.

Kichik korxonalarda mehnatni tashkil etish iste'dodli kadrlarning ijodiy faoliyatidan samarali foydalanish bilan birga ularning jamiyatga tanilishiga ham imkoniyat yaratadi. Boshqa korxonalariga nisbatan kichik korxonalarida tajribali mutaxassislardan foydalanish nihoyatda yuqoridir. Mahalliy xomashyolardan foydalanish, chiqindilar va mehnat salohiyatidan foydalanishda kichik korxonalar uchun imkoniyatlar mavjud. Bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan talab kapital aylanishining tezlashishi aynan kichik korxonalarida yo'naltirilgan kapitalning o'z-o'zini boshqarayotgan korxonalariga nisbatan uch marotaba yuqoriligi isbotlangan.

Yuqoridagi fikrga asoslangan holda aytishimiz mumkinki, kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining samarali natijasi sifatida mamlakatimizda bandlik, aholi farovonligi ta'minlanmoqda va bu soha makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy iqtisodiy omillardan biri vazifasini bajarmoqda.

11.2. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda investitsiya muhitining roli

Kichik biznes iqtisodiyotning shunday sektoridirki, u investitsiya muhitida yuz berayotgan deyarli barcha o'zgarishlarga moslashadi. Kichik biznes nuqtai nazaridan investitsiya muhitining jozibadorlik darajasini aniqlash uchun butun mamlakat va mintaqalardagi iqtisodiy vaziyatni ko'rsatuvchi omillar, iqtisodiyotning bu tarmog'iga investitsiyalar kiritish qonunlar va infratuzilmalar bilan qanchalik ta'minlanganligi, mintaqada bozor infratuzilmasining rivojlanish darajasi, malakali ishchi kuchining mavjudligi, shuningdek, mana shu va boshqa omillar bilan bog'liq xatarlar bor yoki yo'qligi g'oyat muhimdir.

Hozirgi davrda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishiga unga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma

muassasalarining tashkil etilishi va xizmat sifati darajasining yaxshilanib borishi sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda (11.2.1-jadval).

Jadvaldan ko'rinadiki, bugungi kunda mamlakatimiz kichik biznes sohasiga o'ndan ortiq turdagi 8 mingga yaqin infratuzilma muassasalari xizmat ko'rsatib, faoliyat uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib bermoqda.

11.2.1-jadval

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlariga xizmat ko'rsatuvchi mavjud infratuzilma obyektlari (2010 yil 1 yanvar holatiga)

T/r	Infratuzilma obyekt nomi	Soni
1.	Tijorat banklari filiallari	1042
2.	Minibanklar	2318
3.	Axborot-maslahat markazlari	262
4.	Konsalting markazlari	327
5.	Auditor firmalari	113
6.	O'quv markazlari	917
7.	Baholash kompaniyalari	138
8.	Tovar xomashyo birjasining savdo maydonchalari	204
9.	Mikrokredit tashkilotlari	32
10.	Kredit uyushmalari	103
11.	Biznes-inkubatorlar	34
12.	Sug'urta tashkilotlari	32
13.	Brokerlik idoralari	1424

Buning natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining mamlakatimizda yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatidagi natijalari salmoqli bo'lib bormoqda (11.2.2-jadval).

11.2.2-jadval

2009-yilda O'zbekistonda yaratilgan ish o'rinlari

T/r	Ko'rsatkich	Soni, nafar
1.	2009-yilda yaratiladigan jami yangi ish o'rinlari	940532
2.	O'tgan yilga nisbatan, foizda	142,3
3.	Shundan quyidagi asosiy yo'nalishlarda yaratilgan ish o'rinlari:	
4.	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida	391809
5.	o'tgan yilga nisbatan, foizda	104,7
6.	Uy mehnatining barcha shakllarini tashkil etish, jami	196745
7.	Shu jumladan, korxonalar bilan kooperatsiyada (mehnat shartnomasi asosida)	77466
8.	Yangi obyektlarni ishga tushirish, mavjud ishlab chiqarishlarni qayta qurish va kengaytirish	70587
9.	Ish joylarini ko'paytirishning qo'shimcha chora-tadbirlari (Inqirozga qarshi dastur va boshqa qo'shimcha choralar)	281391

Jadvaldan ko'rinadiki, mamlakatimizda 2009-yilda yaratilgan jami 940,5 mingdan ortiq yangi ish o'rinlarining 391,8 mingtasi (41,7 foizi) kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasiga to'g'ri kelmoqda. Bu o'tgan yildagiga nisbatan 4,7 foizga ko'proq demakdir. Jami yangi ish o'rinlarining deyarli 21 foizi turli shakillardagi uy mehnatini yo'lga qo'yish, 7,5 foizi yangi obyektlarni ishga tushirish, mavjud ishlab chiqarishlarni qayta qurish va kengaytirish, deyarli 30 foizi ish joylarini ko'paytirishning qo'shimcha chora-tadbirlari amalga oshirish hisobiga tashkil etilgan. Buning natijasida, kichik tadbirkorlikda band bo'lganlarning jami iqtisodiyotdagi band bo'lganlarga nisbatan ulushi 2008-yilda 73,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009-yilga kelib 74,2 foizga yetdi.

Bundan ko'rinadiki, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, aholi daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatida amal qilmoqda.

Xususiy tadbirkorlikning asosiy xususiyati shuki, uning uchun mintaqaviy omillar qoida tariqasida, investitsiyalar jalb etish jarayoniga ta'siri jihatidan ustunlik qiladi. Investitsiyaviy muhit tahlilini tarmoqlar bo'yicha olib borish zarurligini ko'rsatib o'tish kerak. Chunki, ijobiy investitsiyaviy omillar turli tarmoqlar uchun o'ziga xos jihatlarga ega. Ba'zi hollarda bir tarmoqda ijobiy rol o'ynashi mumkin bo'lgan omillar boshqa tarmoq uchun salbiy bo'ladi yoki agar muayyan tarmoq uchun biron-bir ko'rsatkich yetarli darajada namoyon bo'lsa, shu ko'rsatkichning o'zi boshqa tarmoqning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mutlaqo kam bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda kichik tadbirkorlik uchun tarmoqlar bo'yicha investitsiya muhiti alohida qiziqish tug'diradi. Kichik biznes uchun o'ziga xos ba'zi ko'rsatkichlar sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- kichik tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi va infratuzilmasini rivojlantirishning mintaqaviy ko'rsatkichi;
- egallab turgan bozor sektorlari bo'yicha (masalan, xizmatlar yoki savdo sohasida) raqobatlashuvchi yirik firmalarning mavjudligi va rivojlanish darajasi;
- mahalliy bank tizimining rivojlanish darajasi va boshqa omillar.

Kichik korxonalar o'zlariga xos xususiyatlar tufayli investitsiya resurslarini jalb etish uchun xizmat qiladigan ko'p sonli manbalarning ayrimlaridagina foydalana oladilar. Masalan, shuni qayd etish kerakki, kichik tadbirkorlikdagi ichki moliyalash manbalari tadbirkor o'zini o'zi investitsiyalashi uchun beradigan imkoniyatlar yirik firmalarning imkoniyatlari darajasida emas. Shunga qaramay, bu manbalardan kichik tadbirkorlikda foydalanish sezilarli samara berishga qodir bo'lib, jalb etish samaradorligi jihatidan bir qancha afzalliklarga ega. Shunday qilib, investitsiya resurslarini shakllantirishning qulay manbalari sonini ko'paytirish hamda mavjud manbalardan foydalanish samaradorligini oshirish hozirgi vaqtda, birinchi navbatda, kichik tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tuzilmalarining muhim vazifasi bo'lib qolmoqda.

Kichik korxonaning muhim xususiyati shuki, u moddiy shaklda oladigan resurslardan yirik firmalarga qaraganda ancha samarali va moliyaviy resurslarga qaraganda nisbatan samaraliroq foydalanish xususiyatiga ega. Ushbu xususiyatga

sabab shuki, eng avvalo, kichik korxonani boshqarish tuzilmasi, odatda unchalik konservativ bo'lmaydi. Bu esa moliyaviy mablag'lardan foydalanish uchun salbiy omil, buyum holidayi investitsiyalar uchun esa ijobiy omildir. Moliyaviy investitsiyalarni qidirib topish, jalb etish va ishlab chiqarishga kiritish jarayoni hamma vaqt ancha rasmiylashgan va me'yoriy hujjatlar bilan belgilab qo'yilgan bo'ladi. Qoida tariqasida yuqori darajali professional moliyachilarga ega bo'lmagan kichik korxonalar uchun esa bu operatsiya qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli kichik korxonalar moddiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytirishdan manfaatdor. Intellektual resurslar (texnologiyalar, "nou-xau", savdo markalari va boshqalar) bundan mustasno, lekin bu sohada ham kichik korxonalar nazarida tayyor mahsulotni sotib olishi uchun mablag yetarli emas, balki investitsiyalar sifatida shu tayyor mahsulotning o'zini olish ma'qulroq.

Bozor islohotlarini amalga oshirayotgan bir qator mamlakatlarda moddiy investitsiyalarni jalb etishning turli shakllari orasida lizing, franchayzing va tolingdan juda faol foydalanilmoqda. Buning ustiga, kichik tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash organlarining mavjud va ishlab chiqilayotgan dasturiy hamda me'yoriy hujjatlarida mazkur shakllarga katta o'rin berilmoqda. Moddiy investitsiyalashning turli shakllaridan foydalanish samarasi ko'p jihatdan bunday operatsiyalarda vujudga keladigan munosabatni tartibga soladigan maxsus me'yoriy bazaning rivojlanish darajasi, tegishli bozor infratuzilmasining rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Xususiy tadbirkorlikni va bu sohaga investitsiyalarni jalb etishni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlaydigan davlat siyosatini amalga oshirish institutsiyaviy va huquqiy tizimni doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. Bu tizimning samarali ishlashi uning barcha unsurlari bir-birining vazifasini juda kam takrorlagan holda doimiy ravishda o'zaro aloqada bo'lishini hamda faoliyatlarini muvofiqlashtirilishini taqozo etadi. 2000-yilda qabul qilingan "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun kichik biznesni tartibga solishning huquqiy asoslarini rivojlantirish sohasida davlat faoliyati takomillashuviga olib keldi. Shu bilan birga, aytish kerakki, bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida kichik tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash rag'batlantiradigan, tanlab qo'llaniladigan bozor mexanizmlarida muvozanat buzilishiga olib kelmaydigan bo'lishi kerak.

11.3. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalar

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishlari qatoridan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish ham o'rin olgan. Binobarin, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etayotganligini hayotning o'zi yaqqol ko'rsatib turibdi.

Tadbirkorlar o'z faoliyatlarini bilan eng muhim, dolzarb muammoni, ya'ni ichki bozorning keng xalq iste'mol mollariga bo'lgan talabini qondirish va ishsizlikni tugatishdek ijtimoiy muammoni yechishga yordamlashadi.

Hozirgi kunda respublikamizda tadbirkorlar yangi ijtimoiy qatlam va sinf

sifatida shakllanmoqda. Respublika Prezidenti I.A. Karimovning tashabbusi va bevosita rahbarligida mamlakatimizda xususiy mulkning rivojlanishi va shu asosda aholi-keng tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va kengaytirishga qaratilgan qator farmon hamda hukumat qarorlari qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2005-2007-yillarda fermer xo'jaliklarini rivojlantirish to'g'risida"gi 2004-yil noyabr Qarorini hamda yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan yakka tartibdagi tadbirkorlarning eksport va import operatsiyalarining qonuniyligini ta'minlash va daromadlarini hisoblashga doir bir qator yangiliklarni o'z ichiga olgan Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi. Davlat statistika qo'mitasi tomonidan qabul qilingan 2004-yil 11-noyabrdagi "Savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi yakka tadbirkorlarning tovar operatsiyalari va daromadlarini hisobga olish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomaga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi qarorlari ham xususiy tadbirkorlarga yaratilgan yangi bir yo'nalishdir.

Bundan tashqari, respublikamizda amalga oshirilayotgan bir qancha chora-tadbirlar, jumladan, 2004-yil may oyidan boshlab asosiy maqsadi - kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalar va yangi bank xizmatlari bilan ta'minlashdan iborat bo'lgan "Business Leasing" kompaniyasining faoliyat yuritishi; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan 2004-yil 7-iyulda xususiy tadbirkorlikka kelajakda yanada yaxshi sharoitlar yaratish, biznes muhitini takomillashtirish, respublika tadbirkorlarining xorijiy tadbirkorlar bilan aloqalarini o'rnatish, mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilarning tashqi bozordagi faolliklarini oshirish, mamlakatimizga xorijiy sarmoyalarni ko'proq, jalb qilish maqsadida O'zbekiston Savdo-sanoat palatasining tashkil qilinishi kabilar ham mamlakatimizda tadbirkorlikka katta e'tibor berilayotganligidan dalolat beradi.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni jadallashtirish va uning YAIMdagi ulushini ko'paytirish, bozor iqtisodiyoti talablariga mos tovar va xizmatlar bozorini shakllantirish hamda mahsulot eksportini oshirishda:

- xorijiy investitsiyalarni kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga jalb etishni rag'batlantirish mexanizmini takomillashtirish;
- davlat tashkilotlarining xususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini cheklash;
- xususiy tadbirkorlarning resurslar va sotish bozorlarida ishtirokini kengaytirish;
- moliyaviy qo'llab-quvvatlash va qo'shimcha soliq imtiyozlarini joriy etishdagi asosiy vazifalar jumlasidandir.

Tadbirkorlik mamlakatning nafaqat yalpi ichki mahsulotini shakllantirishda asosiy bo'g'in, balki aholi bandligi va daromadlari manbaining takomillashuvi hamda milliy farovonlikka erishishning muhim omilidir. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi iqtisodiy faoliyat jarayonlari va uning natijalarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlarda kichik biznes ulushining yuqori bo'lishiga ham bog'liq ekanligi shubhasizdir.

Kam xarajat hisobiga yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyati, yirik biznes kirib bora olmaydigan bozor segmentlarini egallay olish qobiliyati, ayniqsa, xizmat ko'rsatish sohasida va uncha katta bo'lmagan mahalliy resurs bazalarini o'zlashtirishda juda qulay tashkiliy shakl ekanligi kichik biznesni rivojlantirishning

ahamiyati beqiyosligini ko'rsatadi. Shu sababli ham kichik biznesni jadal rivojlantirish masalasi mahsulot ishlab chiqarishni mahalliyashtirish, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va shuningdek, mamlakatning eksport salohiyatini oshirish masalalari bilan chambarchas bog'langan.

Kichik biznesni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning natijasi quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

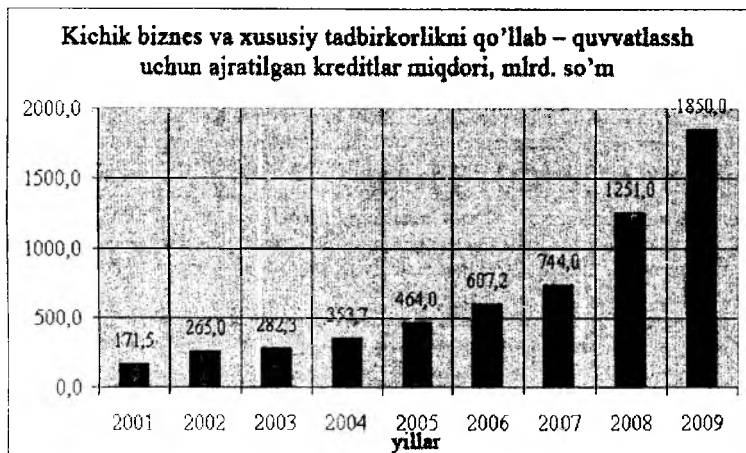
- kichik biznesning mamlakatimiz YAIMdagi ulushi 2009-yilda 50,1 %ga yetganligi;

- ish bilan band xodimlar pul daromadlarining 70 %i aynan kichik biznes sohasida shakllanayotganligi;

- kichik biznes korxonalarining mamlakat eksportidagi ulushi 2009-yilda 14,3 %ga yetganligi va h.k.

Kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ularni kreditlash hajmining oshishi sohani rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. 2009-yilda sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar uchun yagona soliq to'lovi stavkasining 8 foizdan 7 foizga tushirilishi natijasida 23,6 mlrd. so'm miqdoridagi mablag' mazkur korxonalar ixtiyorida qoldirildi.

Shu yili kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga 1 trln. 850 mlrd. so'mdan ortiq kreditlar ajratildi (11.3.1-rasm). Bu 2001-yilgiga nisbatan qariyb 11 marta, 2005-yildagiga nisbatan 4 marta ko'p.

11.3.1-rasm.

Kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlarning 462 mlrd. so'mi «Mikrokreditbank» hissasiga to'g'ri keldi. Soha rivoji uchun shu yili Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Germaniya taraqqiyot banki (KfV), XXR

Hukumati va boshqa xorijiy investorlar mablag'leri hisobidan jami 121,8 mln. doll. yoki 2008-yilga nisbatan 1,5 barobarga ortiq kredit resurslari jalb qilindi.

2010-yilda kichik biznesni jadal rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash borasida chora-tadbirlar izchil davom ettirilmoqda. Masalan, 2009-yilda sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes korxonalari uchun yagona soliq stavkasi 7 %ga tushirilgan bo'lsa, 2010-yildan e'tiboran 7 %li soliq stavkasi barcha kichik biznes korxonalari uchun joriy etildi.

Qaysi tarmoqda faoliyat yuritishlariga bog'liq ravishda kichik biznes subyektlari quyidagi soliq imtiyozlaridan foydalanishlari mumkin:

- 2014-yil 1-yanvargacha yangidan tashkil etilayotgan ta'mirlash-qurilish tashkilotlari soliqlarning barcha turlaridan va ayrim majburiy ajratmalarni to'lashdan ozod qilingan;

- 2012-yilning 1-yanvarigacha go'sht va sutni qayta ishlashga ixtisoslashgan mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovi stavkasi 50 %ga kamaytirildi va ularning chetdan olib kelinadigan texnologiya uskunalarini bojxona to'lovlaridan ozod qilingan;

- 2012-yil 1-yanvargacha 15 xildagi nooziq-ovqat iste'mol tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan mikrofirmalar va kichik korxonalar foyda solig'i va mulk solig'i, yagona soliq to'lovlari va Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashdan, shuningdek ishlab chiqarishda foydalaniladigan uskunalarini import qilishda bojxona to'lovlaridan ozod qilingan.

Kichik biznesni rivojlantirish borasida yaratilgan qulay shart-sharoitlar sohaning iqtisodiy rivojlanishdagi, aholini ish bilan bandliligi va daromadlarining o'sishidagi roli yanada kuchayishi hamda YaIM, eksport va tarmoqlar hamda sohalarning ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridagi ulushi ortib borishiga xizmat qiladi.

11.4. Kichik biznes subyektlarining investitsion loyihalarini xorijiy kredit liniyalari hisobidan moliyalashtirish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan izchil islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri kichik biznes xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdir. Xalqaro andozalar talablariga mos ravishda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun kichik biznes subyektlariga rivojlangan xorij davlatlarining ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun kichik biznes subyektlariga rivojlangan xorij davlatlarining ishlab chiqarish texnologiyalari zarur bo'ladi, lekin bunday ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish istagi bo'lgan kichik biznes subyektlarining barchasi ham o'z mablag'leri hisobidan bu ishini amalga oshira olmaydi. Bunda kichik biznes subyektlarining yaxshi investitsion loyihalarini xorijiy kredit liniyalari va banklar mablag'leri hisobidan moliyalashtiriladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda xorijiy kredit liniyalari mablag'larini banklar orqali real sektorga jalb qilish hisobiga kichik ishlab chiqarishni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ular negizida moliyaviy jihatdan baquvvat ko'p tarmoqli yirok ishlab chiqarish korxonalarini shakllanishi ko'zda tutiladi.

Xorijiy kredit liniyalari hisobidan kreditlar tadbirkorlik subyektlariga eksportga mo'ljallangan va import o'rini bosuvchi mahsulotlar ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqa milliy xomashyo resurslarini qayta ishlashni mashinasozlik va

elektronika sanoati uchun detallar va uzellar hamda kundalik ehtiyoji xalq iste'moli tovarlarini nazarda tutadigan investitsion loyihalarga o'rt va uzoq muddatga beriladi. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi TIF Milliy banki "Agrobank", "O'zsanotqurilishbank", "Asakabank", "Ipoteka bank", "Ipak Yo'li banki", va "Hamkorbank" tomonida kichik va o'rt biznes subyektlarining investisiya loyihalarini moliyalashtirish uchun xorijiy kredit liniyalari jalb qilingan.

Shu sohada erishilayotgan yutuqlarimizdan tashqari ayrim muammolarga ham duch kelinmoqda.

Tadbirkorlar tomonidan taqdim etilayotgan texnik-iqtisodiy asosnoma (TIA)larning yaxshi ishlanmaganligi xorijiy kredit liniyalari o'zlashtirilishining kechikishiga asosiy sabab bo'lmoqda. Aksariyat hollarda taqdim etilgan TIALarda sotib olinadigan xomashyolar narxlarining kamaytirilib ko'rsilishi sotib olinadigan texnologik uskunalar hamda sotiladigan mahsulotlar narxlarining real narxlarga nisbatan oshirib ko'rsatilishi TIALarning qayta tayyorlashiga va tadbirkorlikning ortiqcha vaqt sarflashiga sabab bo'lmoqda.

Chet el kreditlari o'z vaqtida o'zlashtirilmasligining yana bir sababi kredit berilishida asosiy shartlardan biri bo'lgan kredit ta'minotining yetishmasligidir. Investitsiya loyihalari ma'qullagan tadbirkorlik subyektlarining 40-50 foizi belgilangan miqdordagi yoki likvidli ta'minot taqdim etilmaganligi sababli moliyalashtirish kechikmoqda.

Hozirgi kunda ushbu muammolarning yechimini topishga ayrim omillar ya'ni:

- ko'chmas mulk bozorining (ishlab chiqarish tavsifidagi) rivojlanmaganligi;
- qimmatli qog'ozlar bozorining yetarli rivojlanmaganligi;
- kafil bo'la oladigan moliyaviy barqaror korxonalarining kamligi salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Kichik biznes subyektlarining kredit olishda ta'minotining yetishmasligi muammosi faqat bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan davlatlarda emas, balki rivojlangan AQSh, Yaponiya va Yevropa davlatlarida ham mavjud. Ushbu davlatlarda bu muammo Davlat kafolat fondi orqali tijorat banklari kreditlarining 50-80 foizgacha miqdordagi kafillik berish orqali o'z yechimini topadi. Ushbu muammoning dolzarbligini inobatga olib kredit berilishida ta'minotning yetishmasligi muammosini hal etish maqsadida, kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish bo'yicha Respublika muvofiqlashtiruvchi kengashning 2003-yil 25-iyundagi yig'ilishida moliya vazirligi va boshqa mutasaddi vazirliklarga kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat fondini tuzish yuzasidan tegishli tavsiyalar berildi.

Davlat kafolat fondini tashkil etishdan asosiy maqsad, kredit olishda ta'minoti bo'lmagan yoki qisman bo'lgan tadbirkorlik subyektlariga kafolat beradigan moliyaviy institutni vujudga keltirishdir.

Ushbu fond bank depozitiga qo'yiladigan kafolat kapitaliga ega bo'lib, qarzdor kredit bo'yicha to'lovlarni amalga oshirishga noqobil bo'lib qolgan taqdirda, uni to'lash manbai bo'lib xizmat qiladi. Jamg'arma tomonidan kafolat bo'yicha majburiyatlar bajarilgandan keyin, unga qarzdordan kafolat bo'yicha bankka to'langan summani olish huquqi o'tadi.

Tadbirkorlik subyektlarining kafolat fondiga yoki fond bilan hamkorlik qilayotgan bankka taqdim qilgan arizasi unga kafolat berishga asos bo'lib xizmat

qiladi. Kafolatlar faqatgina asosiy qarz bo'yicha va to'lov asosida beriladi. Tashkil etiladigan fond, bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat hududlari va tarmoqlarida kapital qo'yilmalarini taqsimlaydigan instrument bo'lib xizmat qiladi. Fond ushbu vazifani milliy iqtisodiyot yoki ma'lum bir hudud rivojlanishi dasturi va konsensiyasiga mos tushadigan investitsiyalarning qaytishi uchun kafolat berish yo'li bilan bajaradi. Davlat kafolatlari odatda, investorlar tomonidan har tomonlama ishonchli vosita sifatida tan olinadi. Fond tomonidan 100 foizli kafolatlarining taqdim qilinishi mumkin emas. Sababi, bunday holat qarzdorlar faoliyatining noratsional qilib qo'yadi, ya'ni kreditorlar tavakkalchilikni jiddiy tahlil qilmasligi va investitsiyaning o'zini oqlash darajasini hisobga olmasligi mumkin. Shuning uchun qarz oluvchi to'lovga qobiliyatsiz bo'lib qolganda fond tomonidan investitsiyaning o'rtacha 50 %idan oshmagan miqdorda kafolat berish tartibini o'rnatish maqsadida muvoffaq bo'ladi. Milliy iqtisod manfaatlarini nuqtai nazaridan muhimroq hisoblangan investitsiyalar uchun mazkur me'yor oshirilishi, muhimlik darajasi pastroq bo'lgan loyihalar uchun kamaytirilishi mumkin.

Kreditlari kafolatlash nafaqat qarzdorni turli moliyaviy yo'qotishlardan himoya qiladi, u hattoki butun tadbirkorlik faoliyati rivojlanishining muhim instrumenti sifatida ham xizmat qiladi. Chunki, davlat kafolat jarayonida ishtirok etib kreditorlar bilan birgalikda tavakkalchilikni o'zaro o'rtada taqsimlagan holda kredit mablag'larini jalb qilishni tezlashtiradi.

Xorijda kafolatlash tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning eng ommaviy shakllaridan biri bo'lib hisoblanadi va davlat kafolat fondlarining asosiy ta'sischi sifatida qatnashadi.

Hozirgi kunda AQSh Kichik biznes Ma'muriyati (The Small Business Administration), Kanada kichik biznes kreditlari to'g'risidagi qonuni tizimi (SBLA), Buyuk Britaniyadagi Kredit kafolati tizimi (LGS) faoliyat yuritishmoqda. Kafolatlash tizimi 1994-yildan boshlab Germaniya, Belgiya, Ispaniya, Fransiya va Italiya davlatlarida ham o'z faoliyatini amalga oshira boshladi. Janubi-Sharqiy Osiyodagi mamlakatlarda, xususan, Yaponiya, Janubiy Koreya, Malayziya va Indoneziya davlatlarida mazkur amaliyot 30 yildan ortiq davr mobaynida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Misol uchun, Yaponiyada mazkur tizim 1947-yildan, Janubiy Koreyada 1971-yildan, Malayziyada 1971-yildan va Indoneziyada 1972-yildan boshlab davlat kafolat tizimi amal qila boshlagan.

Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash Davlat kafolat fondining boshlang'ich mablag'ini esa quyidagi mablag'lar, ya'ni:

- davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan tushumlar;
- davlatning boshqa likvidli aktivlari (aksiyadorlik jamiyatlaridagi davlat aksiyalari);
- jamg'arma faoliyatining daromadlari;
- homiylik ajratmalari hisobiga shakllantirish mumkin.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqqan holda, kichik biznes subyektlariga kreditlar berilishida ta'minotning yetishmaslik muammosini hal etish maqsadida kichik biznesni qo'llab-quvvatlash Davlat kafolat fondini tuzish maqsadga muvofiqdir

Bu esa mamlakatimizga jalb qilinadigan xorijiy investitsiyalar miqdorining

ortishiga va ularning o'zlashtirilishining tezlashishiga olib keladi. Natijada banklarimiz bilan xorijiy kredit muassasalari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik aloqalari yanada samarali bo'ladi hamda mahalliy xomashyolar negizida ishlab chiqarilayotgan import o'rini bosuvchi, eksportga yo'naltirilgan tovarlar hajmi ortadi va ko'plab yangi ishchi o'rinlari yaratiladi.

11.5. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha belgilangan chora-tadbirlar va ularning mohiyati

Prezidentimiz o'z ma'ruzalarida «2009-yilda xizmat ko'rsatish va kichik biznes sohasini aholi bandligini ta'minlash va hayot darajasini oshirishning eng muhim omili sifatida yanada jadal rivojlantirish – ustuvor vazifa bo'lib qoladi»¹, deb belgilab berdilar.

2009-yilda kichik biznesni yanada qo'llab-quvvatlash vazifasi har qachongidan ko'ra muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki kichik biznes yangi-yangi ish o'rinlarini yaratib, bizning sharoitimizda ish bilan band aholi daromadining 70 foizdan ortig'ini tashkil etmoqda.

Shu sababli Inqirozga qarshi choralar dasturida kichik biznesni rivojlantirishni rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu chora-tadbirlar soliq va kredit imtiyozlari bilan bir qatorda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay biznes muhitini yaratish maqsadida institusional islohotlarni yanada chuqurlashtirishni ham o'z ichiga oladi.

Jumladan, yangi tashkil etilayotgan kichik va xususiy korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida Imtiyozli kredit jamg'armasining resurs bazasini ikki barobar oshirish ko'zda tutilgan. Buning natijasida kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlar miqdori yildan-yilga sezilarli darajada oshib bormoqda.

Shu bilan birga, berilgan imtiyozlarning amal qilish muddati uzaytirildi, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun beriladigan kreditlarning eng uzoq muddati 12 oydan 18 oyga oshirildi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan xomashyo va resurslardan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari amalga oshirildi. Jumladan, birja savdolari orqali sotiladigan yuqori likvidli, monopol mahsulotlar turlari ko'rsatkichlari 136 tadan 195 tagacha ko'paydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 4-martdagi 36-sonli «Mahsulotlarning monopol turlarini mavsumiy talabini hisobga olgan holda birja savdolariga qo'yish mexanizmini takomillashtirish to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasiga monopol mahsulotlarni birja savdolariga majburiy qo'ydirish bo'yicha vakolat hamda yuqori likvidli tovarlar moddiy balanslariga tegishli o'zgartirish kiritish bo'yicha imkoniyat berildi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining birja savdolarida ishtirok etish imkoniyatlarini oshirish maqsadida birja xizmatining komission xarajatlari

¹ Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish - davr talabi. Prezident Islom Karimovning 2008-yilda mamlakatimizni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2009-yil 14-fevral

oʻrtacha 25 %gacha pasaytirildi va birja savdolarida qatnashish uchun toʻlanadigan garov puli 10 %gacha oshirildi.

Tadbirkorlar uchun yengillik yaratish maqsadida quyidagi toʻlovlar miqdorini kamaytirish boʻyicha hujjatlar loyihasi ishlab chiqildi:

- arxitektura-rejalashtirish topshirigʻini (ART) ishlab chiqishga ketadigan toʻlovlar – 2 martagacha;

- ekologik ekspertizadan oʻtkazish toʻlovlari – 20 foizdan 90 foizgacha;

- turar joylarni noturar joy toifasiga oʻtkazish xarajatlari – 9 martagacha;

- loyihalash hujjatlarini ekspertiza qilish xarajatlari – 2 martagacha.

Shuningdek, bankda hisob raqami ochish va yopish uchun olinadigan toʻlovlar umuman bekor qilindi.

Qisqacha xulosalar

Oʻzbekiston sharoitida kichik biznes korxonalarini barpo etish orqali mustaqil xoʻjalik yurituvchi mulk egalari shakllandi. Biznesning boshqa tashkiliy-iqtisodiy shakllaridan farqli ravishda mazkur kichik korxonalarni tashabusskor ishbilarmon shaxslar boshqarib, turli byurokratik elementlarning xoʻjalik faoliyatiga aralashuvidan xolos etadi. Keyingi yillarda kichik biznes taraqqiyotining keskin avj olishi natijasida ularning mamlakatda yaratilayotgan yalpi ichki mahsulot salmogʻidagi ulushining ortib borayotganligi bilan izohlash mumkin.

Kichik biznes iqtisodiyotning shunday sektoridirki, u investitsiya muhitida yuz berayotgan deyarli barcha oʻzgarishlarga moslashadi. Kichik biznes nuqtai nazaridan investitsiya muhitining jozibadorlik darajasini aniqlash uchun butun mamlakat va mintaqalardagi iqtisodiy vaziyatni koʻrsatuvchi omillar, iqtisodiyotning bu tarmogʻiga investitsiyalar kiritish qonunlar va infratuzilmalar bilan qanchalik taʼminlanganligi, mintaqada bozor infratuzilmasining rivojlanish darajasi, malakali ishchi kuchining mavjudligi, shuningdek mana shu va boshqa omillar bilan bogʻliq xatarlar bor yoki yoʻqligi gʻoyat muhimdir.

Xususiy tadbirkorlikni va bu sohaga investitsiyalarni jalb etishni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni taʼminlaydigan davlat siyosatini amalga oshirish institusiyaviy va huquqiy tizimni doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. Bu tizimning samarali ishlashi uning barcha unsurlari bir-birining vazifasini juda kam takrorlagan holda doimiy ravishda oʻzaro aloqada oʻrnatilishi hamda faoliyatlari muvofiqlashtirilishini taqozo etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy biznesni moliyaviy qoʻllab-quvvatlashda xorijiy kredit liniyalari mablagʻlarini banklar orqali real sektorga jalb qilish hisobiga kichik ishlab chiqarishni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ular negizida moliyaviy jihatidan baquvvat koʻp tarmoqli yiroik ishlab chiqarish korxonalari shakllanishi koʻzda tutiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyatini tushuntirib bering.

2. Iqtisodiyotimiz barqarorligini taʼminlashning muhim makroiqtisodiy omillari qaysilar?

3. Kichik korxonalarni rivojlantirishda bank moliya tizimining o' rni qanday?
4. Kichik biznes nuqtai nazaridan investitsiya muhitining jozibadorlik darajasi nimalarga bog' liq?
5. Xususiy tadbirkorlikning asosiy xususiyati investitsiyalar jalb etish jarayoniga qanday ta' sir qiladi?
6. Xorijiy kredit liniyalari hisobidan kreditlar tadbirkorlik subyektlariga asosan qanday maqsadlarda beriladi?
7. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida kichik biznesni qo' llab-quvvatlash bo' yicha belgilangan chora-tadbirlar va ularning mohiyati nimalardan iborat?
8. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining birja savdolarida ishtirok etish imkoniyatlarini oshirish maqsadida qanday ishlar amalga oshirildi?

IZOHLI LUG'AT

Aylanma mablag'lar – korxonada mablag'larining bir ishlab chiqarish jarayonida to'liq iste'mol qilinuvchi qismi bo'lib, o'z ichiga xomashyo, material, yoqilg'i, energiya, ehtiyot qismlar kabilarni oladi.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish – bu, biz aholiga davlat tomonidan yashash uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishga maqsadli yo'naltirilgan kafolatlar tizimidir.

Aholining real daromadlari – narx darajasi o'zgarishini hisobga olib, aholining ixtiyorida bo'lgan daromadga sotib olish mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar miqdori, ya'ni, aholining ixtiyorida bo'lgan daromadning xarid quvvati.

Bandlik – mehnatga layoqatli aholining ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg'ul bo'lishi; fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan va qonunga zid kelmaydigan, mehnat daromadi beradigan faoliyati.

Bank aktivlari – banklarning asosiy faoliyatini amalga oshirishda foydalanuvchi turli moddiy va moliyaviy resurslar majmui. Ular asosan bank kreditlari, asosiy vositalari, sotib olgan qimmatli qog'ozlari, investitsiyalari, valuta boyliklari ko'rinishida bo'ladi.

Bank depozitlari – jismoniy va yuridik shaxslarning bank muassasalariga ma'lum muddatga va muddatsiz omonat shaklida qo'yilgan bo'sh pul mablag'lari.

Bank kapitalining yetarlik darajasi – bu jami kapitalning riskka tortilgan aktivlarga nisbati bo'lib, u xalqaro Bazel kelishuviga ko'ra kamida 8 %ni tashkil etishi kerak.

Bank tizimining likvidligi – bankning o'z majburiyatlarini vaqtida va so'zsiz bajara olish imkoniyati.

Banklar likvidligi – banklar aktivlarining qisqa muddat ichida pulga aylanish qobiliyati. Likvidlik bank majburiyatlarini bajarish va aktivlar o'sishini moliyalash bilan birgalikda depozitlar va qarz mablag'lari darajasining pasayishini samarali boshqarishni ham bildiradi.

Bankrot – qarzdorlik nochorlik, tadbirkorning o'z qarz majburiyatlari bo'yicha mablag'i bo'lmaganligi uchun to'lashdan bosh tortishi.

Barqarorlik – narsa va hodisalarga xos muayyanlikni ifodalaydi.

Biznes – inglizcha so'z bo'lib, foyda olishga qaratilgan (ehtiyoj va muhtojlikni qondirish natijasida) tadbirkorlik faoliyatini anglatadi.

Bozor konyunkturasi – muayyan vaqt mobaynida tovarlar bozorining holatini tavsiflovchi vaqtinchalik iqtisodiy vaziyat bo'lib, quyidagi belgilar orqali aniqlanadi: ichki va tashqi savdodagi o'zgarishlar; ishlab chiqarish va qurilish dinamikasi; tovar zaxiralari harakati; narxlar dinamikasi va boshqalar.

Davlat budjeti – davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi.

Daromad solig'i – fuqarolarni bir yil davomidagi yalpi daromadidan olinadigan majburiy to'lov (soliq).

Daromad solig'i stavkalari – aholi daromadlaridan tabaqalashtirilgan holda olinadigan soliqlarning foizlardagi darajalari.

Defisit – budjet xarajatlarning daromadlardan oshib ketishi natijasida vujudga kelgan taqchillik.

Diversifikasiya – (lotinchadan diversus- har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) – ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohasini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish.

Divident – aksioner jamiyati sof foydasining bir qismi, aksionerlarga daromadlar naqd pul yoki aksiyalar bilan to'lanadi.

Jahon banki – 1944-yilda Xalqaro valuta jamg'armasi bilan bir vaqtda tuzilgan birinchi davlatlararo investitsiya institutidir. Bank o'zining faoliyatini 1946-yil 25-iyundan boshlagan.

Jahon bozori konyunkturasi - jahon tovar bozorlaridagi sotish sharti, ushbu bozorlardagi talab, taklif, narxlar darajasi, ularning o'zgarish tendensiyalari.

Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi – mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozoridagi o'z o'rnini va mavqegini saqlab qolish va kengaytirish olish, jahon talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati bo'lib, quyidagilar orqali belgilanadi: mamlakatdagi ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy darajasi, ishlab chiqarish xarajatlari miqdori, ishlab chiqarilayotgan tovarlar sifati, infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, mutlaq va nisbiy ustunliklarning mavjudligi.

Iqtisodiyotning real sektori – iqtisodiyotning bevosita moddiy ne'matlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq sohasi bo'lib, u o'z ichiga sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa tarmoqlarini oladi.

Iqtisodiy o'sish – real yalpi ichki mahsulotning umumiy hajmining yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real yalpi ichki mahsulotning o'sishi.

Import – mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini va texnologiyasini olib kelish. Import xalqaro mehnat taqsimoti natijasidir. U vaqtni tejashga, xalq xo'jaligi, aholi ehtiyojini qondirish vazifalarini muvaffaqiyat bilan hal qilishga ko'maklashadi.

Investitsion kreditlar – ishlab chiqarishni kengaytirish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish, yangi bino va inshootlarni qurish uchun zarur bo'lgan vositalarni sotib olish maqsadida olingan kreditlar.

Investitsion loyiha dasturi, O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan qonunchilik andozalariga muvofiq ishlab chiqilgan zaruriy hujjatlarni hisobga olgan holda kapital qo'yilmalar hajmi va amalga oshirish muddatini maqsadga muvofiqligini asoslovchi va shuningdek investitsiyalarni (biznes reja) amalga oshirish bo'yicha amaliy faoliyatning dasturidir

Investitsion siyosat – savdo menenjmenti umumiy strategiyasining bir qismi bo'lib, korxonalar rivojlantirish uchun aktivlarni kengaytirishning eng samarali yo'llarini tiklashni nazarda tutadi.

Investitsion soliq krediti – investorga soliq majburiyati bo'yicha soliq qonunchiligiga muvofiq soliq to'lash muddatini o'zgartirish imkoniyati.

Investitsion hamkorlik - xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, resurslarni oqilona taqsimlash, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish

natijasidagi ustunliklaridan foydalanish orqali davlat tomonidan iqtisodiyotda nisbatan yuqori natijalarga erishish, texnologik ishlab chiqarish tuzilmasini yangilash kabilarni maqsad qilgan.

Investitsiya iqtisodiy samara (foйда, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag' lari, banklarga qo'yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog'ozlar (aksiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boyliklardir.

Investitsiya dasturi -- ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur.

Respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral-xomashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan respublika ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir-biri bilan o'zaro bog'langan chora-tadbirlar majmuasi.

Investitsiya kompleksi - investitsiya faoliyatini ta'minlovchi tashkilotlar, korxonalar va firmalar majmuasi.

Investitsiya muhiti – investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui.

Investitsiya faoliyati - investitsiya maqsadlarini amalga oshirish bilan bog'liq faoliyat. Investitsiya majmuasi tashkilotlari orqali amalga oshiriladi.

Investitsiya faoliyati ishtirokchilari - buyurtmachilar, pudratchilar, yetkazib beruvchilar, banklar, sug'urta kompaniyalari, loyihalovchilar, vositachilar, ilmiy-maslahat firmalari, o'z mamlakatidagi qonunchilikka ko'ra investitsiyaviy mulk egalari (tasarrufchilari) yoki buyurtmalardan foydalanuvchi sifatida qatnasha oluvchi xorijiy tashkilotlarni kiritish mumkin.

Investorlar - xususiy va qarzga olingan mulkiy va intellektual qiymatlarni sarflash haqida qaror qabul qiluvchi investitsiya faoliyati subyektlari. Investorlar obyektlar va investitsiya natijalariga egalik qilish, foydalanish va tasarruf qilish huquqiga ega bo'ladi. Investorlar kreditorlar va xaridorlar rolini bajarishlari, shuningdek investitsiya faoliyatining boshqa ishtirokchilari funksiyalarini bajarishlari mumkin.

Inqirozga qarshi mo'ljallangan choralar dasturi – O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan 2009-2012-yillarga mo'ljallanib inqirozga qarshi ishlab chiqilgan choralar dasturi bo'lib, mazkur dasturda talabni rag'batlantirishga yo'naltirilgan bir qator moliyaviy imtiyozlar va barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlovchi chora-tadbirlar majmui o'z aksini topgan.

Innovatsion texnologiyalar – iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turklarini oladi.

Inflatsiya – pul muomalasi qonunlarining buzilishi natijasida milliy valutaning qadrsizlanishi, narxlarning o'sishi.

Inflatsiya darajasi – ma'lum vaqt ichida (oy, yil) baholar darajasining foizdagi o'zgarishi.

Infratuzilma -- tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi: yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash.

Iste'mol - ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonining oxirgi davri, ijtimoiy mahsulotdan aholini iqtisodiy talablarini qondirish jarayoni.

Iste'mol krediti - markaziy bank tomonidan barqarorlik davrida qo'llaniladigan pul siyosati vositasi (instrumenti). U banklar tomonidan berilishi mumkin bo'lgan ichki kreditning maksimal miqdori rasmiy ravishda belgilanishini taqozo etadi.

Iste'mol tovarlari - inson ehtiyojini qondirishga mo'ljallangan iste'mol buyumlarining tovar shakli; pulga sotib olib, iste'mol qilinadigan moddiy mahsulotlar va har xil xizmatlar.

Ish bilan band bo'lgan jami aholi - ishchi kuchi (iqtisodiy faol aholi)ning ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan qismi.

Ish haqi - joriy davrda ish beruvchi tomonidan yollangan xodimga bajargan ishlari uchun berilgan pul yoki natura usulidagi to'lovlar bo'lib, ular hisoblangan summalar yig'indisidan tashkil topadi va ikki qismga bo'linadi: ish haqi va ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar.

Ishlab chiqarish - ma'lum davrda alohida xo'jalik yurituvchi subyektlar tarmoqlar va iqtisodiy sektorlar tomonidan ishlab chiqarilgan mol va xizmatlar qiymati.

Ishlab chiqarish infratuzilmasi - ishlab chiqarishning rivojlanishi uchun tashqi shart-sharoitlarni ta'minlovchi tarmoqlar majmui bo'lib, o'z ichiga temir va avtomobil yo'llari, elektr, gaz va suv ta'minoti, aloqa kommunikatsiyalari, ombor xo'jaligi va boshqalarni oladi.

Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash - ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oluvchi jarayon. Ishlab chiqarishni modernizatsiyalashning asosiy yo'nalish va vositalari quyidagilar hisoblanadi: korxonalaridan eskirgan asbob-uskunalarni chiqarish; ishlab chiqarishni zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlash; mahalliy resurslar asosida ishlab chiqarishga innovatsion texnologiyalarni joriy etish; ishlab chiqarilayotgan mahsulot assortimentini kengaytirish; ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish va resurslarni tejash; sifatni boshqarish va sertifikatlash tizimini joriy etish; chiqitsiz va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va boshqalar.

Ishsizlik - iqtisodiy jihatdan aktiv (faol) aholining bir qismi o'z kuchini qo'llay olmay "ortiqcha" bo'lib, mehnat zahirasi armiyasi bo'lib qolish hodisasi.

Kapital qurilish - yangi qurilish, korxonalarni kengaytirish, rekonstruksiya qilish, zamonaviylashtirish va texnika bilan qayta jihozlash, obyektlar va vositalarni mukammal ta'mirlash, shu jumladan loyiha-qidiruv ishlarini bajarish.

Kapital qo'yimlar - quvvatlarni takror ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish obyektlarini qurishga qaratilgan resurslar va jami ijtimoiy mehnatning qiymatini aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriya. Davlat tomonidan (davlat buyurtmasi), turli mulkchilik shakllaridagi korxonalar, tashkilotlar, banklar hamda xususiy shaxslar tomonidan ajratiladigan pul mablag'lari kapital qo'yimlarning

manbalari bo'lishi mumkin. Kapital qo'yilmalar yangi korxonalar qurishga yoki amaldagi korxonalarni qayta ta'mirlashga yo'natirilishi mumkin.

Kapital xarajatlar - asosiy kapitalga kiritiladigan mablag'lar va zahiralarni o'sishi.

Kasanachilik – yirik sanoat korxonalari bilan tuzilgan shartnoma asosida uy sharoitida mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish.

Kichik biznes subyektlari – korxonalar ko'lami, ishlab chiqarish hajmi, ishlovchilar soni, moliyaviy mablag'lari miqdori va boshqalar jihatidan imkoniyatlari cheklangan ishlab chiqaruvchi subyektlar. Respublikamizda sanoat ishlab chiqarishning ayrim tarmoqlarida (masalan, yengil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik sanoati va h.k.) 100 kishigacha, ayrimlarida (masalan, mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika sanoati va boshqalarda) 50 kishigacha, xizmat ko'rsatish sohasida 25 kishigacha ishlovchi korxonalar kichik biznes subyektlari hisoblanadi.

Kichik korxonalar – mustaqil xo'jalik faoliyatini olib boruvchi, o'z balansiga bo'lgan, soliqlar va boshqa to'lovlarni to'lagandan so'ng qolgan foydasini o'zi taqsimlaydigan korxonalar.

Konyunktura bozorda ma'lum bir vaqtda yuzaga kelgan iqtisodiy holatdir (asosan talab hamda taklif nisbati va u bilan bog'liq bo'lgan narxlar darajasi orqali yuzaga keladi).

Kooperatsiya aloqalari – turli soha ishlab chiqarish tarmoqlarida ma'lum maxsulotni tayyorlash bo'yicha uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish.

Korxonalariga preferensiya berish – milliy iqtisodiyotda faoliyat ko'rsatuvchi korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida ular tomonidan ishlab chiqarishga chet eldan olib kiradigan xomashyo va materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, shuningdek asbob-uskunalar olib kirishda boj to'lovlari va boshqa jarayonlar bo'yicha yengilliklar (imtiyozlar) berilishi.

Korxonalarni texnik qayta qurollantirish – alohida ishlab chiqarish turlarini zamonaviy talablarga asosan yangi texnika va texnologiyalarni kiritish, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, eskirgan qurilma va uskunalarni yangilash va almashtirish, ishlab chiqarish tuzilmasi va tashkil etilishini yaxshilash yo'li bilan, korxonaning texnik darajasini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasi. U ishlab chiqarish intensivligini kuchaytirish, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini yaxshilashga yo'naltirilgan bo'ladi.

Korxonaning innovatsiya salohiyati – korxonaning yangiliklarni joriy qilish yordamida bozor sharoitlarida faoliyatning samaradorligini oshirish maqsadida korxonaning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan rivojlanish qobiliyati. Korxonaning innovatsiya salohiyati tashkilotning ichki innovatsiya jarayonidagi barcha bosqichlarning (ijtimoiy mehnat va resurslarning sarf me'yorlari asosida) bir maromda kechishiga imkon beradi.

Kredit – jismoniy va yuridik shaxslarning vaqtinchalik bo'sh mablag'larini bir joyga jamlab, ularni ma'lum bir tamoyillar asosida berish jarayonida vujudga kelgan iqtisodiy munosabatlar majmui.

Kutilayotgan inflatsiya darajasi – mavjud ijtimoiy-iqtisodiy axborotlar, ma'lumotlar asosida a'ohida shaxs va korxonalar tomonidan kutiladigan bo'lg'usi davrdagi inflatsiya darajasi.

Qo'shimcha qiymat solig'i – qo'shilgan qiymatdan olinadigan soliqlarning bir turi hisoblanadi. Tovarlarning realizatsiyasi, xizmat ko'rsatish va boshqa ishlarni bajarishdan olinadi. sotish aylanmasiga nisbatan mahsulotlarning turlariga ko'ra foizlarda belgilanadi.

Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar – mamlakat yaxlit iqtisodiyoti darajasidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayon va hodisalarni o'lchash va baholash imkoniyatini beruvchi ko'rsatkichlar. Masalan, yalpi ichki mahsulot, milliy daromad, iqtisodiy o'sish, ishsizlik, inflatsiya darajasi va boshqalar.

Marketing – so'zi o'zbek tilida ham tarjimasiz ishlatiladi, u nafaqat falsafa, fikrlash tarzi va iqtisodiy tafakkur yo'nalishigina emas, balki ayrim firma, kompaniya, tarmoq va butun iqtisodiyot bo'yicha amaliyot faoliyatini qamrab oladi. AQSH va boshqa xorijiy davlatlar iqtisodiy adabiyotlarida marketingga turlicha ta'rif berilgan. Ular orasida eng keng tarqalgani quyidagi mazmundagi tarifdir: "Marketing Shunday jarayonki – uning yordamida o'ylangan g'oyalar rejallashtiriladi va amalga oshiriladi, narxlar shakllantiriladi, g'oyalar, tovarlar va xizmatlar ko'rsatish bo'yicha harakatlar yo'lga qo'yiladi, ayrim shaxslar va tashkilotlarning ehtiyojlari ayirboshlash yordamida qondiriladi".

Mikrokredit – xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va boshlang'ich sarmoya'ni shakllantirishga beriladigan kreditlar. Mikrokreditlar: a) yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan tadbirkorlik faoliyati uchun – eng kam ish haqining 50 barobarigacha; b) mikrofirma va dehqon xo'jaliklariga eng kam ish haqining 100 barobarigacha; v) fermer xo'jaligiga eng kam ish haqining 200 barobarigacha beriladi.

Modernizatsiya – (grekchadan moderne - yangicha) - obyektning takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga, texnik shart-sharoitlarga, sifat ko'rsatkichlariga moslashtirish.

Moliya tizimi – moliyaviy munosabatlar va turli darajada ularga xizmat qiluvchi moliyaviy muassasalar majmuasi.

Moliyaviy institutlar – belgilangan qonun-qoidalar doirasida faoliyat yurituvchi mamlakatdagi moliya-kredit tashkilotlari.

Moliyaviy manbalar – iqtisodiyotning turli darajasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun taqozo etiluvchi moliyaviy mablag'larning kelib chiqish manbalari. Masalan, moliyaviy manbalar aholi va korxonalarining manbalari, davlat budjeti mablag'lari, qarzga olingan mablag'lar, xorijiy investorlarning mablag'lari va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

"Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zonasi – jahon standartlariga javob beradigan va jahon bozorlarida talab qilinadigan mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan, zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etish uchun xorijiy investitsiyalarni, birinchi galda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qulay shart-sharoitlar yaratish, shuningdek Navoiy viloyatining sanoat salohiyatini, ishlab chiqarish, transport-tranzit va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 3-dekabrda "Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish

to'g'risida"gi qarori asosida tashkil etilgan. "Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zona hududida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining asosiy yo'nalishi – zamonaviy xorijiy yuqori unumli asbob-uskunalar va texnika, texnologik liniyalar va modullar, innovatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobiga yuqori texnologiyali, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarni keng ko'lamda ishlab chiqarishdan iborat.

Narx (baho) – tovar qiymatining puldagi ifodasi (shakli).

Preferensiya – iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxonalar va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar.

Proteksionizm – davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati, mamamlakatga olib kelinayotgan tovarlarga yuqori bojlar belgilaydi, ayrim tovarlarni olib kelish cheklanadi yoki umuman ta'qiqlanadi.

Pul - kredit siyosati – bu davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan barcha chora-tadbirlar majmui.

Pul – hamma tovar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent sifatida foydalaniladigan, boshqa barcha tovarlar qiymatini ifodalaydigan maxsus tovar.

Rekonstruksiya (qayta tiklash) – faoliyat yuritayotgan korxonani ma'naviy va jismoniy eskirgan qurilma va asbob-uskunalarni ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, texnologik bo'g'inlar va yordamchi xizmatdagi nomutansibliklarni yo'qotish yo'li bilan almashtirish yordamida to'liq yoki qisman o'zgartirish. Qayta tiklashda eski sexlar o'rniga yangi sexlarni qurishga ruxsat beriladi.

Rentabellik – korxonalar faoliyatining foydalik darajasi. Uning uch xil ko'rsatkichi mavjud: korxonalar aktivlari rentabelligi, xususiy kapital rentabelligi va sotilgan mahsulot rentabelligi. Bu ko'rsatkichlarni balansdagi (sof) foyda ko'rsatkichini korxonalar aktivlarining o'rtacha yillik qiymati, muomalaga chiqarilgan aksiyalar miqdori, xususiy kapital miqdori va sotilgan mahsulot tannarxiga nisbati bilan aniqlanadi.

Saldo - muayyan vaqt davomida moliyaviy tushumlar va sarflar, eksport va import qiymati (savdo balansi saldosi), xorijiy to'lovlar va tushumlar (to'lov balansi saldosi) o'rtasidagi farq.

Samarali iqtisodiy siyosat – davlatning iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama asoslangan, izchil va o'zaro uyg'unlashtirilgan chora-tadbirlari majmui.

Sektor – institutsion birliklar yig'indisi bo'lib, ularning maqsadi, moliyalashtirish manbalari va funksiyalari bir xil bo'ladi, natijada ularning iqtisodiy huquqi ham o'xshashib ketadi.

Soliq imtiyozi – soliq to'lovchilarning ayrim toifalariga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliq to'lashdan to'liq, qisman va vaqtincha ozod qilish shakli.

Soliq stavkasi – soliqlarni hisoblashda soliq bazasining har bir birligi hisobiga to'g'ri keladigan soliq me'yorini ifodalaydi.

Soliq yuki – soliq to'lovchining muayyan davrda budjetga to'langan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'indisini ifodalaydi.

Soliq yukini yengillashtirish – soliqlarning foiz stavkalarini kamaytirish va imtiyozlar yaratish.

Soliqlar – bular majburiy, qaytarilmaydigan to'lovlar. Ular davlat organlari tomonidan ishlab chiqarish birliklaridan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarganlari uchun yoki ishlab chiqarish omillaridan foydalanganlari uchun olinadi.

Tannarx – mahsulot ishlab chiqarish va sotish uchun ketgan barcha xarajatlarning qiymati.

Tarkibiy o'zgarishlar – milliy iqtisodiyotning samarali va barqaror tarkibiy tuzilishini ta'minlash maqsadida uning tarmoq va sohalarni izchil ravishda o'zgartirib borish. Tarkibiy o'zgarishlar o'z ichiga yangi tarmoqlarni barpo etish, ba'zilarini kengaytirish, ayrim samarasiz, istiqbolga ega bo'lmagan tarmoqlarni qisqartirish kabi chora-tadbirlarni oladi.

Tashqi qarz – mamlakat hukumati, moliya-kredit tashkilotlari, yirik korxonalarining boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi.

Tashqi savdo – bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi.

Tashqi savdo siyosati – Bir mamlakatni boshqa mamlakatlar bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati. Bunga teng huquqlilik va ikki tomonlama manfaat olish ko'zda tutiladi. Eksport va importning tovar tarkibi va geografik hajmiga asosan olib boriladi.

Tijorat banklari – sanoat va savdoni qisqa muddatli kreditlar bilan ta'minlash, shuningdek xususiy mijozlarga turli turdagi bank xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan banklar.

Turmush darajasi, aholining zaruriy, moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda xizmatlar bilan ta'minlanganlik hamda ularni iste'mol qilish darajasidir.

To'g'ridan – to'g'ri investitsiyalar – bevosita mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etish yoki yanada kengaytirish maqsadida xorijiy sheriklar tomonidan uzoq muddatli kapital qo'yilmalar kiritish. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar investorlarga mazkur ishlab chiqarish jarayonlari ustidan nazorat qilish imkonini beradi.

To'lov balansi – bu xalqaro operatsiyalarning balans hisob varag'idir, ya'ni tovarlar, xizmatlar, kapitallar olib kirish va olib chiqish ko'rsatkichlari nisbati shaklidagi xalqaro xo'jalik tarmoqlari kompleksining qiymat ifodasi.

Foud bozori – qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldi-sotdi jarayonlari amalga oshiriluvchi maxsus tashkillashtirilgan bozor.

Xizmat ko'rsatish sohasi – ijtimoiy ishlab chiqarishning moddiy-buyumlashgan ko'rinishga ega bo'lmagan iste'mol qiymatlarini yaratishga yo'naltirilgan sohalari. U o'z ichiga moddiy xizmatlar ko'rsatish (transport, aloqa, savdo, maishiy xizmat va boshqalar) hamda nonoddiy xizmatlar ko'rsatish (huquqiy maslahatlar berish, o'qitish, malaka oshirish va boshqalar)ni oladi.

Xususiy tadbirkorlik fuqarolar (alohida fuqarolar) tomonidan o'zlarining tavakkalchiliklari va mulkiy javobgarliklari ostida, shaxsiy daromad (foйда) olish maqsadida amaldagi qonunchilik doirasida amalga oshiriladigan tashabbuskor xo'jalik faoliyatidir.

Eksport – tashqi bozorda sotish uchun tovar-pullarni chet elga chiqarish.

Emissiya – qog'oz pullarning g'aznaxonaga yoki boshqa davlat moliya organlari tomonidan muomalaga chiqarilishi; barcha shakldagipul belgilarini muomalaga chiqarish.

Yagona soliq to'lovi – kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida turli soliq va yig'imlar o'rniga soddalashtirilgan tartibda to'lanuvchi soliq turi.

Yalpi ichki mahsulot – mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – Prezident Islom Karimovning 2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2010-yil 30-yanvar.

2. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2010-yil 28-yanvar.

3. O'zbekiston Konstitusiyasi – biz uchun demokratik taraqqiyot yo'lida va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mustahkam poydevordir. – Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2009-yil 6-dekabr.

4. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – T.: O'zbekiston, 2009. – 56 b.

5. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish – davr talabi. Prezident Islom Karimovning 2008-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2009-yil 14-fevral.

6. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – T.: O'zbekiston, 2009. – 24 b.

7. O'zbekiston Respublikasining “Chet ellik investitsiyalari to'g'risida”gi Qonuni. 1998-yil 30-aprel.

8. O'zbekiston Respublikasining “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va himoya choralari to'g'risida”gi Qonuni. 1998-yil 30-aprel.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Barkamol avlod yili» Davlat dasturi to'g'risidagi Qarori. 2010- yil 27- yanvar.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining 2010-yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida”gi Qarori. 2009- yil 28-oktyabr.

11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2008- yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to'g'risida”gi. Qarori. 2009-yil 13-fevral.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2009 yil 20 yanvar, PQ-1041-son.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni huquqiy himoya qilishni kuchaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Qarori. //Soliqlar va bojxona xabarlari, 2003-yil 16-may.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi Farmoni. 2008-yil 28-noyabr, PF-4058-son.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2005-yil 11-aprel.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiy nochor korxonalarni tijorat banklariga sotish tartibni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoyishi. 2008-yil 19-noyabr, F-4010-son.

17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2008-yil 18-noyabr, PF-4053-son.

18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2009. – 120 b.

19. Bekmurodov A.Sh., G'afurov U.V. O'zbekiston – iqtisodiyotni modernizatsiyalash hamda islohotlarni chuqurlashtirishning yangi va yuksak bosqichi yo'lida. -T.: Iqtisodiyot, 2008. – 126 b.

20. Bekmurodov A.Sh., Gimranova O.B., Shamshieva N.N. Ommabop iqtisodiyot: mohiyati va asosiy tushunchalari. Ilmiy-ommabop qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2009. – 92 b.

21. Bekmurodov A.Sh., Berkinov B.B., Usmonov B.B., Hamidov O.M., G'afurov U.V. va Ne'matov I.U. O'zbekiston iqtisodiyotni liberallashtirish va modernizatsiyalash yo'lida. Ekspress-prospekt. -T.: Iqtisodiyot, 2009. – 5 b.

22. Боди, Зви, Кейн, Алекс, Маркус, Алан. Принципы инвестиций, 4-е издание. /Пер. с англ. "Вильямс", 2008. - 984 с.

23. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов. /Пер.с англ. - 4-е изд.-М.:Альпина Бизнес Букс, 2007. - 1340 с.

24. Андрианов А.Ю., Валдайцев С.В., Воробьев П.В. и др. Инвестиции: Учебник. -2-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. - 584с.

25. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. - М. ИНФРА-М, 2007. -1028 с.

26. Смитиенко Б.М., Поспелов В.К. Карпова С.В. и др. Внешнеэкономическая деятельность: Учебник. /Под ред. Б.М. Смитиенко, В.К. Поспелова. - 4-е изд., перераб. и доп.- М.: «Академия», 2007. - 304 с.

27. Расулов Н.Н. Стимулирование привлечения иностранных инвестиций в экономику Узбекистана. -Т.: «ФАН», 2003.-165 с.

28. Игошин Н.В. Инвестиции, организация, управление, финансирование: Учебник. -3-е изд. -М.: «ЮНИТИ- ДАНА», 2005.- 448 с.

29. Дегтярёв О.И. Внешнеэкономическая деятельность: Учебное пособие. /Дегтярёва О.И., Полянова Т.Н., Саркисов С.В. –М.: Дело, 2005. – 325 с.

30. Диденко Н.И. Основы внешнеэкономической деятельности в РФ. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 286 с.

31. O`zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida 1-qism. /Bekmurodov A., Boltabaev M., G`oyibnazarov B., Amanbaev M., Toshxo`jaev M. Makroiqtisodiy siyosat va iqtisodiy islohotlar. – T.: TDIU, 2005.

32. O`zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida 2-qism. /Bekmurodov A., Hakimov R., Safarov B., Xaxidov G. Qishloq xo`jaligida iqtisodiy islohotlar va fermerlik harakati. – T.: TDIU, 2005.

33. O`zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida 3-qism. /Bekmurodov A.Sh., Sattorov S., To`raev J., Soliev K., Ro`ziev S. Kichik biznes va tadbirkorlik rivoji – davr talabi. – T.: TDIU, 2005.

34. O`zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida 4-qism. /Bekmurodov A., Tojiev R., Qurbonov X., Alimardonov M. Moliya va bank tizimidagi islohotlar samarasi. – T.: TDIU, 2005.

35. O`zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida 5-qism. /Bekmurodov A., Tairov SH., Maxmudov E., Isakov M., To`raev N. Tashqi iqtisodiy siyosat: savdo va investitsiyalar oqimlari. – T.: TDIU, 2005.

36. “Qo`shma korxonalarini tashkil etishga investitsiyalarni kiritishning ustuvor yo`nalishlari va vazifalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: TDIU, 2008.

37. O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasining tegishli yillar bo`yicha statistik to`plamlari

38. www.mfer.uz – O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo Vazirligining rasmiy sayti

39. www.uzinfoinvest.uz – «O`zaxborotinvest» agentligining rasmiy sayti.

ОГЛАВЛЕНИЕ

	Введение	6
Глава 1	Понятие об иностранных инвестициях и их значение.....	8
1.1.	Понятие об инвестициях.....	8
1.2.	Государственное регулирование инвестиционных отношений.....	10
1.3.	Иностранные инвестиции и причины их привлечения.....	13
1.4.	Роль иностранных инвестиций в развитии экономики Узбекистана.....	15
1.5.	Источники финансирования инвестиционной деятельности.....	17
Глава 2	Формы и виды иностранных инвестиций.....	20
2.1.	Виды иностранных инвестиций.....	20
2.2.	Объёты и субъекты правовых отношений инвестиционной деятельности..	25
2.3.	Прямые и портфельные инвестиции.....	27
Глава 3	Инвестиционные процессы в условиях глобализации и экономических интеграций.....	31
3.1.	Значение иностранных инвестиций в глобализации мировой экономики.....	31
3.2.	Разработка и внедрение инвестиционных проектов в рамках механизма Чистого развития Киотского Протокола.....	32
3.3.	Разработка инвестиционных проектов в Республике Узбекистан.....	35
3.4.	Экспорт и импорт инвестиций.....	40
Глава 4	Особенности правового положения иностранных инвесторов.....	45
4.1.	Права иностранных инвесторов в Республике Узбекистан.....	45
4.2.	Правовые основы привлечения иностранных инвестиций в Республику Узбекистан.....	46
4.3.	Инвестиционные контракты.....	48
Глава 5	Научно-методические основы привлечения иностранных инвестиций.....	54
5.1.	Экономическая сущность иностранных инвестиций и объективная необходимость их привлечения.....	54
5.2.	Инвестиционная политика Республики Узбекистан.....	56
5.3.	Формы привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику и мировой опыт их регулирования.....	58
5.4.	Основные направления привлечения инвестиций в Республику Узбекистан.....	61
5.5.	Инвестиционная программа Республики Узбекистан.....	63
Глава 6	Современные формы и методы стимулирования привлечения иностранных инвестиций.....	70
6.1.	Льготы для предприятий с участием иностранных инвестиций в Республике Узбекистан.....	70
6.2.	Стимулирование привлечения иностранных инвестиций в создании совместных предприятий.....	73
6.3.	Стимулирование привлечения прямых частных иностранных инвестиций.....	74
Глава 7	Основные направления повышения привлекательности экономики Республики Узбекистан для иностранных инвесторов.....	80

7.1.	Проводимые мероприятия по привлечению иностранных инвестиций в экономику страны.....	80
7.2.	Основные направления повышения привлекательности экономики Узбекистана.....	84
7.3.	Региональный подход при привлечении иностранных инвестиций.....	85
7.4.	Значение инвестиций при выполнении проектов стратегического назначения.....	88
Глава 8	Аспекты развития внешнеэкономическую деятельность с помощью иностранных инвестиций в Республике Узбекистан.....	91
8.1.	Основные направления развития экономики нашей страны ориентированной на экспорт.....	91
8.2.	Концепция развития внешнеэкономической деятельности в Республике Узбекистан.....	98
8.3.	Кредитование предприятий с участием иностранных инвестиций, ведущих внешнеэкономическую деятельность.....	99
8.4.	Внеэкономическая деятельность предприятий с участием иностранных инвестиций.....	100
Глава 9	Страхование иностранных инвестиций и риск.....	102
9.1.	Развитие рынка страхования в Республике Узбекистан.....	102
9.2.	Страхование иностранных инвестиций.....	103
9.3.	Аспекты применения международных гарантов в Республике Узбекистан.....	106
Глава 10	Определение экономической эффективности иностранных инвестиций.....	108
10.1.	Определение экономического эффекта иностранных инвестиций.....	108
10.2.	Методы оценок экономической эффективности инвестиционных проектов.....	110
10.3.	Проблемы оценка инвестиционных проектов.....	115
Глава 11	Привлечения иностранных инвестиций в малый бизнес и частный предпринимательство.....	119
11.1.	Значение малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии экономики нашей страны.....	119
11.2.	Роль инвестиционного климата в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане.....	123
11.3.	Роль иностранных инвестиций в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане.....	126
11.4.	Кредитование малого бизнеса и частного предпринимательства за счет иностранных кредитных линий.....	129
11.5.	Принятые меры и их сущность по поддержанию малого бизнеса в условиях мирового финансово-экономического кризиса.....	132
	Глоссарий	135
	Литература	144

CONTENTS

	Introduction	6
Chapter 1	The concept of foreign investment and their value	8
1.1.	The concept of investment	8
1.2.	State regulation of investment relations	10
1.3.	Foreign investment and the reasons for their involvement	13
1.4.	The role of foreign investment in the development of Uzbekistan's economy	15
1.5.	Sources of financing investment activity	17
Chapter 2	Forms and types of foreign investments	20
2.1.	Types of foreign investments	20
2.2.	Objects and subjects of legal relations investing activities	25
2.3.	Direct and portfolio investments	27
Chapter 3	Investment processes in the context of globalization and economic integration	31
3.1.	The value of foreign investment in the globalizing world economy	31
3.2.	Development and implementation of investment projects under the Clean Development Mechanism of the Kyoto Protocol	32
3.3.	Development of investment projects in the Republic of Uzbekistan	35
3.4.	Exports and imports of investments	40
Chapter 4	Features of the legal status of foreign investors	45
4.1.	The rights of foreign investors in the Republic of Uzbekistan	45
4.2.	The legal framework for attracting foreign investment in the Republic of Uzbekistan	46
4.3.	Investment contracts	48
Chapter 5	Scientific and methodological foundations for attracting foreign investments	54
5.1.	The economic essence of foreign investment and the objective need for their involvement	54
5.2.	Investment policy of the Republic of Uzbekistan	56
5.3.	Forms of attracting foreign investments into national economy and the world experience of their management	58
5.4.	The main directions of investments in the Republic of Uzbekistan	61
5.5.	Investment program of the Republic of Uzbekistan	63
Chapter 6	Contemporary forms and incentives to attract foreign investment	70
6.1.	Benefits for enterprises with foreign investments in the Republic of Uzbekistan	70
6.2.	Stimulating foreign investment in joint ventures	73
6.3.	Promote the attraction of direct private foreign investment	74
Chapter 7	The main directions of improving the attractiveness of the economy of the Republic of Uzbekistan for foreign investors	80
7.1.	Interventions to attract foreign investment in the economy	80

7.2.	The main directions of improving the attractiveness of the Uzbek economy.....	84
7.3.	Regional approach in attracting foreign investments	85
7.4.	The value of investments in the implementation of projects of strategic purpose	88
Chapter 8	Aspects of development of foreign trade activities with foreign investment in Uzbekistan	91
8.1.	The main directions of economic development of our country's export-oriented	91
8.2.	The concept of development of foreign economic activity in the Republic of Uzbekistan	98
8.3.	Lending to enterprises with foreign investment leading foreign trade	99
8.4.	Foreign economic activity of enterprises with foreign investments.	100
Chapter 9	Insurance of foreign investments and risk	102
9.1.	The development of the insurance market in the Republic of Uzbekistan.	102
9.2.	Insurance of foreign investments	103
9.3.	Aspects of international guarantors of the Republic of Uzbekistan..	106
Chapter 10	Determining the economic efficiency of foreign investment	108
10.1.	Determining the economic effect of foreign investments.....	108
10.2.	A method for estimating the economic efficiency of investment projects ..	110
10.3.	Problems of evaluation of investment projects.....	115
Chapter 11	Attracting foreign investment in small business and private entrepreneurship	119
11.1.	The value of small business and private entrepreneurship in the economic development of our country.....	119
11.2.	The role of the investment climate in the development of small businesses and private entrepreneurship in Uzbekistan.....	123
11.3.	The role of foreign investment in the development of small businesses and private entrepreneurship in Uzbekistan.....	126
11.4.	Lending to small business and private enterprise at the expense of foreign credit lines.....	129
11.5.	Measures taken and their essence to maintain a small business amid the global financial crisis.....	132
	Glossary	135
	Bibliography	144

Bekmurodov Atham Sharipovich, Karriyeva Yaqutxon Karimovna,
Nematov Inoyatilla Ubaydullayevich,
Nabiyev Dilmurod Hamidullayevich, Kattayev Nuriddin To'rayevich

Xorijiy investitsiyalar
(O'quv qo'llanma)

"Iqtisodiyot" - 2010.

*Muharrir Vahobova M.M.
Texnik muharrir Mirhidoyatova D.M.
Musahhah Boboyeva N.S.*

Bosishga ruxsat etildi 24.11.2010. Qog'oz bichimi 60x80 I/16.
Shartli bosma tabog'i 9,4. Adadi 100 nusxa.

45 sonli buyurtma

Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining bosmaxonasida bosildi. 100003.
Toshkent. O'zbekiston shoh ko'chasi, 49-uy.